

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

МАСТЕР РАД

Односи са нацистичком Немачком: компаративна анализа спољне политике
Југославије и Румуније према Немачкој (1933-1941)

Ментор:

др Радина Вучетић

Студенткиња:

Силвиа Стојчић, ИС17/11

Београд, септембар 2018. године

Садржај

Предговор	3
Увод.....	7
Промена спољнополитичке оријентације – приближавање Немачкој.....	14
1. Привредна сарадња и уговор из 1934. године	15
2. Наслеђе краља Александра	19
3. Опадање италијанског утицаја	24
4. Тактика непријатељем против непријатеља	31
5. Немачки културни продор	34
Криза политике неутралности	39
1. Стојадиновић у Берлину.....	39
2. Политика неутралности у чехословачкој кризи.....	44
3. Немачка претња по Румунију	49
4. Југословенски државници у Берлину.....	54
Приступање Тројном пакту.....	64
1. Случај: Румунија	65
2. Случај: Југославија	77
Закључак	92
Списак извора и литературе.....	95
Извори	95
Литература.....	95

Предговор

Идеја да се спроведе истраживање на ову тему јавила се током израде дипломског рада на тему „Посета кнеза Павла Берлину 1939. године“. Приликом рада са изворима уочено је приказивање тешког међународног положаја Југославије уочи избијања Другог светског рата, што је било резултат притиска Трећег Рајха на њу. Од Југославије се очекивало да учини неколико уступака немачким амбицијама, поготово оним везаним за простор Југоисточне Европе. Анализа извора показала је да немачки притисак није био усмерен само на Југославију, већ и на суседну Румунију. То запажање изродило је жељу да се испита природа односа две државе са нацистичком Немачком, што је дало основ за формирање циља овог рада.

У раду ће бити приказан развој односа Немачке са Југославијом и Румунијом од 1933–1941. године, тј. од доласка нациста на власт у Немачкој до приступања Југославије Тројном пакту 25. марта 1941. године. Од преузимања власти у Немачкој у своје руке нацисти су почели постепено да спроводе своје спољнополитичке планове, у којима је важну улогу играо продор на *европски Југоисток*¹. Приликом тог продора односи Немачке са Југославијом и Румунијом пролазили су кроз фазе развоја, у којима је спољна политика обе државе била у константном додиру, а затим и утицају, моћне велике силе. Приступање Југославије Тројном пакту изабрано је као крајња хронолошка тачка у овом раду, зато што је њиме Југославија, као и Румунија пар месеци раније, потпуно приклонила своју спољну политику немачкој вољи.

Приликом истраживања извора и саме израде рада употребљен је компаративни приступ. То је урађено из два разлога. Први разлог произилази из избора Југославије и Румуније као два случаја чији ће се односи са нацистичком Немачком посматрати². Ове две државе заузимале су важан геостратешки положај на путу немачког продора на Југоисток Европе, а њихове привреде биле су комплементарне са немачком што је био услов за њихово зближавање и изградњу прво привредних, а затим и политичких

¹ Појам *Југоисток Европе* нацисти су користили у идеолошком и политичком значењу, више него у географском или етнолошком (в! М. Ристовић, *Немачки нови поредак и Југоисточна Европа 1940/41-1944/45: планови о будућности и пракса*, Београд 2005, 48). Душан Лукач је објаснио да су државе које су у овај простор убрајале варирале у нацистичким делима, говорима, извештајима, али да су се међу њих убрајале Југославија и Румунија, због њиховог значаја за немачке привредне интересе (в! D. Lukač, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope I-II*, Београд 1982, 21). У овом раду ће поменути појам бити писан великим словом.

² H-G. Haupt, J. Kocka, “Comparative History: Methods, Aims, Problems”, у: *Comparison and History-Europe in Cross-National Perspective*, NYC-London (2004), 23-38.

односа. Ипак, нису само интереси Немачке били пресудан фактор приликом избора ова два случаја. Важну улогу у томе играли су и међусобни односи Југославије и Румуније. Заједничка граница, блиске везе две владајуће династије, заједничко чланство у савезима (Мала Антанта и Балкански пакт), улога чувара Версајског система на Балкану, проблеми са суседним државама (пре свега са Мађарском и Бугарском) утицали су на то да су ови односи током већег дела међуратног периода били пријатељски. Зато је избор компаративног приступа у овом раду требало не само да пружи увид у развој односа две државе са Трећим Рајхом, већ да буде од помоћи приликом проучавања односа између Југославије и Румуније. Овако је било могуће проучити сличности и разлике у положајима две земље у односу на Немачку, али и постепено удаљавање до кога је дошло између две савезнице.

Други разлог повезан је са питањима произашлим из фаза развоја односа између три државе³. Компаративном анализом извора одлучено је да се односи проучавају у три фазе развоја, од којих ће свакој бити посвећено по једно поглавље у раду. Прву фазу представља заокрет у спољној политици Југославије и Румуније, који се огледа у извесном удаљавању од старих савезника ради приближавања Немачкој. Криза политике неутралности, коју су покушавале да одрже уочи избијања Другог светског рата, представља другу фазу. Последњу фазу представља период интензивних притисака сила Осовине на ове две државе, који су резултирали њиховим приклањањем захтевима ових сила и приступањем Тројном пакту. Овим приступом било је могуће не само проучавати сличности и разлике политике коју су Југославија и Румунија водиле током ових фаза, већ и узроке потеза које су повлачили водећи људи у тим земљама⁴.

Истраживање је у највећој мери обављено у Архиву Југославије. Ту су прегледани фондови Министарског савета Краљевине Југославије, Централног пресбириа и Посланства Краљевине Југославије у Берлину и Букурешту. Извори са којима је рађено су најчешће били исечци из југословенске и немачке штампе, што је омогућило проучавање најважнијих догађаја или промена у односима између Југославије и Немачке из перспективе обе државе. За неке године консултоване су дигитализоване новине са сајта Народне библиотеке Србије⁵. Осим новина рађено је и са документима, извештајима, говорима држаним приликом важних политичких

³ J. Kocka, „Comparison and Beyond“, *History and Theory*, 42 (2003), Wesleyan University 2003, 40.

⁴ Исто, 42.

⁵ Употребљена су дигитализована издања листова *Политика* и *Време*, чиме је допуњена архивска грађа.

догађаја, дневницима и мемоарима одређених личности. Уз то, био је консултован и Српски књижевни гласник.

Приликом рада са изворима наишло се на неколико изазова. Највећи изазов, због недостатка румунских извора, било је проучавање Румуније. То се покушало превазићи ослањањем на оно што су о Румунији писали немачки и југословенски извори, али и литература. Изазов је представљао и рад са штампом јер су коришћени и неки режимски листови⁶. Зато је приликом анализе узимана у обзир пристрасност коју су ови листови имали приликом извештавања. Понекад је као покушај елиминисања пристрасности уведена још једна перспектива из које су догађаји посматрани, а која је произилазила из британских листова, али је и у тим приликама била присутна доза опрезности.

Литература се састоји из радова, у којима је писано о различитим аспектима односа између три државе. Консултоване су монографије о политици Југославије током међуратног периода, о привреди у овом периоду, о културним односима Југославије и Немачке, о интересима и амбицијама великих сила на европском Југоистоку⁷. Од велике помоћи биле су и монографије о важним политичким савезима, значајним догађајима који су обележили године до избијања Другог светског рата, релевантни зборници и чланци⁸. Употребљена су дела и расправе која су помогла у разумевању дипломатије међуратног периода⁹. Све ово било је од велике помоћи не само приликом изградње аргументације у раду, већ и тамо где извори нису били довољно јасни, или где извора није ни било.

Значај ове теме не лежи само у покушају да се пружи преглед односа између три државе, које су у малом временском периоду, прешле пут од неповерења до блиске

⁶ Овде се мисли на југословенски лист *Време*, који је у овом периоду једно време писао под утицајем Милана Стојадиновића, да би након његовог свргавања са места председника владе постао орган Цветковићеве владе. Осим тога мисли се на утицајне нацистичке листове *Münchener Neueste Nachrichten*, *National Zeitung*, *Völkischer Beobachter* и *Der Angriff*. У ову групу могао би се сврстати и лист *Berliner Tageblatt*, пошто је његов главни уредник активно сарађивао са Гебелсом, да би од овог листа направио светске новине.

⁷ У изради рада значајан ослонац пружио је дело Богдана Кризмана „*Vanjska politika jugoslovenske države 1918-1941*“, дело Душана Лукача „*Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope*“, дела Вука Винавера и Андреја Митровића, књига Владимира Волкова „*Minhenski sporazum i balkanske zemlje*“. За разумевање привредних односа од великог значаја била је књига Милана Ристовића „*Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45*“, а за разумевање културних односа дело Ранке Гашић „*Beograd u hodu ka Evropi: kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918-1941*“.

⁸ Од велике помоћи био је зборник радова Округлог стола „*27. Mart 1941: knez Pavle u viorima Evropske politike*“ и дело Живка Аврамовског „*Balkanska Antanta 1934-1940*“. У излагању о Румунији доста значајан ослонац представљало је дело Дениса Делетанта „*Hitler's Forgotten Ally*“.

⁹ За разумевање дипломатских односа од велике помоћи било је дело „*Diplomatija*“ Хенрија Кисинцера.

сарадње а онда до потчињености најмоћнијој од њих. Он лежи и у утиску стеченом приликом истраживања да је тај пут две мале земље, релативно сиромашне и окружене бројним непријатељима, до стајања уз земљу која је била изазивач највећег војног сукоба у 20. веку, био последица не неке кобне судбине, већ једне реалности у којој су мале државе покушавале да се сачувају од апетита великих и неупоредиво моћнијих сила.

Увод

У својој књизи „*Савез елита*“ Фриц Фишер назвао је Трећи Рајх плодом одбијања водећих слојева Немачког царства да прихвате исход Првог светског рата. Он је објаснио да је Трећи Рајх настао савезом вође, који је требало да покреће масе и да подстиче вољу људи, и традиционалних елита (аграрне, индустријске и војне), који су имали велики утицај како на унутрашњу тако и на спољну политику. Као главни циљ нациста навео је обнављање статуса велике силе за Немачку, уз наду да ће она једног дана господарити Европом¹⁰.

Одредбе Версајског уговора присиле су Немачку да се одрекне значајних територија и да плаћа велике репарације државама победницама¹¹. То је задало значајан ударац њеној ратом измученој привреди. Колоније и индустријске области које су јој одузете лишиле су је извора сировина, без којих није могла да обнови предратни ниво индустријске производње. Велика економска криза изазвала је пропаст многих банака и предузећа, пораст цена, социјалну несигурност и глад у немачком друштву. Старе елите поново су се, као у време пред избијање Првог светског рата, ујединиле у уверењу да ће до поновног успона Немачке доћи само сарадњом државе и привреде. Предвођени великим индустријалцима, у страху од комунизма и претње коју је он представљао по њихов посао, довели су на власт нацисте¹². Били су уверени да ће ауторитарна држава коју су нацисти планирали да изграде омогућити не само да они успешно, без сметњи, послују већ да Немачка поврати свој стари углед.

Овлашћења која је Рајхстаг изгласао марта 1933. године нацистичкој влади дала су одрешене руке у управљању државом. Не трошећи време, нацисти су почели да преузимају потпуну контролу над свим питањима унутрашње и спољне политике. Према њиховом уверењу „*Немство*“ је у међународним условима било обесправљено а његово постојање угрожено, те је одмах требало почети борбу за стварање нове империје. Та борба требало је да се састоји из рушења окова Версајског система окупљањем свих Немаца у једну велику државу и територијалним проширењем ради исхране тог становништва¹³. Пут ка остварењу ова два циља спајао је привредно и

¹⁰F. Fišer, *Savez elita: O kontinuitetu struktura moći u Nemačkoj 1871-1945. godine*, Beograd 1985, 161-163.

¹¹А. Митровић, *Време нетрпељивих: политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Подгорица 1998, 31.

¹²F. Fišer, *нав. дело*, 136.

¹³А. Митровић, *Фашизам и нацизам*, Београд 2009, 24.

политичко деловање, које се најбоље огледало у активној спољнотрговинској политици.

Активна спољнотрговинска политика била је начин на који је спровођен у дело продор на Југоисток Европе. Тај део Европе био је Немачкој изузетно важан из неколико разлога. Због свог геостратешког положаја она је имала најповољније саобраћајне везе са Југоистоком Европе, где су се налазиле државе у којима је живела бројна немачка мањина¹⁴. Немачка мањина је у том продору требало да одигра улогу претходнице, јер се од ње очекивало да тај продор активно помаже. Осим тога, привреде земаља Југоисточне Европе биле су пре свега аграрно оријентисане и тиме комплементарне са немачком привредом, која је и даље нагињала више ка индустријској производњи. Другим речима, те државе могле су немачку индустрију да снабдевају неопходним сировинама.

Продор на Југоисток у немачкој политици постојао је још пре Првог светског рата. Тежња да се створи ланац држава у источном појасу Средње Европе и у Југоисточној Европи, чији би привредни живот био у потпуности зависан од интереса немачке привреде, постојала је још и у Вајмарској републици¹⁵. Дакле, ова идеја није била новина коју су нацисти створили и уклопили у своје планове, али ново јесто било нешто друго, повезано са расном теоријом која је била срж њихове пропаганде. Наиме, они су веровали да је Немачка морала продирати баш у овај део Европе јер је он био настањен најнижим расама у њиховом схватању света, Словенима, Јеврејима и Ромима¹⁶. Ови народи не само да су сматрани неспособним да сами напредују у привредном и политичком смислу, те им је зато био потребан немачки господар и тотор, већ су виђени као савршена радна снага, која би својим радом хранила и помагала Рајх у наредним вековима. Њих, њихове државе и привреде, требало је максимално експлоатисати, те је Југоисточна Европа називана *допунским привредним простором*¹⁷.

Успех спољнотрговинске политике био је повезан са наклоности или недостатком исте коју су према Немачкој гајиле државе Југоисточне Европе. Степен наклоности био је повезан са резултатима Првог светског рата, па су тако државе које

¹⁴D. Lukač, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope I-II*, Beograd 1982, 40.

¹⁵F. Fišer, *нав. дело*, 140.

¹⁶D. Lukač, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope I*, 43.

¹⁷M. Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45: planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 2005, 14.

су у том рату биле поражене биле спремније на сарадњу од победница, међу којима су се највише истицале Југославија и Румунија, државе за које је Немачка била посебно заинтересована.

Југославија је као државна творевина настала по завршетку Првог светског рата и била је међународно призната на основу права народа за самоопредељење. Због деловања српске владе и војске у ратним годинама и њеног доприноса у победи савезника, сврставала се у земље победнице и сматрана је чуварем Версајског система на Балкану. Период након рата донео јој је бројна искушења, како на политичком тако и на привредном пољу.

Геостратешки положај који је заузимала чинио је Југославију централном државом на Балкану. Земља настала уједињењем Краљевине Србије, Краљевине Црне Горе и области некадашње Аустро-Угарске контролисала је источну обалу Јадранског мора и Моравско-вардарску долину, главне интересне сфере многих великих сила.

Она се током већег дела међуратног периода налазила у спору са скоро свим својим суседима, од којих већи део није био задовољан југословенским границама. Највећи и најопаснији од тих суседа била је Италија. Спор са Италијом био је последица италијанског незадовољства чињеницом да Лондонски уговор, због којег је она била ушла на страну сила Антанте у рат, није испуњен на начин на који је она очекивала¹⁸. Рапалски уговор склопљен 1920. године, којим се Југославија одрекла Истре, Задра и острва Црес, Ластово и Лошињ, привремено је задовољио италијанске територијалне апетите¹⁹.

Доласком фашиста на власт у Италији дошло је до поновног оживљавања империјализма у спољној политици²⁰. Срж тог империјализма чинила је жеља да Италија поседује моћ какву је поседовало некадашње Римско царство, тј. да под својом контролом држи Јадранско море, Балканско полуострво и Медитеран са поседима у Северној Африци²¹. Тако је и Италија била заинтересована за Југоисток Европе, где се надала да ће добити колонијалне поседе и тиме подићи своју слабу привреду. Још један корак ка томе начинила је склапањем Римских уговора са Југославијом 1924. године којима је прикључила Ријеку²². Само пар година касније са два Тиранска пакта Италија

¹⁸Овим уговором Италији је гарантовано добијање јужног Тирола и далматинске обале. По завршетку рата, услед настанка Краљевине СХС, италијански захтеви за Далмацијом нису испуњени.

¹⁹В. Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918-1941*, Zagreb 1975, 29.

²⁰А. Митровић, *Фашизам и нацизам*, 29.

²¹Исто, 49.

²²В. Krizman, *нав. дело*, 43.

је за себе везала и Албанију и тиме озваничила своје присуство на Балканском полуострву²³. Овакво деловање и претње по њен територијални интегритет учиниле су Италију непријатељем којег се Југославија највише плашила.

Још једна велика сила према којој се у југословенској спољној политици током већег дела међуратног периода видело неповерење био је Совјетски Савез. Овакав однос, који је карактерисало одсуство дипломатских односа две земље, био је последица става краља Александра Карађорђевића према комунизму. Страх од појаве револуције у његовој земљи, која би била претња за његову власт, краља је наводила да прогони комунисте и да игнорише било какве покушаје којима су савезници желели да Југославију наведу да се приближи Совјетском Савезу.

Ту се није завршавао низ непријатељских држава са којима је Југославија била у лошим односима. Бугарска, једна од поражених земаља у Првом светском рату, залагала се за ревизију границе са Југославијом, повучене на Париској мировној конференцији. Овакав став отежавао је побољшање односа између два суседа, али је пружио прилику Немачкој да се умеша у те односе и то у улози велике силе која би две државе водила путем помирења. У сличним односима је Југославија била и са својим северним суседом, Мађарском. После распада Аустро-Угарске Мађарска се нашла знатно територијално смањена и њен политички врх био је непријатељски настројен према Југославији и Румунији, које су поседовале њене некадашње територије. Поново се Немачка јавила у улози посредника у југословенско-мађарским односима, што је био део смишљене немачке тактике обуздавања мађарског ревизионизма. Ова тактика је као крајњи циљ имала везивање не само Мађарске, а и Бугарске, за немачке интересе, већ и Југославије и Румуније, тако претварајући непријатељство међу суседним земљама у немачки профит.

На основу савезништва током рата и због улоге главног стуба Версајског система, у Француској су краљ Александар и југословенски политичари видели главног пријатеља и заштитника. Услед повлачења САД-а из европских питања и значајног смањења интересовања Велике Британије за дешавања на европском континенту, Француска се током двадесетих година наметнула као велика сила која је кројила односе међу европским државама. Своју спољнополитичку активност усмерила је на спречавање поновног јачања Немачке, што се огледало у политици пактова (чије постојање је требало да обузда покушаје поновног немачког ширења) и у

²³D. Lukač, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope I*, 34.

политици изградње добрих односа са два главна југословенска непријатеља, Италијом и Совјетским Савезом.

Главни пакт, чије оснивање је Француска подржала (премда у њему није директно учествовала), био је Мала Антанта. Овај савез чиниле су Југославија, Румунија и Чехословачка. Савез три државе био је заснован на страху од мађарског ревизионизма и поновног успона Хабзбурга, чиме би дошло до васкрса Аустро-Угарске, највећег непријатеља становништва ових држава. Билатералним уговорима савез је добио одбрамбени карактер, где се очекивала међусобна помоћ у случају мађарског напада на неку од земаља чланица. Уговор између Југославије и Румуније садржао је и обећање интервенције у случају напада Бугарске на неку од њих, што их је зближило у покушајима да своје територије сачувају од два заједничка непријатеља²⁴. Касније је овај савез добио и димензију привредне сарадње, где су три државе покушавале да поспеше међусобну трговину. Ступањем нациста на власт и почетком агресивне политике која је имала за циљ да разбије Чехословачку, овај савез нашао се на мети немачке спољне политике. Кроз приближавање Југославији и Румунији Немачка је покушавала да изолује Чехословачку и тиме сломи Малу Антанту, што је био и корак у правцу удаљавања ове две државе од Француске, њеног главног непријатеља.

У доба када је Немачка успела у својим намерама, удаљавање Југославије од Француске било је већ у току, иако су две земље биле 1927. године склопиле уговор о пријатељству, који није садржао клаузулу о војном савезу²⁵. Ова неспремност Француске да у војном смислу стоји уз Југославију створила је пред немачким налетом утисак да се у француску помоћ у случају некаквог сукоба не може поуздати. И овај пропуст Немачка је касније користила тако што је Југославији нудила војну помоћ, макар у виду испоруке наоружања.

Румунија је крај Првог светског рата захваљујући процени краља Фердинанда, пореклом Немца, дочекала као једна од земаља победница, што јој је донело извесне добити. Најзначајнија добит била су знатна територијална проширења у виду присвајања Трансилваније, делова Буковине и Добруџе, и Бесарабије. Нове територије донеле су многе користи румунској привреди, али су донеле и неке значајне проблеме

²⁴Исто, 35.

²⁵Исто, 49.

Краљевству Велика Румунија, како је био званичан назив увећане румунске државе²⁶. Румунско друштво су у наредном периоду раздирале невоље око хомогенизације валуте, администрације, правног система, транспорта и образовања као и немири проузроковани јазом између сељаштва и виших слојева. Политичке странке стално су се сукобљавале, што је за последицу имало честе смене влада, док је држава економски све више пропадала. До извесне стабилности дошло је 1930. године када се у земљу вратио бивши престолонаследник Карол. Он је због једне афере био одлучио да се одрекне престола, те је земљом у име његовог малолетног сина Михаила управљало регентство на челу са Кароловим братом, Николом. По повратку у земљу румунски парламент прогласио га је за краља, на одушевљење војске и народа. Ситуација у земљи се није знатно променила, чак и након завођења диктатуре 1938. године, јер је краљ имао пресудан утицај на смене влада и на вођење спољне политике.

Присвајањем Трансилваније у границама Румуније нашло се око милион Мађара, што је дало основа Мађарској да на основу принципа за самоопредељење захтева присаједињење ове области земљи матици²⁷. Губитак јужног дела Добруце изазвао је бугарски ревизионизам, који је онемогућавао пријатељске односе између две суседне земље. Највећи страх румунски политичари гајили су пак према Совјетском Савезу, од којег је Румунија ради спречавања преливања бољшевичке револуције, била отцепила Бесарабију. Ревизионизам суседа учинио је очување поретка створеног након рата окосницом румунске спољне политике током већег дела међуратног периода²⁸. Економска криза је у Румунији произвела опадање производње, раст цена, губитке у државној благајни до те мере да држава није могла да плаћа спољне дугове и плате радницима. озбиљност ситуације показује чињеница да је извоз нафте био једини извор средстава за власти²⁹. Ово ју је учинило пленом за немачке амбиције.

Ако је постојао један аспект у којем су Велика Британија и Француска заказале и тиме одгурнуле Југославију и Румунију од себе била је то спољнотрговинска размена. Њихова неспремност да преузму вишкове производње две државе направила је места прво за италијанско, а потом и за немачко присуство на Балкану.

²⁶S. Radu, O. J. Schmitt, *Politics and Peasants in Interwar Romania: Perceptions, Mentalities, Propaganda*, Cambridge 2017, 4.

²⁷H. Kisindžer, *Diplomatija*, Beograd 2011, 207.

²⁸D. Deletant, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940-1944*, London 2006, 8.

²⁹G. Stefan, "Romanian Economy in the Interwar Period", *11th International Conference on European Integration-Realities and Perspectives*, Romania 2016, 197, <<http://www.proceedings.univ-danubius.ro/index.php/eirp/article/download/1734/1750197>>, (24. август 2018).

Процес приближавања Немачке Југославији и Румунији био је уско повезан са потезима које је ова велика сила повлачила на европском плану. Док је Француска покушавала да разним уговорима заштити себе од немачког напада, док се Велика Британија трудила да одржи мир у Европи и спречи било какав сукоб, док је Совјетски Савез био и даље посматран као земља у коју се није могло имати поверења, Хитлер је полако разарао систем створен у Версају, проширивао територију Рајха, наоружавао се и прикупљао сировине које су му биле потребне за планирани ратни сукоб. У том хаосу амбиција Немачке и Италије, оклевања Француске и Велике Британије и догађаја који су мењали европски континент, мале државе као Југославија и Румунија биле су принуђене да делају тако, да не испровоцирају ниједну од ових великих сила.

Промена спољнополитичке оријентације – приближавање Немачкој

У својој критици Версајског мировног уговора Хенри Кисинџер навео је да су његове одредбе уместо да спрече заправо подстакле поновно немачко јачање и дале основе Хитлеру за прекрајање европских граница. Он наводи да је пут прекрајању, које је уследило у другој половини тридесетих година, утро Пакт у Локарну. Склопљен 1925. године, када нацисти још нису били ни близу доласка на власт, овај пакт гарантовао је неповредивост граница између Француске, Белгије и Немачке. Тако је елиминисана могућност немачког продора на Запад Европе. Пошто Немачка није присиљена да пружи гаранцију границе са Пољском, идеја о продору на Исток и Југоисток Европе чекала је на неког немачког политичара спремног да је спроведе у дело. Земље победнице су овим пактом усмериле будућу немачку агресију у правцу где није било јаких држава које би се тој агресији одупрле. Осим тога дале су Немачкој право да у односима са европским државама поштује само оно на шта сама пристане, а не оно што јој је наметнуто³⁰. Земље чувари Версајског система и Друштво народа тако су испустили гаранцију колективне безбедности, принципа који је требало да очува мир у Европи, из својих руку.

Опсесивни страх од још једног немачког напада и потрага за гаранцијом сопствених граница терале су Француску да тражи савезнике, на које је у случају напада могла да се ослони. Како Велика Британија није желела да јој пружи чврсто уверење у војну помоћ, нити да спречи поновно наоружавање Немачке, Француска се окренула јачању малих држава у Источној и Југоисточној Европи и приближавању Италији и Совјетском Савезу³¹. Било је замишљено да се такав поредак успешно одржава мировним уговорима, дипломатијом Друштва народа и жељом за самосталношћу тих држава, без конкретније француске заштите³². Оваква француска политика инспирисала је краља Александра да потражи гаранције за југословенске границе. Прва држава којој се окренуо била је Италија. Након низа јавних и тајних преговора између политичара две државе није се називао споразум који би задовољио Југославију³³. Пошто је изгледало да ће Италија остати највећа претња краљ се окренуо

³⁰Н. Kisindžer, *нав. дело*, 240.

³¹Исто, 210.

³²V. Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1934*, Beograd 1987, 11.

³³Преговори су вођени 1930. године деловањем тадашњег министра спољних послова Маринковића, а потом су вођени тајни преговори између краља Александра и Мусолинија две године касније. У оба случаја пропали су због албанског питања, тј. одбијања Италије да се одрекне својих интереса и права на интервенцију у Албанији.

Немачкој, која се почетком 1934. године, након што је напустила преговоре о разоружању и Друштво народа, поново наоружавала и започињала свој привредни продор на Југоисток Европе³⁴.

1. Привредна сарадња и уговор из 1934. године

Краљ Александар је у Немачкој гледао противтежу Италији, у политичком и привредном смислу. Овога су немачке власти биле свесне, што се могло видети у једном чланку листа *Frankfurter Nachrichten* написаном марта 1934. године, насловљеном „Нада у Немачку“³⁵. У том чланку објашњено је да је Југославија, земља малих сељака који нису били у могућности да производе пољопривредне производе високог квалитета, била погођена склапањем Римских протокола³⁶. Они су довели до тога да је Италија почела да увози више производа из Мађарске, чиме је нанела штету југословенском извозу. Ослањање на Немачку требало је да донесе Југославији повећање извоза, што је требало да гарантује склапање новог трговинског уговора.

Трговина између Немачке и Југославије налазила се у кризи од како је Вајмарска република отказала претходни уговор са Југославијом 1932. године. Један чланак у листу *Политика* показује да се тада Немачка налазила на врху листе земаља из којих је Југославија увозила индустријске производе³⁷. Међутим, Немачка се налазила тек на четвртном месту на листи земаља које су прихватале југословенски извоз, иза Италије, Аустрије и Чехословачке. Ово је било последица чињенице да Немачка није хтела да прихвати пољопривредне производе, пошто су на снази биле мере које су штитиле домаћу производњу. Како је написан мало после формирања владе на челу које се нашао Хитлер, текст овог чланка указује на страх да би и та влада могла наставити да се води протекционизмом приликом склапања новог трговинског уговора, што би било лоше за привреду државе каква је Југославија.

Хитлер је имао другачији план. Како је у Немачкој уочи његовог доласка на власт дошло до драстичног пада индустријске производње, због недостатка сировина,

³⁴Исто, 255.

³⁵АЈ, 38, F-858, Аноним, „Hoffnung auf Deutschland“, *Frankfurter Nachrichten*, 27. März 1934.

³⁶Римски протоколи представљају савез између Италије, Аустрије и Мађарске, склопљен ради повећања привредне размене између ових земаља али и као директан одговор на настанак Балканског пакта. Требало је да омогуће успешан привредан и политички продор Италије у Подунавље.

³⁷АЈ, 38, F-860, Мил. Ж. Живановић, „Наши трговински односи са Немачком“, *Политика*, 10. март 1933.

биле су исцрпљене златне и девизне резерве³⁸. Да би помогла домаћој привреди и подигла је до нивоа спремног за освајања, одлучено је да се нова спољнотрговинска политика заснује на клириншкој размени.

Примена оваквог модела трговине подразумевала је робну размену, без трансфера стране валуте. Увозник је плаћао цену за увоз у домаћој валути домаћој банци, која је потом у истој тој валути плаћала своје извознике³⁹. Зато су немачке власти одлучиле да у почетку увозе што више производа, да би касније дошло до повећања извоза. За овакав модел трговине био је идеалан простор Југоисточне Европе.

Привреде држава на овом простору биле су оријентисане ка пољопривредној производњи, која је почетком тридесетих година трпела ударе Велике економске кризе. Како је економска криза оборила цене пољопривредних производа ове државе су се нашле у ситуацији да није било купца који је био у могућности да откупи њихове вишкове. Тако нису могле да створе профит и да исти искористе за повећање увоза индустријских производа⁴⁰. Западне силе нису могле или нису хтеле да овим државама адекватно помогну. У Француској је економска криза изазвала загушење домаћег тржишта пољопривредним производима, за које такође није било купаца, опадање индустријске производње, пораст цена и друге невоље⁴¹. Из ових разлога она није могла да откупљује производе земаља Југоисточне Европе, нити да их снабдева својим производима. Велика Британија налазила се у сличном привредном расулу. Државе Југоисточне Европе нису могле ни једна другој довољно да помогну, јер им је производња била слична, а тржишта мала и неразвијена. Југославији и Румунији донекле је помагала чињеница да су од успостављања Привредног савета у Малој Антанти могле да се ослоне на трговину са Чехословачком⁴². Чехословачка привреда се пре свега темељила на индустријској производњи, али ни она није могла да апсорбује све вишкове ове две државе. Довољно није могла да помогне ни Аустрија, такође претежно индустријска земља, са којом су пољопривредне државе до Аншлуса трговале.

Немачка тактика огледала се у куповини пољопривредних производа по ценама већим од оних на светском тржишту. Ово је деловало као спас за државе Југоисточне Европе, јер су могле да се реше својих вишкова и то уз добру зараду. Југославија је

³⁸М. Ristović, *нав. дело*, 13.

³⁹J. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1972, 129.

⁴⁰М. Ristović, *нав. дело*, 16.

⁴¹А. Митровић, *Време нетрпеливих*, 153.

⁴²В. Krizman, *нав. дело*, 64.

зато испољила интересовање да склопи што повољнији уговор са Немачком, а први корак у том правцу било је склапање привременог провизоријума у септембру 1933. године. Овај споразум обезбедио је смањење немачких царина за увоз сувих шљива и шљива потребних за производњу џема. Како је Југославија била друга земља на свету по извозу шљива, ово је био значајан успех за њену привреду⁴³. Склопљен на бази највећег повлашћења, али само на четири месеца, уливао је наду да ће до склапања трговинског уговора доћи у најскоријем временском периоду.

Након више од пола године преговора, трговински уговор закључен је 1. маја 1934. године у Београду, у трајању од две године, уз прећутно продужење по истеку овог временског периода. Уговор је заснован на клаузули о највећем повлашћењу, али је остављено право на завођење забрана или ограничења на увоз или извоз. Уз то, договорено је да се уплате врше у динарима и рајхсмаркама на збирне рачуне у домаћим банкама, а да се званични курсеви обеју валута као и начин изравњања у случају неравнотеже у уплатама, договарају⁴⁴.

Успеси овог уговора за југословенску спољну трговину резимирани су у једном чланку у листу *Политика*, објављеном на дан ступања уговора на снагу⁴⁵. Ту се наводи да је вредност југословенског извоза у Немачку удвостручена у односу на 1933. годину, а да су цене за пољопривредне производе сматране изузетно повољним. Наведено је и да је Немачка уживала извесне повластице за електротехничку и хемијску индустрију, као и да Југославија није овим уговором била обавезна да откупљује строго одређене количине немачке робе. Уговором су регулисани и третман држављана обе земље у погледу настањивања и рада, транзитни промет, бродарски саобраћај и ветеринарски поступак приликом контроле трговине животињама и животињским производима. Немачке царине за увоз појединих југословенских производа и југословенске царине за увоз немачке робе такође су дефинисане у тексту уговора. Позитиван став југословенских власти према овом уговору огледа се у исказу да је Немачка олакшицама приликом увоза југословенске робе а нарочито повластицама у виду високих цена за најважније аграрне производе тежила повећању

⁴³АЈ, 38, Ф-860, П. Милојевић, „Постигнут је трговински споразум са Немачком“, *Политика*, 13. септембар 1933.

⁴⁴В. Ђорђевић, *Pregled ugovorne trgovinske politike: od osnivanja države Srba, Hrvata i Slovenaca do rata 1941. godine*, Zagreb 1960, 140-147.

⁴⁵АЈ, 38, Ф-860, Н. Д, „Данас је нови трговински уговор са Немачком ступио на снагу“, *Политика*, 1. јун 1934.

куповне снаге југословенског становништва, које би онда било у могућности да купује веће количине немачких производа.

Интересантно је да је ово мишљење било веома блиско стварним немачким намерама. Клириншка размена имала је као почетни циљ преузимање велике количине производа од земаља Југоисточне Европе, што је стварало пасиву на страни Немачке, пошто те земље нису могле да увозе немачку робу у истој вредности њиховог извоза. Та пасива је зато играла функцију кредита, којим су ове земље кредитирале немачку привреду⁴⁶. Резултат овакве размене био је недостатак равнотеже, па је било јасно да ће државе Југоисточне Европе једног дана морати да увозе више немачких производа, а управо та чињеница отворила је пут стварању зависности њихових привреда од немачке. Не само да је временом Немачка почела да захтева да оне увозе производе њене индустрије, већ је почела да мења и структуру извоза тих земаља, па је извоз пољопривредних производа временом све више опадао, а растао извоз сировина потребних Немачкој (руде, нафта, индустријско биље)⁴⁷. Уз то, Немачка је пред избијање Другог светског рата почела да инсистира на повећању производње сировина које су јој биле потребне у тим земљама. Тако је стварана зависност привреда малих држава од велике силе, која их је искоришћавала у својим припремама за будућа освајања.

Становништво Румуније се у највећој мери бавило пољопривредном производњом, премда су биле развијене и одређене индустријске гране. Посебно су важне била дрвна индустрија, која се развијала убрзано због чињенице да је Трансилванија изузетно богато пошумљена, и индустрија нафте, чији се центар налазио на југоистоку земље. Румунија је 1933. године у знатно већој мери била зависна од трговине са Немачком од Југославије, јер је она заузимала прво место по увозу из Румуније, а треће по извозу⁴⁸. Као што је била заинтересована да повећа увоз бакра и олова из Југославије, Немачка је била заинтересована за повећање увоза дрвне грађе и нафте из Румуније, сировина потребних њеној индустрији.

У регулисању односа са Немачком проблем је правило антинемачко расположење једног дела румунских министара. Међу њима био је најистакнутији румунски министар спољних послова Титулеску, који се залагао за што бољу сарадњу са Чехословачком и Француском, као и за повећање привредне размене између држава

⁴⁶D. Lukač, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope I*, 328.

⁴⁷Исто, 332.

⁴⁸Исто, 27.

Мале Антанте и Балканског пакта. Упркос томе, он је више пута покушавао немачким дипломатама да стави до знања да је Румунија итекако заинтересована за што боље економске односе са Немачком. Трговински уговор између Румуније и Немачке склопљен је 23. марта 1935. године⁴⁹. Њиме је обезбеђено снабдевање немачке војске румунским житарицама, а уговор је за последицу имао значајан пораст немачког учешћа у румунском извозу и увозу.

2. Наслеђе краља Александра

Од како је у држави завео диктатуру, краљ Александар је кројио југословенску спољну политику. Трудио се да одржи Југославију у границама у којима је настала, да ју привредно унапреди и да одржава добре односе са великим силама, изузев Совјетског Савеза. У последњој години своје владавине, осим склапања трговинског уговора са Немачком, он је постигао и један политички успех, у виду стварања Балканског пакта, савеза који је требало додатно да заштити интересе Југославије.

Балкански пакт потписан је у Атини фебруара 1934. године од стране представника Југославије, Румуније, Турске и Грчке. Склопљен је ради пружања гаранције граница ових држава. Државе потписнице требало је према другим балканским државама, које нису биле потписнице овог пакта, да поступају у договору. Уз то, ове државе нису смеле да на себе узимају никакве политичке обавезе према другим балканским државама без пристанка осталих потписница пакта⁵⁰. У додатном протоколу наведено је да пакт није уперен против неке велике силе, већ је само требало да штити државе потписнице од напада неке балканске државе.

Овај савез користио је Југославији и Румунији због лоших односа које су имале са Бугарском. Како су одредбе споразума о оснивању пакта прописивале заједничко дејство четири државе чланице против агресије неке балканске државе, бугарски ревизионизам наизглед је био укроћен. Бугарска претња уклоњена је на сличан начин као мађарска претња Малом Антантом. Југославија је у овом пакту видела и заштиту од Италије, јер је очекивала да она сада неће смети да хушка албанске и бугарске

⁴⁹Исто, 122.

⁵⁰З. Avramovski, *Balkanska Antanta 1934-1940*, Beograd 1986, 118.

ревизионисте, пошто би то изазвало сукоб. Међутим, пакт је управо Бугарску и Албанију изоловао и учинио их лаким пленом за италијанске интересе⁵¹.

Немачки став према Балканском пакту у почетку је био позитиван. Како је она у време његовог оснивања била заинтересована само за привредни продор на Балкан, пакт није представљао препреку њеним амбицијама. Штавише, не само да ове државе нису привредно биле комплементарне (те нису могле истиснути немачки утицај у спољној трговини), већ је пакт спречавао даљи продор главног немачког конкурента на овом простору, Италије.

Краљ Александар имао је разлога да буде задовољан. Југославија је била чланица два савеза, који су својим постојањем неутралисали ревизионизам Мађарске и Бугарске. Италијанско роварење по Балкану било је ограничено, са Немачком су односи били добри и корисни по југословенску привреду. Последње године његове владавине дошло је пак до неслагања са правцем у којем је ишла француска спољна политика.

На почетку поглавља споменуто је да је Француска тежила јачању мањих држава и тражењу нових савезника из страха од поновног јачања Немачке. У склопу те политике она је потписала споразуме са Чехословачком, Румунијом и Пољском о узајамној одбрани и тиме обавезала ове земље да јој притекну у помоћ у случају немачке агресије⁵². Ово је произашло из наде да би те државе могле да отворе Источни фронт и тиме растерете Француску. Да би остварила идеју о Источном фронту Француска је покушала да се приближи и Совјетском Савезу. Чехословачка и Румунија одлучиле су да прате ову политику те је у оквиру Мале Антанте дошло до разговора о успостављању званичних дипломатских односа са Совјетским Савезом. Оно је одобрено на једној конференцији министара спољних послова држава чланица Мале Антанте почетком 1934. године, али Југославија није у томе учествовала. Ипак, она је признала одлуке Чехословачке и Румуније, обе мотивисане претњом коју је по њих ова велика сила представљала⁵³.

Међутим, право велико разочарање у Француску уследило је 9. октобра 1934. године, када је на улицама Марсеља, убијен краљ Александар. Југословенску јавност шокирале су околности под којима је њихов краљ убијен и није се чекало са идентификовањем криваца. Осим држава као што су Италија и Мађарска, организација

⁵¹Исто, 132.

⁵²Н. Kisindžer, *нав. дело*, 259.

⁵³В. Krizman, *нав. дело*, 77.

као ВМРО и усташе, кривица за атентат приписивана је и француској полицији. Бес југословенске јавности отишао је и корак даље, када је Друштво народа одбило да за атентат казни неку од држава за које се сматрало да су стајале иза њега. Француска и Велика Британија никако нису желеле да испровоцирају Италију, а пошто је она штитила Мађарску, Југославија је морала да се задовољи само благом казном мађарским властима због терориста које су помагали у својој држави⁵⁴.

У овом хаосу емоција и фрустрација кроз које је пролазила југословенска јавност, десило се да је симпатије у Југославији покупила Немачка. Дан након убиства објављена је у немачкој штампи Хитлерова изјава саучешћа упућена краљици Марији, у којој је наведено да је он „*дубоко потресен због атентата чија је жртва био краљ Александар*“ и да саучешће изјављује у „*своје и у име целог немачког народа*“⁵⁵. Ту слику ожалости немачког народа због смрти човека који је био један од њихових противника из Првог светског рата најбоље је приказао Херман Геринг, на сахрани покојног краља.

Краљевој сахрани присуствовале су значајне личности тога доба, међу којима је југословенска штампа посебну пажњу посвећивала румунском краљу Каролу (брату краљице Марије), чехословачком министру спољних послова Бенешу, као и представницима Грчке, Бугарске, Турске, Велике Британије и Француске. У листу *Време* објављен је чланак о Геринговом доласку у Југославију. Ту се наводи да је он био у суморном расположењу и жалио што је тако тужним поводом морао да дође тек други пут у Југославију. Делегацији која га је дочекала испричао је о свом сусрету са покојним краљем пар година раније у Венецији, где су разговарали о венецијанској уметности⁵⁶. Изјавио је да је о краљу још тада стекао најповољније мишљење. У *Политици* се наводи да је појава Геринга изазвала велико интересовање народа, а овај лист пренео је и изјаву коју је дао у име немачког Рајхстага Народној скупштини. Осим жалости због југословенског губитка, та изјава садржала је и похвалу напорима и успесима краља у изградњи државе и у одржавању једног чврстог режима у послератним годинама. Геринг није оклевао да успостави аналогију између режима

⁵⁴V. Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata: (da li je Jugoslavija bila francuski "satelit")*, Beograd 1985, 281.

⁵⁵AJ, 38, Ф-857, Аноним, „Das Beileid Hitlers“, *Deutsche Allgemeine Zeitung*, Berlin, 10. Oktober 1934.

⁵⁶Аноним, „Изванредни изасланик г. Хитлера, пруски председник владе г. Геринг стигао је авионом у југословенску престоницу“, *Време*, 18. октобар 1934, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1934/10/18#page/5/mode/1up>>, (25. август 2018).

краља Александра и режима чији је он био представник, који уз сарадњу народа и једног снажног вође доноси корист и успех у највиталнијим питањима⁵⁷.

Лист *Berliner Tageblatt* пренео је изјаву које је Геринг дао југословенским новинарима током свог боравка у немачком посланству у Београду. Он је још једном похвалио краљев труд на изградњи и очувању Југославије, али је нагласио и да је његово присуство на сахрани Хитлеров гест, којим је фирер желео да покаже колико је ценио свог некадашњег противника, а каснијег пријатеља, као и најјачег гаранта за мир у Европи⁵⁸. Иза ове изјаве не крије се само поштовање према личности краља Александра, већ почетак Хитлерове пропаганде о пријатељству Југославије и Немачке, формираном упркос чињеници да су се у Првом светском рату налазиле у супротстављеним таборима. Ово пријатељство је Хитлер у свим својим обраћањима југословенским државницима и народу упућивао све до пуча 27. марта 1941. године. Овоме у прилог ишле су и следеће Герингове речи, које преносе Хитлерове похвале Александровој делатности приликом уклањања демократије у Југославији и жеље да Немачка и Југославија теже што блискијим односима. Пријатељске намере према Југославији изражене су и Хитлеровим обећањем да у случају бега атентатора у Немачку, немачка полиција неће оклевати да га ухапси, као и да он неће толерисати у границама Рајха ниједну антијугословенску организацију. Геринг је изјаву окончао наглашавајући Хитлеров интерес за одржањем европског мира, који је могућ само постојањем јаке и уједињене Југославије, какву је створио покојни краљ. Тако су утврђена још два пропагандна средства у односима Југославије и Немачке – питање европског мира и неопходност очувања Југославије у њеним границама ради очувања тог мира. У годинама када је Хитлер прекрајао карту Европе, а Југославија тежила да избегне статус његове следеће жртве, ова средства користиле су обе државе али у сасвим супротним функцијама.

Исти лист пренео је још једну Герингову изјаву, у којој је он похвалио југословенску армију, њене униформе, дисциплину, држање пешадије и коњице и младе питомце⁵⁹. Потом је још једном уверио југословенску јавност да Немачка жели пријатељство са Југославијом, наглашавајући да се интереси две земље не мимоилазе, зато што Немачка нема оне намере према Балкану које је имала 1914. године. Премда

⁵⁷Аноним, „Г. Геринг у име немачког Рајхстага изјавио саучешће Народној скупштини“, *Политика*, 20. октобар 1934, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1934/10/20#page/1/mode/1up>> (25. август 2018).

⁵⁸AJ, 38, Ф- 857, Аноним, „Deutschland und das Erbe Alexanders“, *Berliner Tageblatt*, 19. Oktober 1934.

⁵⁹AJ, 38, Ф- 857, Аноним, „Göring über Südslawien“, *Berliner Tageblatt*, 22. Oktober 1934.

је овом изјавом што се тиче односа између две државе само поновио Хитлерове речи, интересно је помињање југословенске војске. Похвале југословенској војсци провлачиле су се кроз немачку штампу као и споменута пропагандна средства, али су углавном биле усмерене само на похвалу војника, никад наоружања. Ово се може протумачити свешћу немачких државника о недостацима у југословенском наоружању, али и жељи да баш Немачка буде та која ће те недостатке, по извесној цени, надокнадити.

Ефекат Геринговог доласка резимирао је немачки посланик у Београду фон Херен у једном телеграму свом Министарству спољних послова⁶⁰. Ту се наводи да је присуство председника пруске владе Геринга у Југославији изазвало осећање дубоке захвалности, које је само појачано разочарањем народа у немар француске полиције. Херен је навео да је ова промена расположења у немачку корист видљива делимично и у југословенској штампи, упркос труду југословенске владе да контролише непопуларне ставове према Француској.

Детаљнији резиме посете немачки посланик пружио је и у извештају из 22. октобра⁶¹. Овај извештај је интересант јер експлицитно говори о пропагандном успеху Геринговог боравка у Југославији, како због његове блискости фиреру (и тиме његовог значаја у немачком државном врху), тако и због његових уверавања о симпатијама немачког народа према Југославији. У извештају се поново спомиње разочарање југословенске јавности Француском, а успех се осим овога приписује топлини Герингових изјава саучешћа, његовом држању током сахране и величању лика и дела покојног краља у немачкој штампи. Посебно је југословенски народ ценио што је на сахрану дошла тако важна личност, за разлику од сахране председника Хинденбурга, где је југословенског краља представљао обичан посланик. Херен је написао и да је неколико дана након сахране по утисцима народа закључио да је од свих страних гостију највеће интересовање било за немачког представника, што је према његовом мишљењу била потврда пропагандног успеха.

Премда долазак Геринга јесте изазвао симпатије, југословенска штампа више је писала о доласку представника држава савезница, међу којима је свакако најзначајнији долазак румунског краља Карола, његовог брата принца Николе и краљице-мајке

⁶⁰ „Der Deutsche Gesandte in Belgrad an das Auswärtige Amt, Belgrad den 20. Oktober 1934, NR. 17“, у: *Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland (Auswärtiges Amt. 1939/41 Nr. 7)*, Berlin 1941, 58.

⁶¹ „Der Deutsche Gesandte in Belgrad an das Auswärtige Amt, Belgrad den 22. Oktober 1934, NR. 18“, у: *Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland*, 59-60.

Марије са бројном делегацијом⁶². Њих су у Београду дочекали кнез Павле са намесницама, супруга покојног краља, краљица-мајка Марија као и велика маса људи⁶³. Због сродства са династијом Карађорђевић, чланови румунске делегације последњи пут су се опростили са телом покојног краља, изложеном у Саборној цркви, мало пре доласка његових најближих сродника, супруге Марије и сина, краља Петра II. *Политика* је представнике румунске династије приказала као дубоко потресене, до те мере да је краљ Карол опело напустио са сузама у очима. Интересантно је да је једини други државник, који је уз представнике румунске династије био сво време сахране уз младог краља Петра, краљицу-мајку Марију, кнеза Павла и кнегињу Олгу био француски председник Лебрен⁶⁴.

Долазак представника Румуније, као и представника Чехословачке, Грчке и Турске у Београд изазвао је интересовање југословенске штампе из још једног разлога. Само два дана након сахране, у Београду су заједничку седницу одржали Стални савет Мале Антанте и Стални савет Балканског пакта⁶⁵. Резултати те седнице били су захтев за очувањем европског мира и увођење мера које би спречиле конфликте и дестабилизацију неких земаља. Оба савеза најавила су још теснију сарадњу земаља чланица. Краљ Карол и кнез Павле су саслушали извештаје оба савеза и одобрили их. Југославија у тренуцима кризе није била усамљена, није била плен за њене непријатеље упркос губитку њеног владара. То је била порука коју су ове њене савезнице желеле овом седницом, или пропагандним потезом, да пошаљу у свет.

3. Опадање италијанског утицаја

Кнез Павле наставио је спољнополитичким курсем којим је краљ Александар усмеравао Југославију у задњим годинама своје владавине. Главни циљ требало је да буде очување интегритета Југославије. Овај циљ требало је остварити побољшањем односа са непријатељски настројеним државама, очувањем старих савеза и

⁶² Овде се мисли на румунску Краљицу-Мајку Марију, мајку југословенске краљице Марије.

⁶³ Аноним, „Долазак Њ. В. Краља Карола и енглеског принца Ђорђа“, *Политика*, 17. октобар 1934, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1934/10/17#page/4/mode/1up>>, (25. август 2018).

⁶⁴ Аноним, „Последњи опроштај Њ. Св. Патријарха г. Варнаве у Саборној цркви“, *Политика*, 19. октобар 1934, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1934/10/19#page/6/mode/1up>>, (25. август 2018).

⁶⁵ Аноним, „Државе Мале Антанте и Балканског споразума констатовале су на заједничкој седници да је атентат у Марсељу дело из области иностране политике“, *Време*, 20. октобар 1934, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1934/10/20#page/1/mode/1up>>, (25. август 2018).

пријатељстава, али уз наставак приближавања Немачкој, која је све брже јачала⁶⁶.

Лето 1935. године обележиле су припреме Италије за напад на Абисинију, као и наставак француске иницијативе ка савезу са Италијом против немачке експанзије. Тог лета, када је Југославија игнорисала покушаје Италије да се реше међусобне несугласице, дошао је Геринг⁶⁷. Његов долазак није био у оквиру званичне државне посете, јер је он заправо са својом новом супругом био на меденом месецу. Међутим, чињеница да је ова посета детаљно испраћена у штампи наводи на закључак да је његово путовање имало и некакав скривени циљ. Интересантно је да о природи тог циља извори пружају неколико тумачења.

Немачки лист *Münchener Neueste Nachrichten* извештавао је само о дочеку који је Герингу приређен у Београду и о његовим активностима током боравка у овом граду⁶⁸. На први поглед ово делује као обичан извештај, али пошто се у њему спомиње сусрет са кнезом Павлом и председником владе Јефтићем делује да посета није имала тако приватан карактер како се хтелo представити. Још интересантније је извештавање немачког листа *National Zeitung*⁶⁹. Чланак насловљен „Необично путовање на медени месец“ преносио је извештавање француске штампе о овој посети. Ту се тврдило да је француска штампа ово путовање сматрала приликом за политичке преговоре, што је доказивала присуством државних секретара у Геринговој пратњи. У чланку се даље наводило да су ти политички преговори имали за циљ зближавање Југославије и Мађарске, манипулацију балканских народа у корист Немачке, која би резултирала распадом Мале Антанте и одговарањем Бугарске од приступања Балканском пакту. Геринговом посетом француска штампа је очекивала покушај присиљавања Југославије на везивање за Немачку и потписивање некаквог пакта о ненападању. Овај чланак је необичан не толико због тога што пружа тумачење ове посете од стране француске штампе, већ због чињенице да се у њему не пориче ништа што је она писала.

Слично виђење француском пружила је и британска штампа. Лист *Daily Express* писао је о могућности тајног споразума, који је Геринг требало да понуди кнезу Павлу⁷⁰. Тај споразум требало је да садржи финансијску помоћ југословенској привреди, чиме је Немачка планирала да истисне Француску са позиције главног

⁶⁶В. Krizman, *нав. дело*, 84.

⁶⁷Ј. Hoptner, *нав. дело*, 76.

⁶⁸АЈ, 38, Ф-857, Аноним, „Göring in Belgrad“, *Münchener Neueste Nachrichten*, 7. Juni 1935.

⁶⁹АЈ, 38, Ф-857, Аноним, „Eine merkwürdige Hochzeitsreise“, *National Zeitung*, 28. Mai 1935.

⁷⁰АЈ, 38, Ф-857, анониман дописник из Београда, „Goering offers a Treaty to Jugoslavia“, *Daily Express*, 30th of May 1935.

финансијера, и захтев да Југославија заузврат своју спољну политику усмери у правцу корисном за Немачку. Тај правац требало је да подразумева југословенско одбијање приступању Дунавском пакту, француској идеји о заустављању немачког продора на Балкан. Чланак у листу *The Daily Telegraph* спомињао је као циљ Герингове посете приступање Југославији једном анти-бољшевичком пакту, који би се простирао од Северног мора до Медитерана⁷¹. Анализом потенцијалног састава овог блока уочава се страх британске јавности од удаљавања Југославије од Француске, али и од њених савезница из Мале Антанте, Чехословачке и Румуније⁷². Геринг је осим тога требало да обећа и немачку заштиту од насртаја Италије, Аустрије или Мађарске на југословенску границу, као и спречавање рестаурације Хабзбурга. Овај лист је писао да су сви Герингови предлози одбијени, што је потврђено његовим прераним одласком из Београда.

Премда се из ових тумачења не може закључити шта је тачно Геринг требало да понуди Југославији, врло је вероватно да његова посета није имала искључиво приватан карактер. Да је она могла бити епизода у немачким напорима да Југославију веже уз себе указује један чланак у листу *Berliner Tageblatt* написан месец дана пре Геринговог доласка у Југославију⁷³. Растућа непопуларност Француске у југословенском друштву, узрокована не само немаром француских власти око убиства краља Александра већ и одбијањем да се Југославији дају нови кредити, тумачена је као разлог југословенске потребе за блиским односима са Немачком.

Да Југославија јесте наставила спољнополитичким путем који је још краљ Александар утврђивао је и смена владе крајем јуна 1935. године. Само неко време након Геринговог одласка из Београда оборена је Јефтићева влада и нову владу формирао је Милан Стојадиновић. Осим што је требало да реши хрватско питање, Стојадиновић је имао задатак да спроведе замисао кнеза Павла, према којој је Југославија требало да напусти дотадашње позиције и пређе на политику неутралности, поготово у односу са великим силама⁷⁴. У пракси је главни Стојадиновићев задатак био приближавање Немачкој и поправљање односа са Италијом.

⁷¹АЈ, 38, Ф-857, анониман дописник из Београда, "Goering's Anti-Russian Plan", *The Daily Telegraph*, 8th of June 1935.

⁷²Тај блок је према писању овог листа требало да чине Немачка, Пољска, Аустрија, Мађарска, Италија, Бугарска и Југославија.

⁷³АЈ, 38, Ф-857, Аноним, „Annäherung Belgrad-Berlin und entsprechende Unpopularität Frankreichs in Südslawien“, *Berliner Tageblatt*, April 1935.

⁷⁴В. Krizman, *нав. дело*, 84.

Стојадиновић је веровао да је за спровођење политике неутралности било неопходно извесно удаљавање не само од Француске већ и од Чехословачке и Румуније. У својим мемоарима је разилажење са савезницама из Мале Антанте објаснио југословенском тежњом за неутралношћу, али и недостатком свести министара спољних послова Бенеша и Титулескуа о претњи коју је по Европу Немачка представљала⁷⁵. Његова процена немачке претње по европски поредак испоставила се као тачна већ у наредним месецима, када је Немачка кренула тај поредак да прекраја у своју корист.

Од италијанске авантуре у Абисинији крајем 1935. године је сасвим неочекивано Немачка извукла највише користи. У политичким смислу та корист огледала се у почетку интензивног приближавања Италије и Немачке, мотивисаног страхом Рима да би могао изгубити Јужни Тирол, претежно насељен немачким становништвом⁷⁶. Француска и Велика Британија, које су Италију покушавале да придобију за борбу против немачких амбиција у Аустрији и Рајнској области, издејствовале су у Друштву народа економске санкције као казну за италијанску агресију. Тиме је не само умањен значај Друштва народа као чувара мира у Европи, већ је издејствовано италијанско повлачење са Балкана. Економске санкције створиле су вакуум у спољнотрговинској размени са земљама Југоисточне Европе. Учешће Италије у размени са тим земљама је знатно опало, што је отворило врата повећању трговине тих држава са Немачком⁷⁷.

Немачке трупе умарширале су у демилитаризовану Рајнску област марта 1936. године, чиме су срушене не само одредбе пакта у Локарну, већ и последњи стуб Версајског система⁷⁸. Тренутак је био идеалан, јер је Друштво народа превише било заузето ситуацијом у Абисинији и санкцијама Италији, да би покушало да казни овај немачки поступак. Слаба реакција Француске и Велике Британије не само да је показала да се Немачкој допушта територијално проширење западне границе, која је требало да буде непроменљива, већ и ширење у правцу истока где није постојао систем гаранција који је то могао да спречи.

Три месеца касније настављен је економски продор турнејом министра привреде и председника Рајхсбанке Шахта по престоницама држава Југоисточне

⁷⁵М. Stojadinović, *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, Beograd 2002, 331.

⁷⁶Н. Kisindžer, *нав. дело*, 263.

⁷⁷В. Krizman, *нав. дело*, 86.

⁷⁸Н. Kisindžer, *нав. дело*, 264.

Европе. Резултате те посете Београду резимирао је немачки посланик у једном извештају свом Министарству спољних послова⁷⁹. Посета је помно испраћена од стране владе и привредних кругова, јер су они били убеђени да се југословенском тржишту придаје највећи значај, пошто је прва станица путовања министра Шахта био баш Београд. У разговорима са Стојадиновићем Шахт је био изразио спремност пружања помоћи експлоатацији југословенских руда, за које је немачко тржиште заинтересовано, али уз испуњавање и југословенских интереса, што до тада није била пракса. Споменута је и спремност немачке индустрије наоружања у попуњавању југословенских потреба, а Стојадиновић је обећао да ће се потрудити да уклони политичке препреке овом предлогу. Посета је оцењена корисном по даљи развој немачко-југословенских односа. Пропагандни значај посете резимирао је лист *Münchener Neueste Nachrichten*, где је наведено да Немачка није хтела да пљачка Југославију као Велика Британија и Француска, већ да праведно плаћа купљену робу и да помогне индустријализацију⁸⁰. Такође, исти циљ Немачка је имала и у осталим земљама Југоисточне Европе.

Турнеја немачког министра десила се у тренутку када се припремало доношење Четворогодишњег плана, тј. када је немачка привреда полако прелазила у фазу припрема за ратне подухвате⁸¹. Колики је ова посета имала значај за југословенску привреду проценио је Јакоб Хоптнер у својој књизи, који је долазак председника Рајхсбанке описао појмом *deus ex machina*. Овај појам употребљен је након детаљног излагања грешака Велике Британије и Француске у трговини са Југославијом, које су уместо да попуне празнину у спољној трговини узроковану санкцијама Италији, само нешто мало повећале увоз месних прерађевина чиме нису надокнадиле ни 25% југословенских губитака⁸².

Румунија је путем приближавања Немачкој одлучније кренула тек крајем августа када је смењен министар спољних послова Титулеску. Председник нове владе Татареску нагласио је да ова измена није значила напуштање дотадашњих тесних односа са државама Мале Антанте, Балканског споразума, западним силама и Совјетским Савезом. Лист *Политика* пренео је јављање румунске новинске агенције Радор, у којем су као циљеви нове владе наведени наставак привредног напретка,

⁷⁹„Der Deutsche Gesandte in Belgrad an das Auswärtige Amt, Belgrad den 16. Juni 1936, NR. 21“, у: *Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland*, 62-63.

⁸⁰AJ, 38, Ф-859, Е. Н. „Dr. Schacht in Südosten“, *Münchener Neueste Nachrichten*, 17. Juni 1936.

⁸¹M. Ristović, *нав. дело*, 18.

⁸²J. Hoptner, *нав. дело*, 128.

одбрана државних граница, залагање за одржањем мира у Европи и система колективне безбедности⁸³. Као важан циљ владе наводио се и рад на повећању наоружања румунске војске.

Узимајући у обзир околности под којима је до ове изненадне промене дошло, јасно је да је она имала политичку и економску позадину. Наиме, да би земљу одбранио од мађарског ревизионизма, који је уз подршку Немачке постајао све опаснији, Титулеску је био намеравао да склопи одбрамбени пакт са Совјетским Савезом. Једна од одредби тог пакта подразумевала је слободан пролаз совјетске војске преко румунске територије, што Немачка никако није желела да дозволи⁸⁴. Иста тактика коју је водила и Југославија, приближавање једном непријатељу са циљем неутралисања осталих непријатеља, изјавила се због совјетског одбијања да призна румунско поседовање Бесарабије, што је мотивисало краља Карола да одобри реконструкцију владе⁸⁵.

Промена владе није имала негативне последице по односе Румуније са Југославијом. Већ средином септембра у Букурешт је дошао Стојадиновић. О овој посети извештавале су и немачка и југословенска штампа, јер се током њеног трајања разговарало о развоју привредних односа између два суседа. Резултати разговора били су решавање питање моста преко Дунава и склапање уговора о снабдевању југословенске војске румунском нафтом, а румунске ратне индустрије југословенским сировинама⁸⁶. Стојадиновић је у изјави након разговора нагласио блискост две државе и истоветност гледишта румунског председника владе Татарескуа и министра спољних послова Антонескуа са његовим по свим питањима⁸⁷.

Већ у октобру дошло је до поновног сусрета два председника владе приликом посете Татарескуа Београду. Тај сусрет указао је на промену у односу на политику коју је водио Титулеску. Интересантно је извештавање немачке и британске штампе о тој посети. Наиме, обе стране су као разлог ове посете навеле заједничко наступање

⁸³Радор, „Г. Татареску изјављује да је извршио реконструкцију да би имао максимум једнодушности у влади“, *Политика*, 31. август 1936, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1936/08/31#page/0/mode/1up>>, (25. август 2018).

⁸⁴V. Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, 305.

⁸⁵D. Deletant, *нав. дело*, 10.

⁸⁶AJ, 38, Ф-881, Sonderdienst der MNN, „Nach Stojadinowitschs Besuch in Bukarest“, *Münchener Neueste Nachrichten*, 12. September 1936.

⁸⁷Радор, „Г. Татареску и г. Стојадиновић потписали су јуче у Букурешту први споразум о снабдевању Југославије румунским петролеумом“, *Политика*, 12. септембар 1936, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1936/09/12#page/2/mode/1up>>, (25. август 2018).

Румуније и Југославије у оквиру Мале Антанте са намером одвраћања Чехословачке од војног споразума са Совјетским Савезом. Лист *Münchener Neueste Nachrichten* тумачио је овај потез румунског председника владе као узмицање од француско-совјетског приближавања, дириговано захтевима краља Карола⁸⁸. Овим се имплицирао не само заокрет у румунској спољној политици, већ и дестабилизација у оквиру Мале Антанте. Драматичан чланак у листу *Daily Express* отишао је корак даље, па је заједнички наступ две државе протумачио као удаљавање од Француске и приближавање Немачкој⁸⁹.

Још један сусрет Стојадиновића и Татарескуа ишао је у прилог промени курса румунске спољне политике. Уочи божићних празника децембра 1936. године, Стојадиновић је допутовао у Темишвар, одакле је са румунским председником владе отпутовао за Решицу. Званично саопштење навело је као главну активност током ове посете лов. Међутим, две чињенице поткопавале су неформалан карактер овог догађаја. Прва чињеница била је само место Решице, где се налазила фабрика оружја, а био је планиран и обилазак њених постројења. Друга чињеница било је присуство представника Чехословачке, Француске, Велике Британије и Турске, старих савезника. Интересантно је да је обе чињенице изнела немачка штампа⁹⁰. Немачки листови овај сусрет тумачили су и румунским саветовањем са Југославијом око приближавања Италији. Баш у време овог сусрета је Италија показивала интересовање за приближавањем Римских протокола и Мале Антанте, што су охрабривале Француска и Велика Британија, а како је већ у току било интензивно југословенско-италијанско приближавање, Румунија није желела да буде изостављена⁹¹.

Ови састанци председника југословенске и румунске владе у тренуцима све већег југословенског приближавања силама Осовине свакако су указивали на то да је и Румунија као и Југославија напуштала политику слепог праћења француских циљева и окретала се једном вођењу за њу најкорисније политике. Присуство извештаја о овим посетама у немачкој штампи указује на активно интересовање немачких власти за спољну политику две њој веома драгоцене државе, чије привреде је планирала да у све

⁸⁸AJ, 38, Ф-879, Sonderdienst der MNN, „Gemeinsamer Druck auf Prag“, *Münchener Neueste Nachrichten*, 22. Oktober 1936.

⁸⁹AJ, 38, Ф-879, анониман дописник Daily Express-a, „Belgrade Visit Shakes Entente“, *Daily Express*, 22nd of October 1936.

⁹⁰AJ, 38, Ф-874, DNB, „Stojadinowitsch zum Jagdbesuch in Resitza eingetroffen“, *Völkischer Beobachter*, 27. December 1936.

⁹¹AJ, 38, Ф-874, Sonderdienst der MNN, „Der Politische Jagdausflug“, *Münchener Neueste Nachrichten*, 29. Oktober 1936.

већој мери експлоатише, а које су требале да послуже за ломљење Мале Антанте и припрему Чехословачке као будућег плена.

4. Тактика непријатељем против непријатеља

У експозеу о владиној спољној политици Стојадиновић је марта 1937. године поновио да су циљеви Југославије очување граница и одржавање међународног мира⁹². Нагласио је да су сви стари савези очувани, да Југославија подржава Друштво народа као институцију иако је њен ауторитет у претходној години био пољуљан. Осим тога Југославија није имала намеру да се меша у Шпански грађански рат. Односе са Великом Британијом и Француском оценио је као одличне, са напретком на економском пољу⁹³. Значајан део експозеа посветио је односима са ревизионистичким државама. Истакао је одличне односе са Немачком, успостављање пријатељства са Бугарском и прогнозирао побољшање односа са Италијом. Стојадиновићев експозе британски лист *The Daily Telegraph* протумачио је на основу извештаја дописника из Београда као захлађење у односима са Берлином, последицом немачких притисака на Југославију да узме кредит од ње⁹⁴. Флертовању Немачке са Југославијом дошао је крај, писао је тај лист.

Прогноза побољшања односа са Италијом била је заснована на реалним преговорима, који су неко време вођени у Риму. Обе земље на преговоре је натерао страх. Док се Југославија плашила Италије, и надала се да ће споразумом успоставити сигурност на Јадрану, граници са Албанијом и решити се мађарске претње, Италија се надала да ће споразумом са Југославијом одвратити потенцијалну немачку агресију или макар њену ударну моћ од својих бокова⁹⁵. Још крајем 1936. године је Мусолини у својим говорима наговештавао зближавање две суседне државе, а тај задатак је потом препустио свом новом министру спољних послова, грофу Ћану. Југословенски посланик у Риму, Јован Дучић, упозоравао је Стојадиновића да су италијанске намере

⁹²Аноним, „Претседник владе и министар иностраних послова г. др. Стојадиновић дао је у Скупштини експозе о владиној спољној политици“, *Политика*, 5. март 1937, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1937/03/05#page/0/mode/1up>>, (25. август 2018).

⁹³Побољшање на економском пољу Стојадиновић је објаснио склапањем трговинског уговора са Француском, а односе са Великом Британијом назвао је „*никад бољим*“.

⁹⁴AJ, 38, Ф-859, анониман дописник из Београда, “Belgrade cool towards Berlin”, *The Daily Telegraph*, 5th of March 1937.

⁹⁵J. Hoptner, *нав. дело*, 98.

сумњиве природе, јер она није била у савезу ни са једном државом, а одједном је желела савез са Југославијом⁹⁶. Убрзо је он уклоњен и на његово место постављена су двојица преговарача спремна да више слушају југословенског председника владе. Након вишемесечних преговора Ћано је допутовао у Београд 25. марта 1937. године и ту су потписани политички споразум и трговински уговор. Политичким споразумом Италија и Југославија обавезале су се да ће поштовати узајамну границу, да у случају напада неће помагати агресору, да ће се у случају угрожености заједничких интереса договорити о мерама које би требало предузети, али и да ће у случају међусобног спора до решења долазити мирним путем⁹⁷. Италија се одрекла својих захтева према Далмацији, обећала обустављање усташке делатности на државној територији и гарантовала положај југословенске мањине у Јулијској крајини. Трговинским уговором Југославија је добила право највећег повлашћења на италијанском тржишту, што никад раније није имала⁹⁸. Стојадиновић је овај споразум назвао смртним ударцем за ревизионизам Мађарске, Бугарске и Албаније⁹⁹. Интересантна је вест у листу *Политика* о реакцијама румунске штампе на овај догађај. Оне су биле изразито позитивне, па се у споразуму видела иницијатива Италије за успостављање мира на Јадрану и на Балкану, али и прилика за румунско приближавање Италији. Жеља за уклањањем неспоразума између „две латинске сестре“ само потврђује претпоставке немачких листова о румунској тежњи да не буде изостављена из круга италијанских пријатеља, међу којима се осим суседне Мађарске и Бугарске налазила и Југославија¹⁰⁰.

Стојадиновић је у својим мемоарима написао да је овај споразум свету показао да је Југославија почела да води самосталну спољну политику, вођену искључиво националним интересима¹⁰¹. Таква политика у односима са Француском исказана је приликом његовог одласка у Париз ради потписивања продужетка уговора о пријатељству из 1927. године. Нови уговор је потписан само на пет година и њиме поново није гарантована војна помоћ у случају напада на југословенску територију. Недостатак такве гаранције од стране Француске, али и Велике Британије, изазвало је код Стојадиновића разочарање, изражено у критици недостатка њихових намера да покушају да бране југословенске границе од агресије Немачке и тиме заштите главни

⁹⁶М. Stojadinović, *нав. дело*, 411.

⁹⁷J. Hoptner, *нав. дело*, 22.

⁹⁸Исто, 132.

⁹⁹М. Stojadinović, *нав. дело*, 420.

¹⁰⁰Аноним, „Букурешт у посети грофа Ћана гледа и бољитак за Малу Антанту“, *Политика*, 25. март 1937 <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1937/03/25#page/2/mode/1up>>, (25. август 2018).

¹⁰¹М. Stojadinović, *нав. дело*, 423.

југословенски национални интерес¹⁰². Као пример недостатка њихове заштите могао се узети пакт који је Француска предлагала државама Мале Антанте 1937. године. Њиме је било планирано да се сви чланови Мале Антанте обавезу на одрбану од било ког нападача, а потом да склопе исти такав пакт са Француском. У суштини се под овим подразумевао војни савез, којим је Француска желела да одбрани себе и Чехословачку од немачког продора. Стојадиновић је одбио да потпише овакав пакт, правдајући се да би одбрана Чехословачке довела италијанске трупе на југословенску територију, а исто је учинио и румунски министар спољних послова Виктор Антонеску правдајући се могућим доласком совјетских трупа на румунску територију¹⁰³.

Удаљити се од немачких амбиција било је знатно теже. Споразум са Италијом требало је да удаљи „немачку аждају“ од Југославије, тврдио је Стојадиновић у својим мемоарима. Реалност је била да је Немачка још од 1936. године била на првом месту у југословенском извозу и увозу¹⁰⁴. У јуну 1937. године у Београд је дошао немачки министар иностраних послова фон Нојрат са намером да Југославију присили на склапање новог трговинског уговора¹⁰⁵. О његовом неуспеху извештавала је британска штампа, наводећи незадовољство немачких кругова Стојадиновићевом опирању око пристајка на нове обавезе према Немачкој¹⁰⁶. Неуспех немачких намера наглашен је и демонстрацијама које су избиле у Београду током боравка фон Нојрата. Ипак, ова посета није произвела раздор у односима између две државе. Крајем године, када је постало јасно да је Аншлус само питање времена, Југославија није могла да ризикује непријатељски став према Немачкој. Зато се већ почетком године у Берлину очекивао долазак Стојадиновића.

Осим што се политички и даље држала уз Југославију, у 1937. години Румунија је предузимала кораке и у правцу већег економског зближавања. Круна тога било је потписивање првог трговинског уговора између два суседа у мају 1937. године. Уговор је значао регулисање трговинске размене, пловидбе, а у исто време потписана су и ветеринарска конвенција и конвенција о пограничном саобраћају¹⁰⁷. Намера је била да уговор пре свега допринесе одржању пријатељства између два суседна народа, али и наду да ће у наредном периоду осим династијских веза и чињенице да су обе државе

¹⁰²Исто, 431.

¹⁰³V. Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, 342.

¹⁰⁴J. Hoptner, *нав. дело*, 134-5.

¹⁰⁵Исто, 132.

¹⁰⁶AJ, 38, Ф-859, анониман дописник, "Von Neurath's Visit", *The Daily Telegraph*, 9th of June 1937.

¹⁰⁷AJ, 38, Ф-874, Аноним, „Гала вечера у част румунског министра“, *Време*, 14. мај 1937.

биле чланице истих политичких савеза доћи и до веће сарадње њихових привреда, иако нису биле комплементарне.

Закључак који се да извести из потеза југословенских и румунских власти јесте да су у великој мери следиле сличну тактику. Она се састојала из приближавања једној или више држава, које су у принципу имале непријатељске намере према њиховом територијалном интегритету, ради заштите од осталих таквих непријатељских држава. Југославија се крајем 1937. године налазила у бољем положају од Румуније, јер је уговорима о пријатељству успоставила добре односе са Италијом и Бугарском. Тим уговорима она је желела да избегне судбину немачке жртве, али и да уклони ревизионизам својих суседа. Румунија је такође покушавала да се приближи Немачкој и Италији, али не зато што се плашила директног удarca те две силе на њене границе као Југославија, већ због подршке које су оне пружале Мађарској и Бугарској. Осим тога, како су две фашистичке државе биле изразито антисовјетски настројене, свакако је, након окретања леђа споразуму са Совјетским Савезом и услед страха од губитка Бесарабије, деловало да су оне представљале мању опасност.

5. Немачки културни продор

Почетком тридесетих година обновљена је културна сарадња између Југославије и Немачке, што је у наредном периоду све више подстицано прво привредним, а онда и политичким зближавањем две државе. Немачки културни утицај највише се преносио преко појединаца, али су постојале и институције задужене за то. Најзначајнија је била Немачка академија у Минхену, основана 1936. године, чији је један одбор био задужен за приближавање духа народа Југоисточне Европе становништву Рајха¹⁰⁸. Оснивана су бројна мешовита друштва, која су под надлештвом немачког Министарством за пропаганду постала ефикасно оруђе у културном продору. У Југославији су постојала три мешовита друштва, у Немачкој два. Важно је било Немачко-југословенско друштво основано у Берлину мало пре посете кнеза Павла 1939. године, чији су представници позивани да учествују у неким од планираних активности како би се кнез осећао пријатно¹⁰⁹.

¹⁰⁸R. Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi: kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918-1941*, Beograd 2005, 17.

¹⁰⁹Исто, 29.

Немачки утицај посебно се огледао у школству. У Београду су постојале југословенско-немачка основна школа и гимназија, коју су похађала и немачка и југословенска деца. Немачки језик био је заступљен у свим школама по Југославији, али је тек уредбом владе 1940. године постао први страни језик¹¹⁰. Привредна сарадња подстицала је бројне југословенске студенте да се школују у Немачкој. Студенти су често користили стипендије немачких организација, похађали курсеве у Немачкој или одлазили на размену. Колико су немачке власти полагале важност на долазак страних студената пружа један чланак из листа *Völkischer Beobachter* у коме се извештавало о доласку 80 румунских и југословенских студената у Немачку¹¹¹. Они су имали праксу по немачким фирмама и клиникама, а учествовали су и у посебним курсевима у Дрездену и Лајпцигу. Посебно се истицала жеља њихових домаћина да студенти упознају немачки народ и увере се да он жели добре односе са свим својим суседима. Ово се може протумачити као вид културне пропаганде над гостима из Југославије и Румуније, јер се очекивало да ти студенти понесу само најбоље утиске из Немачке и у својим државама подигну мишљење о њој на највећи могући ниво. У оквиру Немачке академије је деловао и Институт Гете, чији је задатак био усавршавање наставника немачког језика. Академија је организацијом курсева немачког језика радила на његовом ширењу, а похађањем истих могли су се млади људи припремити за студирање на немачким универзитетима¹¹². На овај начин је покушано сузбијање француског и британског културног утицаја, а крајњи циљ школовања страних студената највероватније је било придобијање наклоности тих појединаца, који би једног дана могли бити корисни немачком народу и амбицијама његових вођа.

Немачке узорне често су имали југословенски књижевници, под утицајем немачке архитектуре долазило је до урбанизације у Југославији, немачка литература користила се у југословенском високообразовном систему, употребљаване су у великој мери немачке машине¹¹³. Пример популарног немачког писца био је Гете, па је књижевна секција Удружења „Цвијета Зузорић“ организовала књижевно-музичко вече у част стогодишњице његове смрти 1932. године, што је доживело велики успех¹¹⁴.

¹¹⁰Исто, 150.

¹¹¹AJ, 38, Ф-859, Аноним, „Studentenaustausch mit Osteuropa“, *Völkischer Beobachter*, 26. Juni 1937.

¹¹²Д. Глишковић, Иво Андрић, Краљевина Југославија и Трећи Рајх 1939-1941: прилог проучавању југословенских и српских политичких и културних односа са Немачком, Аустро-Угарском и Аустријом, Београд 2012, 98.

¹¹³R. Gašić, нав. дело, 220.

¹¹⁴Р. Вучетић Младеновић, Европа на Калемегдану: "Цвијета Зузорић" и културни живот Београда 1918-1941, Београд 2003, 85.

Осим тога, као знак поштовања, приликом посете кнеза Павла Берлину Хитлер је кнегињи Олги поклатио луксузан стари комплет издања Гетеових дела. Посебно је интересантан био пораст броја немачких аутомобила у Југославији, који су од 1936. године почели да замењују возила из САД-а. Ово је била последица више пута помињаних добрих привредних односа, али и жеља војске да се модернизује из стратешких и одбрамбених разлога. Велика куповина аутомобила 1937. године била је можда начин на који је Југославија искористила свој велики активни клириншки салдо, али је тумачена и као везивање за Немачку, пошто се аутомобил као и наоружање није куповало од непријатеља¹¹⁵. Међутим, аутомобил је имао и значај у немачком културном продору, који се огледао у одржавању сајмова аутомобила и аутомобилских трка. Није случајно што је на првом сајму аутомобила у Београду 1938. године највећи број изложених возила било дело немачких произвођача, да је сам сајам био организован уз помоћ пропагандног одељења немачког Министарства привреде као и што су у финалу првих аутомобилских трка у Београду учествовали уз једног југословенског само немачки возачи¹¹⁶.

Немачки филмови и позоришна дела нису били популарни као амерички и британски, али је интересно да су њих Немци користили да би импресионирали, па су тако и Стојадиновић и кнез Павле приликом посете Берлину имали прилике да гледају извођење Вагнерових опера, омиљених нацистима. У Југославији нису читани немачки листови, као што је то био случај са британском штампом на пример, али су југословенски листови често преносили писање немачке штампе, поготово у случају значајних сусрета државника две земље.

Пример јачања културних односа између Југославије и Немачке представљала је Изложба немачке савремене уметности, организована од стране Немачког уметничког друштва под покровитељством кнеза Павла, у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“ 1931. године¹¹⁷. Како је за њу била заинтересована и немачка влада, изложба је велики публицитет доживела не само у Југославији, већ и у Немачкој. За време одржавања исте, у Београду су држана предавања о немачкој култури и новијој уметности, а дела која су изложена била су својина музеја и галерија у Берлину, Минхену и Дрездену. У питању су биле слике, скулптуре, порцелански производи и

¹¹⁵М. Милковић, „Automobilom na jugoistok-automobili kao sredstvo nemačkog prodora u Kraljevinu Jugoslaviju“, *Tokovi istorije*, 2/2011, 76.

¹¹⁶Исто, 77.

¹¹⁷Р. Вучетић Младеновић, *нав. дело*, 67.

фотографије грађевина најугледнијих немачких уметника и архитеката¹¹⁸. Ова изложба је Београђанима пружила увид у немачки удео у авангардној уметности, а била је и најпосећенија изложба у Уметничком павиљону са скоро 5000 посетилаца¹¹⁹. Још једна немачка изложба, овог пута Изложба немачке савремене уметности и занатства, организована је на истом месту крајем 1935. године, али су овог пута били изложени предмети за кућну употребу и украси¹²⁰.

Културну спону између Румуније и Немачке представљала је румунска краљевска породица, која је била бочна грана династије Хоенцолерн. Мушки представници закључно са краљем Каролом школовали су се у Немачкој. Дворац Пелеш, летња краљевска резиденција у граду Синаји, био је дом бројних дела немачких уметника, од сребра, керамике, па су се ту чак налазили и портрети вечних непријатеља, Марије Терезије и Фридриха Великог, окачени један уз други као знак помирења и јединства немачког народа¹²¹. Важну спону представљала је и веома бројна немачка мањина, претежно настањена у Трансилванији. Међутим, уставом из 1923. године румунска држава је ради успостављања централизма свим грађанима доделила права назвавши их *Румунима* без обзира на њихово порекло, језик и религију¹²². Тиме је ускратила етничка и територијална права мањина, а нанета је штета њиховом привредном и културном животу. Немачка и мађарска мањина залагале су се за укључивање њихових обележја у институције Трансилваније, што их је учинило подложним нацистичком утицају. До побољшања је дошло тек законом о мањинама од 20. новембра 1940. године, када је влада генерала Антонескуа признала правни положај немачке мањине у Румунији¹²³.

Занимљиво је да је приближавање Румуније и Југославије у временима када су обе тежиле да заштите своје границе од свих својих непријатеља, осим привредне сарадње крунисано и културном сарадњом. Мешовита друштва основана су у обе државе ради одржавања што блискије сарадње просветних, научних и уметничких

¹¹⁸Исто, 69.

¹¹⁹Исто, 72.

¹²⁰Исто, 73.

¹²¹"*Kolekcije muzeja dvorca Peleş*", преузето са званичног сајта дворца <<http://peles.ro/colectii/>>, (25. август 2018).

¹²²Zsolt K. Lengyel, „Politisches System und Minderheiten in Rumänien 1918-1989: Abriss über die inneren Integrationsprobleme des zentralistischen Einheitsstaates am Beispiel der Deutschen und der Magyaren“, *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 24 (2001), 12.

¹²³Исто, 15.

кругова два суседна и савезничка народа¹²⁴. Од њих се очекивало да обавештавају преко штампе јавно мњење о свим догађајима и приликама, које би као последицу имале учвршћивање културних веза, али и да обезбеђују размене студената, стручног кадра, уметника. Привредно зближавање крунисано поменутиим трговинским уговором између две земље требало је да повећа значај туризма, па су ова друштва имала да воде бригу и о томе.

Из свега овога се да закључити да је немачки културни продор у Југославију и Румунију долазио постепено, преко привредне сарадње, утицаја на немачку мањину али и на једном личном нивоу, преко размена кадрова, школовања у Немачкој, туризма, или свакодневне употребе немачких производа. Увек огрнути плаштом пријатељства, културни односи су од доласка нациста на власт били првенствено оруђе за успостављање пресудног утицаја у државама, који би допринео остварењу њихових дугорочних политичких циљева.

¹²⁴АЈ, 38, Ф-879, Аноним, „Јуче је у Београду отворено југословенско-румунско удружење“, *Време*, 22. фебруар 1937.

Криза политике неутралности

Од почетка 1938. године било је јасно да се Хитлер припремао за ново прекрајање европских граница. Уместо да делају на спречавању поновног јачања, Француска и Велика Британија су се налазиле у дефанзиви пред немачким амбицијама. Њихова дипломатска делатност у питањима везаним за Немачку у периоду од 1938–1939. године била је вођена уверењем да ће се Хитлерови апетити задовољити чим све немачке мањине буду припојене матици¹²⁵. Зато су покушавале да се нагоде са њиме, што их је још више удаљило од држава Југоисточне Европе, међу њима и Југославије и Румуније. Оне су још пре догађаја 1938. године прешле на позиције неутралности, што је у пракси подразумевало одржавање најбољих могућих односа са свим државама, било да ли су у питању велике силе или мале, суседне државе. Премда у почетку успешна, како су се велике силе делиле у блокове а избијање рата постало само питање времена, та политика је подразумевала и одбијање приступања политичким блоковима, као и уплитање у било какве сукобе. Промене у Европи ставиле су политику неутралности Југославије и Румуније на исти тест, али су њихови резултати били донекле различити.

1. Стојадиновић у Берлину

На позив Хитлера и Геринга Стојадиновић се у јануару 1938. године упутио за Берлин. Немачка се тада припремала за извршење Аншлуса, чега је Стојадиновић био свестан. Циљ немачких власти био је једноставан – госта је требало истовремено импресионирати, испитати његове ставове о немачким плановима и притиснути га док се југословенска политика не приклони тим плановима.

Импресионирање је почело од како је ступио на немачко тло. Специјалним возом, у којем је за њега припремљено пиво које је пио током својих студија у Немачкој, желели су још пре доласка у престоницу да му боравак учине пријатним¹²⁶. У Берлину је дочекан од стране високих званичника, уз сву помпу војних јединица и масе народа. Југословенска делегација је присуствовала ручковима, положили су венац на споменик незнаном јунаку, а према писању *Политике* је на захтев госпође

¹²⁵Н. Kisindžer, *нав. дело*, 272.

¹²⁶М. Stojadinović, *нав. дело*, 452.

Стојадиновић организовано извођење Вагнерове опере *Тристан и Изолда*¹²⁷. Свуда их је пратила маса народа и новинара, чиме се гостима хтелo показати одушевљење Југославијом. У сличној атмосфери планираног одушевљења био је дочекан и кнез Павле у Берлину, годину дана касније.

Најважнији догађај био је састанак Стојадиновића са Хитлером, одржан у присуству Геринга, фон Нојрата, фон Херена и југословенског посланика у Берлину, Цинцар-Марковића. Разговор је трајао око сат времена, али према Стојадиновићевим речима то је више био Хитлеров монолог¹²⁸. На самом почетку Стојадиновић је напоменуо да се Југославија намерава одбијањем приступа у било какав политички блок против Немачке држати политике неутралности. Потом је желео да испита Хитлерове планове, тако што је препустио фиреру да се сам дотакне свих спољнополитичких питања од значаја за односе две државе, али и за европски поредак. Овај разговор анализиран је из два угла – Стојадиновићевих мемоара и записа о разговору сачуваног у документацији немачког Министарства спољних послова.

У својим мемоарима Стојадиновић је написао да је Хитлер свој монолог започео обећањем спречавања повратка Хабзбурга у Беч, што је учинио да би импресионирао и придобио симпатије Југославије¹²⁹. Из истог разлога инсистирао је да Немачка на Балкану има само економске интересе, а никако политичке. Ово је представљено као последица немачког страха од нове економске кризе, коју се она трудила да избегне повећаном производњом, али и спречавањем ширења бољшевизације у државама од којих је економски зависила. Ако су и постојали политички разлози немачког деловања, имали су за циљ консолидацију Балкана ради заштите економских интереса. Према Стојадиновићевим речима Хитлер је повишеним тоном говорио о Чехословачкој, инсистирајући да она не може да денационализира три милиона Немаца у оквиру својих граница или да постане „*совјетски носач авиона*“. Хитлер је поздравио југословенско-италијански споразум, наглашавајући да Немачка и Италија желе консолидовану и јаку Југославију. Понудио је немачку војну гаранцију југословенске границе према Мађарској у случају склапања југословенско-мађарског споразума. Друштво народа критиковао је због уливања наде малим и slabим народима, које у критичном часу није умело да подржи. Изјаснио се у корист

¹²⁷ Аноним, „Даљи боравак г. др. Стојадиновића у Немачкој“, *Политика*, 18. јануар 1938, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1938/01/18#page/3/mode/1up>>, (26. август 2018).

¹²⁸ М. Стојадиновић, *нав. дело*, 453.

¹²⁹ Исто, 454-456.

споразума са Великом Британијом. На крају, Хитлер је загарантовао неповредивост југословенских граница, чак и у случају да Немачка постане југословенски сусед, али је упутио и савет да је добар третман немачке мањине најбоља заштита од Немачке. Стојадиновић је Хитлера уверио да Југославија Аншлус сматра унутрашњим питањем немачког народа. Разговор је према Стојадиновићевим речима завршен изражавањем жеље о даљој економској сарадњи између две државе¹³⁰.

Запис разговора се у највећој мери слагао са оним што је рекао Стојадиновић у својим мемоарима, али постоје извесне разлике¹³¹. Према том извору југословенски председник владе понудио је заједничко марширање Југославије и Немачке у случају повратка Хабзбурга. У запису се не спомиње немачка војна гаранција југословенске границе према Мађарској, већ само гаранција споразума између две државе. Такође, запис преноси Стојадиновићево обећање о наставку доброг третмана мађарске мањине, али и објашњење да Југославија неће напустити своје савезнике из Мале Антанте, већ да ће у односима са Мађарском деловати у договору са њима. У њему се спомиње и да је Хитлер о Друштву народа рекао да испољава опасну тенденцију претварања интереса великих сила у светске интересе, што је разлог због којег Немачка није желела поново да му приступи и тако се бори за туђе амбиције. Хитлер је нагласио немачку жељу за повратком њених старих, неправедно одузетих колонија, потребних за даљи напредак производње. На крају је поновљено да Немачка са симпатијама прати југословенску политику, али је фирер додао да се нада да ће та политика осигурати самосталну и здраву Југославију. Стојадиновићево изјашњавање о Аншлусу се у запису не спомиње, као ни његова дефиниција југословенско-немачких односа заснованих на деловању „*без туђих наочари*“.

Јасно је да разлике у описима овог разговора постоје, што указује да се ниједном не може сасвим веровати. Стојадиновић је у својим мемоарима свакако желео да похвали свој учинак у Берлину, те је тврдио како је разговор испунио све његове замисли и учврстио спољнополитички положај Југославије тако да она ни на једној граници више није имала непријатеље. Запис је дело нацистичке администрације и ако се узме у обзир да је Немачкој била потребна пасива Југославије пред извршење Аншлуса, писан је у помирљивом тону, због којег се ствара утисак о потпуној сагласности између двојице државника. Међутим, иако се не може закључити шта је

¹³⁰ Исто, 457.

¹³¹ „Aufzeichnung über die gelegentlich des Empfanges des Jugoslawischen Ministerpräsidenten und Ausnenministers Stojadinowitsch beim Führer und Reichskanzler am 17. Januar 1938 geführten Gespräche, Nr. 28“, у: *Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland*, 68-69.

тачно речено а шта није, могуће је претпоставити који се разлози крију иза разлика у описима.

Разлика у описима деловања у случају повратка Хабзбурга на власт састоји се у томе, која ће од две државе то силом спречити. Стојадиновићева верзија немачког силовитог сламања хабзбуршког покушаја може се протумачити као свест о немачком војном преузимању власти у Аустрији, тј. још једном наговештају Аншлуса. Како само његова верзија разговора спомиње Аншлус, ово се могло додати као доказ његове политичке прекогниције. Немачка верзија је заједничко марширање могла употребити више као метафору за југословенску сагласност немачког решавања аустријског питања, него стварно војно деловање, које би свакако по Југославију, која се изјашњавала као неутрална сила, било опасно.

Питање југословенско-мађарских односа у обе верзије укључује Немачку као арбитра. Међутим, Стојадиновић у својој верзији спомиње са једне стране Хитлерово уверавање да су мађарске територијалне претензије више усмерене према Чехословачкој и Румунији него Југославији, а са друге немачку војну гаранцију југословенске границе¹³². Овим је он вероватно хтео да наговести значај Немачке у обуздавању мађарског ревизионизма и тиме оправда југословенско приближавање овој великој сили. Запис пружа само понуду немачке гаранције споразума, која ће се провлачити у наредном периоду, а која опет има везе са немачком тежњом политичке консолидације Балкана.

Разлика у Хитлеровој критици Друштва народа наговештава његов покушај да ту организацију представи у најгорем светлу, како по велике тако и по мале државе. Верзија критике из записа је интересантна јер указује на почетак немачких покушаја притисака на Југославију да напусти Друштво, на чијем удару се нашао и кнез Павле у Берлину. Обе верзије можда указују на виђење напуштања ове организације као вида приближавања Немачкој.

Најинтересантнија је пак разлика у гаранцијама које је Југославија наводно том приликом добила од Немачке. Стојадиновићева верзија се може протумачити као хвалоспев његовом политичком учинку. Не само да је у Берлину била загарантована будућа југословенско-немачка граница, већ је Хитлер хвалио и снагу коју је Југославија показала приликом превазилажења кризе након смрти краља Александра.

¹³²Овде јесте било одређене дозе истине, што се показало у наредном периоду када је Мађарска остварила своје територијалне аспирације учешћем у комадању Чехословачке и одузимањем делова Трансилваније од Румуније.

Штавише, Хитлер је наводно рекао и да не тражи никакав пакт са Југославијом, о чему у запису такође нема речи. Гаранција границе била је један од главних резултата разговора Хитлера и кнеза Павла у Берлину јуна 1939. године, а како је у то време Стојадиновић био искључен из југословенске политике ово се може протумачити као присвајање туђих заслуга или крчење пута будућим успесима. Интересантно је пак да обе верзије спомињу значај доброг положаја немачке мањине у Југославији за повољне односе са Немачком. Ако се узме у обзир чињеница да је немачка мањина, под нацистичким утицајем била претходница немачког уплитања у друге државе које би резултирало евентуалним комадањем исте у немачку корист, ово се може протумачити као претња по југословенски територијални интегритет¹³³. Ако пак јесте била дата некаква гаранција, онда је то учињено да би се осигурала југословенска сагласност са Аншлусом.

Штампа је такође пренела вести о разговору Хитлера и Стојадиновића. Немачка штампа пренела је слагање државника о свим питањима, што је резултирало условима за трајну сарадњу две државе. Лист *Berliner Tageblatt* указивао је на значај Геринговог залагања за одржавање тих односа¹³⁴. Интересантно је да овај лист преноси позитивне реакције италијанске штампе, која очекује укључење југословенско-немачког пријатељства у осовину Берлин–Рим. Ово би се могло протумачити као приступање Југославије некаквом пакту са Немачком, што је Стојадиновић порекао у својим мемоарима. Међутим, приступање пакту спомињао је и један исечак из британског листа *The Daily Telegraph*¹³⁵. Ту се говорило о разочарању немачких државника Стојадиновићем, јер је одбио да јавно критикује систем колективне безбедности и да обећа приближавање Антикоминтерна пакту. Иако није могуће закључити да ли је ово стварно постављено као захтев пред Југославију, приступање овом пакту и приближавање осовини Берлин–Рим такође је било спомињано као тема разговора у Берлину јуна 1939. године, те се не треба одбацити могућност немачког испитивања југословенског става о овоме већ почетком 1938. године.

Ако се једна ствар из свих наведених извора о овом разговору може извести то је да су резултати били задовољавајући. Обе стране су се сложиле да се треба наставити у правцу економске сарадње, која је користила и једној и другој држави.

¹³³ М. Ristović, *нав. дело*, 92.

¹³⁴ АЈ, 38, Ф-868, анониман дописник из Београда, „Zwei Männer, die sich verstanden“, *Berliner Tageblatt*, 19. Januar 1938.

¹³⁵ АЈ, 38, Ф-866, анониман дописник из Париза, „German Diplomats Disappointed“, *The Daily Telegraph*, 18th of January 1938.

Немачка је могла бити задовољна спољном политиком Југославије која, иако још увек неспремна да се одрекне лојалности према својим старим савезницима, није реметила њене планове на Југоистоку Европе. Југославија је могла бити задовољна што се из Хитлерових речи дало закључити да су следеће немачке жртве Аустрија и Чехословачка, обе државе које Југославија није била спремна да брани. Стојадиновић, иако свестан опасности од Немачке, убедио је себе да Југославија неће бити у скоријем временском периоду њена жртва. Посету Берлину тумачио је као тријумф своје спољне политике, највећи у низу тријумфа у односима са ревизионистичким државама.

2. Политика неутралности у чехословачкој кризи

Проосовинска влада која се нашла на челу Румуније почетком 1938. године није променила спољнополитички курс. Министар спољних послова Мическу неколико пута је посетио Београд пре Стојадиновићевог одласка у Берлин. Немачка штампа пренела је његове изјаве о даљем економском приближавању Румуније Немачкој, симпатијама према Италији, али и неодустајања од блиских односа са Француском¹³⁶. Пријатељство са Југославијом нагласио је Мическу приликом своје друге посете Београду, где је говорио о савршеној сагласности по свим питањима југословенско-румунских односа али и питањима европске политике¹³⁷. Стојадиновић је повезао спољнополитичке циљеве две државе рекавши да се обе залажу за добре односе са свим суседима, и да ради њиховог остварења не пропуштају ниједну прилику, не одбацују ниједну могућност. Ипак, док је Југославија већ имала уговоре о пријатељству са два своја проблематична суседа, добре односе са Немачком и показивала спремност за побољшање односа са Мађарском, Румунија се није ни од једног суседа обезбедила.

Одлучније кораке у том правцу преузео је краљ Карол завођењем диктатуре у фебруару 1938. године¹³⁸. Нова влада на челу са румунским патријархом Мироном требало је да донесе зближење са свим великим силама и смирење у унутрашњој политици. Очекивало се да ово буде остварљиво, јер је патријарх био личност која је могла да утиче помирљиво на представнике Гвоздене гарде, који су великим делом

¹³⁶AJ, 38, Ф-874, дописник из Букурешта, „Micescu besucht Prag und Belgrad“, *Münchener Neueste Nachrichten*, 6. Januar 1938.

¹³⁷AJ, 38, Ф-874, Аноним, „Састанак Стојадиновић-Мическу“, *Време*, 12. јануар 1938.

¹³⁸М. М, „Румунија мора бити спашена-објавио је краљ Карол у свом манифесту“, *Време*, 12. јануар 1938, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1938/02/12#page/2/mode/1up>>, (26. август 2018).

били из редова свештенства. Сви румунски војни ресори нашли су се у рукама популарног генерала Антонескуа који је у околностима опсадног стања имао у земљи да заводи ред и мир. У Немачкој је ова промена изазвала сензацију равну промени коју је сама претрпела постављањем Рибентропа за новог министра спољних послова пар дана раније. Нова влада пак наставила је истим путем као и претходна, чак и у унутрашњој политици где се наставило са спровођењем антисемитских мера. Међутим, оно што је изазвало позитивне реакције Берлина била је забрана проласка страних трупа преко румунске територије. Овим је Румунија ставила до знања да не намерава помагати ни Совјетском Савезу ни Француској у случају њихове одбране Прага.

Аншлус је променио однос снага на Балкану. Укључивањем Аустрије Немачка је постала северни сусед Југославије, па је зато Стојадиновић пожurio да понови став да је аустријско питање унутрашње питање немачког народа. У Румунији је настала паника, што се огледало у одлагању планиране посете Лондону краља Карола. Румунски кругови сматрали су да је Аншлус значио ближу сарадњу држава Мале Антанте, али се из њихових изјава види и свест о знатно повољнијем положају Југославије према Немачкој него Румуније, јављао је за *Време* стални дописник из Букурешта¹³⁹. Уведене су специјалне мере заштите граница, па су чак румунски грађани који су боравили у Аустрији морали да траже специјалну визу за улазак у своју матицу¹⁴⁰. Демантоване су вести о мобилизацији војске, да се неким случајем не би испровоцирао сукоб. Политички кругови тврдили су да у држави влада потпуни ред и мир, и да је њен спољнополитички положај изузетно повољан¹⁴¹. Изјаве овакве природе морале би се посматрати са дозом предострожности због свести да је следећа немачка жртва била Чехословачка, а њеном елиминацијом би био сасвим отворен пут директним притисцима на Румунију.

Италијански утицај у Подунављу је збрисан, јер су Аншлусом Римски протоколи изгубили сврху. Мађарска је била упућена на свог новог суседа Немачку, итекако спремну да удовољи њеном ревизионизму. План је био да Мађарска помогне Немачкој у комадању Чехословачке, али су проблем представљале Југославија и Румунија. Њих је требало убедити да у случају напада остану неутралне. То је

¹³⁹М. М, „Посета краља Карола Лондону одложена“, *Време*, 16. март 1938, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1938/03/16#page/3/mode/1up>>, (26. август 2018).

¹⁴⁰Л. Насти, „Специјалне мере и у Румунији“, *Политика*, 17. март 1938, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1938/03/17#page/2/mode/1up>>, (26. август 2018).

¹⁴¹Л. Насти, „Гледиште званичних румунских кругова на спољну и унутрашњу ситуацију Румуније“, *Политика*, 18. март 1938, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1938/03/19#page/1/mode/1up>>, (26. август 2018).

остварено када су на Синајској конференцији почетком маја Југославија и Румунија издејствовале да Чехословачка буде брањена само у случају мађарског напада¹⁴². Чехословачкој је саветовано да попусти пред захтевима судетских Немаца, што су јој саветовале и западне силе. Ова одлука дошла је како се касније испоставило у прави час, јер је крајем месеца Хитлер донео директиву за комадање Чехословачке.

Нови потез удаљавања од Чехословачке и Мале Антанте представљала је Бледска конференција одржана крајем августа 1938. године. Централна тема конференције били су преговори са Мађарском, који су резултирали склапањем споразума. Тај споразум предвиђао је равноправност Мађарске у области наоружавања и одбацивање примене силе у узајамним односима. Споразум о националним мањинама Мађарска је потписала само са Југославијом и Румунијом, што је нарушило јединство земаља Мале Антанте¹⁴³. Немачке власти овај споразум су оцениле као оклевање мађарских владајућих кругова око учешћа у комадању Чехословачке. Под њиховим притиском, Мађарска је одуговлачила са ратификацијом споразума и водила кампању омаловажавања истих у штампи¹⁴⁴.

Политика неутралности којом су се Југославија и Румунија поносиле преживела је Аншлус, али је остајало питање на који начин би могла да преживи чехословачку кризу. Тај начин зависио је у највећој мери од деловања западних сила, које су одлучиле да је политика попуштања једино решење. У теорији је то значило очувати систем колективне безбедности по сваку цену али и поштовати право на самоопредељење народа¹⁴⁵. У пракси је Чехословачку требало мирно распарчати, испунити немачке захтеве у нади избегавања сукоба. Зато су већ 19. септембра владе Француске и Велике Британије Чехословачкој упутиле ноту са захтевом да преда Судетску област Немачкој¹⁴⁶. Тада је већ југословенској и румунској дипломатији постало јасно да су западне силе намеравале удовољити Хитлеровом захтеву. Краљ Карол донео је одлуку о немешању румунске војске у случају мађарског напада на Чехословачку. Потом се Румунија договорила са Југославијом да формално помажу снабдевање њихове савезнице превозом робе преко њихових територија¹⁴⁷. Све три државе биле су свесне да су дани Мале Антанте и њене борбе против Мађарске били одбројани.

¹⁴²V. Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, 377.

¹⁴³V. K. Volkov, *Minhenski sporazum i balkanske zemlje*, Beograd 1987, 24.

¹⁴⁴Исто, 26.

¹⁴⁵Н. Kisindžer, *нав. дело*, 273.

¹⁴⁶V. K. Volkov, *нав. дело*, 31.

¹⁴⁷Исто, 41.

Југословенска и румунска предвиђања испоставила су се тачним. На конференцији у Минхену 29. септембра 1938. године састали су се представници Немачке, Италије, Велике Британије и Француске. Уговор потписан исте ноћи наређивао је Чехословачкој да преда Судетску област Немачкој, с тим што су немачке трупе добиле право да ју запоседну већ првог дана октобра. Чехословачкој је ускраћено право жалбе, а није јој дато ни време да се помири са губитком важне стратешке и привредне области непријатељски настројеном суседу¹⁴⁸. Овом конференцијом сахрањен је Версајски систем, јер су државе победнице препуштањем Судетске области признале да је његов основни принцип, право народа на самоопредељење, до тада био неправедан према Немачкој¹⁴⁹. Хитлер је остварио моралну победу, Немачка је добила право да настави борбу за укључење свих Немаца у државу матицу, што је значило да су јој руке на Југоистоку Европе биле одрешене.

Дан након Минхенске конференције у Југославију је дошао министар привреде Функ. Немачки лист *Der Angriff* писао је да је Функ дошао да би консолидовао привредне односе између две државе и по могућности их продубио¹⁵⁰. Током свог боравка у Југославији он се састао са Стојадиновићем и југословенским министром финансија, обишао индустријска постројења и водио разговоре са водећим привредницима. Тако је утврдио које су производне могућности земље и закључио да се оне могу поправити приснијом сарадњом са немачком привредом. Та сарадња огледала би се у немачкој помоћи приликом изградње веће мреже путева, бољој експлоатацији рудних богатстава, склапањем трговинских уговора којим би количине продуката за размену и висина цена били уговорени на дуже временске стазе. Функ је објаснио да би захваљујући овим погодностима била подигнута производња у Југославији, створено више радних места и подигнут животни стандард становништва.

Поменути лист је став Немачке резимирао следећим речима: „*Све што Југославија производи може се користити у Немачкој, све што Југославији треба може јој се из Немачке доставити*“. Пропагандна порука овог става јесте да је немачка привредна политика требало да донесе користи не само њој самој, већ и државама које су од ње зависиле¹⁵¹. Иза ње крију се исти циљеви које је изнео претходни министар привреде Шахт приликом своје посете Београду. Немачка је

¹⁴⁸ А. Митровић, *Време нетрпељивих*, 334.

¹⁴⁹ Н. Kisindžer, *нав. дело*, 277.

¹⁵⁰ АЈ, 38, Ф-863, Аноним, „Der beste Kunde Südosteuropas“, *Der Angriff*, 5. Oktober 1938.

¹⁵¹ М. Ristović, *нав. дело*, 167-168.

стварно намеравала да помогне привреде тих држава до те мере да се оне даље развијају, да у њима расте производња и стандард тако да би њихови грађани могли да купују више немачких производа. Овим су немачке власти намеравале да остваре свој коначни циљ, стварање привредног простора у којем Немачка води главну реч, а остале државе своју производњу прилагођавају њеним потребама и амбицијама.

Период након Аншлуса, а поготово након Минхенске конференције обележио је пораст интересовања Велике Британије за простор Југоисточне Европе. Свесни немачког економског утицаја, поготово након присвајања аустријског капитала од стране Рајха, британске власти тражиле су начин да сачувају своје позиције макар у неким државама да не би били сасвим истиснути. Посете министра Функа Југославији, Бугарској и Турској изазвале су забринутост у Лондону¹⁵². Лист *Daily Herald* навео је као један од главних циљева турнеје супротстављање британско-француским интересима на простору Балкана, као и давање гаранција Немачкој према којима би она добила сировине по најповољнијим условима¹⁵³. Забринутост за Југославију и Румунију видљива је у чланку листа *The Daily Telegraph*, где се наводи да је Немачка постала највеће тржиште за све дунавске државе и Турску од како је заузела Судетску област¹⁵⁴. Да би се нагласило колики је то добитак за немачку привреду истицао се значај производње румунске нафте, богате резерве минерала и дрвета, као и значај југословенских руда, поготово метала. Ако се уз то дода чињеница да су Југославија и Немачка крајем октобра склопиле нови трговински споразум, према којем су регулисани курс клириншке марке и смањење царина на одређене производе, чиме се очекивало повећање трговинске размене, стрепња Велике Британије била је оправдана¹⁵⁵.

Југославија и Румунија биле су спремне да прихвате британску или француску помоћ. Кнез Павле и краљ Карол до краја 1938. године посетили су Лондон и Париз, где су захтевали да се повећа куповина производа њихових привреда. У Лондону су се интересовали да помогну Грчкој и Турској, које су имале геостратешку вредност за интересе Велике Британије, која је себе и даље сматрала великом силом. Француска је

¹⁵²V. K. Volkov, *нав. дело*, 222.

¹⁵³AJ, 38, Ф-863, дописник из Берлина, "Germany Planning Balkan Trade-Empire", *Daily Herald*, 18th of October 1938.

¹⁵⁴AJ, 38, Ф-863, B.S. Heeling, "Fruits of Germany's Trade Drive in South-East Europe", *The Daily Telegraph*, 2nd of November 1938.

¹⁵⁵Курс клириншке марке утврђен је на средњу вредност од 14.5 динара за 1 рајхсмарку. Југославија је имала да смањи царине за немачку електронску робу, а немачка на југословенске производе које је тек требало дефинисати.

инсистирала на сталним отплатама зајмова а робу није хтела да купује¹⁵⁶. Њој је од веће важности постало да заштити своје интересе на Медитерану, поготово у Северној Африци где је Мусолини након Минхена поставио захтеве за Тунис. Тако су француско-италијански односи запали у најгору кризу од краја Првог светског рата, што је само допринело осећају немоћи у њеној спољној политици. Деловало је да помоћи за Југославију, која је сад добила најмоћнијег северног суседа, и Румунију, на чије територије су почели знатно агресивније захтеве да постављају Бугарска и Мађарска, нема.

3. Немачка претња по Румунију

Крај 1938. године обележио је наставак приказивања солидарности Румуније и Југославије у питањима везаним за Југоисточну Европу. Почетком новембра је ради лова у области Темишвара дошао кнез Павле, где се састао са краљем Каролом. Двојица државника су у изјавама за штампу поновили да се слажу око свих питања везаних за општу политичку ситуацију¹⁵⁷. Добри односи тада су били од великог значаја, јер је Немачка након Минхена активно користила сваку прилику да би вршила притисак на владе Југославије и Румуније. Док се од Југославије у немачким круговима очекивало да у било каквом наредном територијалном прекрајању остане пасивна, о Румунији се расправљало или као о следећој жртви или као о мостобрану за почетак антисовјетске агресије¹⁵⁸. Свестан претње коју је Немачка представљала, краљ Карол кренуо је на турнеју по европским престоницама, да би испитао њихове ставове о Румунији али и њихове будуће намере за судбину Југоисточне Европе.

Одмах након што је Павле напустио Румунију, Карол се запутио у Лондон. У извештају листа *Политика* наводи се да је ова посета епизода у потврђивању добрих односа Румуније са њеном старом савезницом¹⁵⁹. Наводи се мишљење румунских политичких кругова да ниједна промена није могла да се деси у Европи без да не погоди румунске интересе, што је сарадњу са Великом Британијом чинило драгоценом.

¹⁵⁶V. Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, 396-7.

¹⁵⁷Аноним, „Њ. Кр. Вис. Кнез Намесник Павле пре одласка у лов одржао је две конференције са Њ. В. Краљем Каролом“, *Политика*, 6. новембар 1938, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1938/11/06#page/2/mode/1up>>, (26. август 2018).

¹⁵⁸V. K. Volkov, *нав. дело*, 275.

¹⁵⁹Л. Наста, „Значај посете румунског Краља Карола Лондону“, *Политика*, 9. новембар 1938, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1938/11/09#page/0/mode/1up>>, (26. август 2018).

Осим тога, две државе спајали су и родбински односи династија, што је требало читаоце додатно да увери у присност њихових односа¹⁶⁰. Помињање даљих промена у Европи наговештава страх Румуније од следећих потеза Бугарске и Мађарске. Као што је споменуто, обе су након Минхена почеле одлучније да износе захтеве за добијањем јужне Добруце и Трансилваније, у чему их је свакако Трећи Рајх подржавао. Узимајући ово у обзир сврха посете заправо је била очајнички покушај краља Карола да добије некакве гаранције за територијални интегритет Румуније. Осим тога румунске власти надале су се некаквој економској помоћи која би омогућила економску независност Румуније. Штавише, краљ Карол је у говору који је одржао у Лондону изнео своје уверење да су привредни односи најбољи доносиоци мира међу народима. Међутим, иако се састао са председником владе Чемберленом, министром спољних послова Халифаксом и водио разговоре о британској помоћи румунској индустрији наоружања, сем ордена Подвезице и обећања о повећању трговинске размене румунски краљ ништа конкретно није добио¹⁶¹. Велика Британија није намеравала да угрожава немачку економску експанзију, био је закључак посете Лондону¹⁶². Зато је необично писање *Политике* о задовољству румунских власти резултатима посете, што се једино може протумачити надом у веће ангажовање Велике Британије у наредном временском периоду. Томе у прилог иде и податак да су након посете посланства Румуније и Велике Британије узајамно подигнута на ниво амбасаде¹⁶³.

Са сличним намерама румунски краљ је одмах након Лондона посетио Брисел и Париз. Румунско-белгијске привредне односе требало је продубити поруцбинама Румуније белгијској индустрији. Спомињала се могућност да се радило о поруцбинама наоружања, пошто је Карол обишао фабрику оружја у Лијежу. О посети Паризу писало се исто као и о посети Лондону, ако је судити по извештају агенције Авас, па су се чак и резултати посете наводили као идентични – подизање посланстава на ниво амбасаде и наставак разговора о побољшању трговинских односа¹⁶⁴.

¹⁶⁰ Мајка краља Карола, Марија, била је унука британске краљице Викторије.

¹⁶¹ П. Милојевић, „Румунски Краљ Карол говори у Лондону о важности привредних односа за обезбеђење мира“, *Политика*, 17. новембар 1938, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1938/11/17#page/0/mode/1up>>, (26. август 2018).

¹⁶² V. K. Volkov, *нав. дело*, 292.

¹⁶³ Л. Наста, „Краљ Карол после Лондона посећује Брисел и Париз“, *Политика*, 19. новембар 1938, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1938/11/19#page/3/mode/1up>>, (27. август 2018).

¹⁶⁴ Авас, „Француски коментари посете“, *Политика*, 22. новембар 1938, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1938/11/22#page/1/mode/1up>>, (27. август 2018).

Након ових градова краљ Карол упутио се у Немачку. Та посета је по много чему интересантна. Од самог почетка она је објашњена као приватна посета краља Карола своме рођаку Фридриху Хоенцолерну, спомињала се могућност његовог сусрета са Герингом и говорило се да он неће посетити Берлин. Потпуно су се прикривале акције румунских дипломата у Немачкој, којима је припреман долазак румунског краља код Хитлера¹⁶⁵. То се десило неколико дана по његовом доласку у Немачку, када је Карол је посетио Хитлера у Берхтесгадену¹⁶⁶. Ту је вођен дужи разговор између двојице државника а уз присуство немачког министра спољних послова Рибентропа. Након ручка Карол је кренуо за Румунију. У румунским круговима се од овог разговора очекивало даље побољшање односа са Немачком, а немачка штампа пренела је да се разговарало и о разним питањима Југоисточне Европе. Иако се не може тачно закључити о чему су њих двојица расправљали, јасно је да политичких тема јесте било, пошто се више пута наглашавало Рибентропово присуство разговору. Овоме у прилог иде и инсистирање штампе да се и код састанка са Хитлером радило о приватној посети, чиме су се могле прикрити праве Каролове намере или заваравати савезници. Румунски кругови наглашавали су да је краљ само пратио главни државни спољнополитички циљ одржавања добрих односа са свима који су спремни да поштују румунски територијални интегритет и привредну независност. Интересантно је пак да је румунска штампа по краљевом повратку у земљу писала да је Хитлер обећао пријатељску сарадњу две државе, на бази поштовања међународне правде и територијалног интегритета. Краљу је приређен величанствен дочек, чиме му се тобоже народ захваљивао на изванредно драгоценој делатности у корист Румуније током својег путовања¹⁶⁷.

У реалности Хитлер није био дао ни на једно од Каролових питања коначан и за Румунију задовољавајућ одговор. Исти резултат био је постигнут и у разговорима са Герингом, који осим интересовања за румунску нафту, рудна богатства и побољшање положаја немачке мањине, ништа није обећао. Карол и румунска дипломатија били су након ових посета уверени да ће доћи до побољшања односа, али и да Немачка припрема напад на Совјетски Савез, пошто се о томе причало у Паризу, Лондону и Берлину. Како се ово уклапало са њиховим антисовјетским опредељењем и жељом да

¹⁶⁵V. K. Volkov, *нав. дело*, 283.

¹⁶⁶ДНБ, „Свечани пријем и ручак краља Карола код канцелара Г. Хитлера на Оберсалцбергу“, *Политика*, 25. новембар 1938, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1938/11/25#page/3/mode/1up>>, (27. август 2018).

¹⁶⁷Л. Наста, „По повратку са пута Краљ Карол свечано је дочекан у Румунији“, *Политика*, 29. новембар 1938, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1938/11/29#page/0/mode/1up>>, (27. август 2018).

се два најопаснија непријатеља међусобно елиминишу, створена је атмосфера лажне сигурности. Њој је допринео и нови трговински споразум потписан децембра исте године у Букурешту, према којем је скоро удвостручена трговина са Немачком, а поготово је повећан извоз румунске нафте¹⁶⁸. Исти циљ имала је и појачана активност Немачке о којој сведочи један извештај написан уочи турнеје краља Карола, где се наводи да су у кратком временском периоду дошли једна немачка крстарица у луку Констанце, једна немачка опера из Франкфурта на Мајни и национал-социјалистички омладинци¹⁶⁹. Тако се настављало са приближавањем Немачкој, а даље кораке у том правцу требало је да омогући нови проосовински оријентисан министар спољних послова, Григоре Гафенку. У којој мери је био спреман да подстиче даље приближавање Немачкој, али и Италији, указује чињеница да је у свом говору који је одржао по постављењу на место министра, свесно игнорисао немачку претњу по државе Југоисточне Европе и одбио било какву сарадњу са Совјетским Савезом, једином државом која је још могла да ту претњу умањи¹⁷⁰.

Ако би се само посматрала штампа стекао би се утисак да је у Румунији владао оптимизам по питању немачких намера. Да је то било далеко од истине, да су се политички кругови немачких намера итекако плашили, показују следећи извори.

Један увид у њихове ставове пружају извештаји југословенског амбасадора у Букурешту, Јована Дучића. У једном извештају насловљеном на Стојадиновића датираном пар дана пре Минхенске конференције, Дучић је писао о страховима румунских политичара од Хитлера. Он је писао да сви политичари мисле да Хитлер намерава не само да присвоји Судетску област, већ и да упропасти Малу Антанту, компромитује и упропасти владе западних демократија, и потом да заједно са Бугарском и Мађарском раскомада све остале државе Балканског полуострва¹⁷¹. Штавише, били су убеђени да је Хитлер спреман све да уради да своје намере оствари. Страх од Немачке повећао се након Минхена што се види у извештају из почетка октобра, где се говори о стално угроженом миру који је ова конференција обезбедила¹⁷². Ту се већ говори о убеђености румунских политичара да Мала Антанта

¹⁶⁸V. K. Volkov, *нав. дело*, 301.

¹⁶⁹„Министарству иностраних послова, Београд“, Бр. 144, 10. новембар 1938, у: Ј. Дучић, *Дипломатски списи*, Београд 1991, 322.

¹⁷⁰Исто, 307.

¹⁷¹„Господину Др. Милану Стојадиновићу, председнику Министарског Савета, Министру иностраних послова, Београд, Бр. 137, 23. септембар 1938“, у: Ј. Дучић, *нав. дело*, 305-308.

¹⁷²„Господину Др. Милану Стојадиновићу, председнику Министарског Савета, Министру иностраних послова, Београд, Бр. 139, 6. октобар 1938“, у: Ј. Дучић, *нав. дело*, 312-315.

не постоји, да је Балкански пакт уздрман а да западни савезници немају никакве позиције више на Југоистоку Европе. Чехословачку су сасвим отписали као државну творевину.

Сматрали су да је Немачка скроз недодирљива јер је економски осигурана присвајањем Аустрије и Судетске области. Како Хитлер није имао конкуренцију у Подунављу, румунски политичари страховали су да он намерава кренути Дунавом, а неминовна последица тога био би напад на Румунију. Врхунац њиховог песимизма означавало је уверење да ће Рајх све државе у Подунављу у наредном периоду потчинити, што се показало као тачно предсказање. Као доказ да је ова тврдња била основана може се узети један документ написан у југословенском посланству у Берлину, који се тицао изградње канала Рајна–Мајна–Дунав¹⁷³. Наиме, у немачком *Закону о изграђивању канала* тај канал требало је да буде изграђен у року од седам година (до 1945. године), изградња би била финансирана средствима из годишњих буџета Рајха и повезивао би Северно са Црним морем. Примарна сврха канала требало је да буде повезивање немачких индустријских области са аграрним областима Југоисточне Европе. Оно што је у овом документу требало да забрине и Југославију, а и Румунију, јесте чињеница да је канал називан „*воденим путем Рајха до нове јужне границе*“, која у документу није јасно дефинисана, што наводи на помисао да се њоме подразумевало прекрајање граница двеју држава у немачку корист. Премда је изградња тог канала остала слово на папиру, једно од средстава којим би се оствариле наведене немачке намере јесте разграничење у корист немачких мањина.

Страхови румунских политичара почели су да се остварују у првој половини 1939. године, када је Румунија полако падала у економско ропство, што се огледало у даљем прилагођавању њене производње немачким потребама. Пример тога био је пораст у производњи дрвне индустрије, који је прописивао *нови трговински уговор* потписан 23. марта 1939. године. У пракси је то значило повећану индустријализацију, коју је нагледала комисија румунског Министарства народне економије, ради побољшања квалитета робе чиме би се задовољили интереси Немачке¹⁷⁴. Хитлеровом окупацијом Чехословачке марта 1939. године и поделом њене територије, елиминисана је Мала Антанта. Велика Британија и Француска су зато већ почетком следећег месеца

¹⁷³АЈ, 394, Ф-1, „Предмет: Изграђивање канала Рајна–Мајна–Дунав, Министарству спољних послова, консуларно-привредном одељењу“, Берлин, 19. мај 1938.

¹⁷⁴АЈ, 395, Ф-44, „Предмет: Примена румунско-немачког економског споразума, Министарству иностраних послова, консуларно-привредном одељењу“, Бр. 132, Букурешт, 19. мај 1939.

гарантовале румунске границе и обећале јој војну помоћ у случају немачког напада¹⁷⁵. То пак није променило спољнополитички курс краља Карола и жељу да и Немачка пружи исте гаранције, па је министар иностраних послова Гафенку пар дана након тога отишао у Берлин. Колико је то био смишљен потез указује чињеница да се Гафенку састао са Хитлером баш на фиреров 50. рођендан, када је цео Рајх био у празничном расположењу и када се вероватно очекивало да ће Хитлер бити пријатељски настројен. О разговору, којем је као и приликом Каролове посете присуствовао Рибентроп, немачки и румунски кругови говорили су да је донео разјашњење у односима између две државе, као и немачки став да су Румунији британске гаранције наметнуте¹⁷⁶. Лист *Време* пренео је у једном чланку позитивне реакције румунске јавности о овој посети и уверење да не постоје препреке пријатељским односима са Немачком, поготово због користи коју за њу представља привредна сарадња са Румунијом¹⁷⁷. Спомињао се као резултат разговора и наставак добрих културних односа, премда није прецизирано у ком виду би то било остварено. Као главни резултат посете наводило се Гафенкуово разбијање сумњи у нерасположење Немачке и обећање да не постоје ревизионистичке тежње према румунским границама.

Премда су у Румунији одлучили да ову посету сматрају дипломатским успехом, остаје чињеница да гаранције нису дате у виду некаквог споразума. Како се Хитлер изнова и изнова показао превртљивим, позитивне реакције румунских кругова могу се једино тумачити привременим олакшањем што Румунија није обележена као наредна немачка жртва.

4. Југословенски државници у Берлину

Почетком фебруара 1939. године смењен је са позиције председника владе и министра спољних послова Милан Стојадиновић. Кнез Павле сматрао је да се његов председник владе на спољнополитичком плану удаљио од политике неутралности и да је на унутрашњем плану испољавао фашистичке тежње и заносио се мишљу да постане

¹⁷⁵V. Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, 402.

¹⁷⁶Милан М. Токин, „Г. Гафенку код г. Хитлера“, *Време*, 20. април 1939, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1939/04/20#page/3/mode/1up>>, (27. август 2018).

¹⁷⁷М. М, „Успех мисије г. Гафенка у Берлину“, *Време*, 21. април 1939, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1939/04/21#page/2/mode/1up>>, (27. август 2018).

југословенски дуче¹⁷⁸. Осим тога он није био решио хрватско питање. Сам Стојадиновић је тврдио у својим мемоарима да су за његову смену главни разлози били кнежева љубомора због начина вођења спољне политике и због његове популарности у народу. Да он у свом начину вођења није видео грешке показује и његово мишљење да је сјајно балансирао између Велике Британије и Немачке¹⁷⁹. За новог председника владе постављен је Драгиша Цветковић, а за новог министра спољних послова изабран је бивши посланик у Берлину Александар Цинцар-Марковић. Ова промена значила је да Југославија није намеравала да напусти политику неутралности и да је наставила путем приближавања Немачкој. Томе у прилог ишло је и постављење Иве Андрића на место новог југословенског посланика у Берлину, кандидата којег су сматрале најпогоднијим југословенска и немачка страна¹⁸⁰.

Прву половину 1939. године обележиле су посете југословенских државника силама Осовине. Од значаја за положај Југославије био је сусрет Цинцар-Марковића са грофом Ћаном у Венецији априла 1939. године. Неколико дана пре ове посете италијанска војска ушла је у Албанију, окупирала земљу и прогласила присаједињење Италији¹⁸¹. Овим чином остварене су Мусолинијеве намере о успостављању контроле над Јадранским морем, али је и утемељено италијанско присуство на Балкану. Главни резултат разговора са Ћаном било је признање италијанске власти у Албанији. У том тренутку то је био једини начин да се сачува положај неутралности и избегне некакав сукоб, пошто је Југославија силама Осовине била окружена са севера, запада и југа.

Цинцар-Марковић је крајем априла дошао у Берлин, где је требало да се састане са Рибентропом. Немачки лист *Dresdner Neueste Nachrichten* писао је да су двојица државника водили дужи разговор о питањима која се тичу Немачке и Југославије. У говору одржаном на вечери приређеној у част доласка југословенског министра Рибентроп је рекао да је немачко-југословенско пријатељство учвршћено и најавио побољшање привредних, политичких и културних односа. Цинцар-Марковић је у свом говору нагласио да је такво стање односа између две суседне земље било не само у њиховом, већ и у интересу европског мира¹⁸². Исти лист повезао је значај ове посете са посетом румунског министра спољних послова Гафенкуа, која се десила само пар

¹⁷⁸В. Krizman, *нав. дело*, 102.

¹⁷⁹М. Stojadinović, *нав. дело*, 548.

¹⁸⁰Ž. Juričić, *Ivo Andrić u Berlinu 1939-1941*, Sarajevo 1989, 56.

¹⁸¹V. Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, 405.

¹⁸²AJ, 38, Ф-858, Аноним, "Cincar-Markowitsch bei Ribentrop", *Dresdner Neueste Nachrichten*, 26.April 1939.

недеља раније, а која је такође имала позитиван ефекат на немачке односе са Румунијом. Деловало је да Немачка има исте пријатељске намере и према Југославији и према Румунији. Међутим, сматра се да је на југословенског министра Хитлер покушао да изврши притисак да Југославија приступи Антикоминтерна пакту а да јој је заузврат обећан кредит за набавку оружја¹⁸³. Немачки захтеви били су одбијени, притисак само привремено одложен, а из свега овога се да закључити да Немачка и даље Југославију није намеравала да уништи.

Мај је донео потрес у Балканском пакту, када је потписана турско-британска декларација, која је обавезала Велику Британију и Турску на сарадњу у случају рата у Средоземљу¹⁸⁴. Југославија је упутила протестну ноту Гафенку, који је тада био председник Сталног савета Балканског пакта, у којој је изнела став да се споразум који је Турска склопила коси са концептом неутралности, који је био темељ политике пакта. Осим тога Турска је оптужена да се није консултовала са својим савезницама из Балканског пакта, а југословенска нота захтевала је да се чланице пакта јавно ограде од тог споразума. Гафенку је на ноту одговорио обећањем да ће из крајње формулације тог споразума бити изостављено све што је везано за Балкан, да друге велике силе не би могле пакт да посматрају као претњу. Југославији и Румунији је посебно било важно да се овом декларацијом не распали бес Немачке и Италије, које су крајем месеца своје пријатељске односе крунисале савезом познатим као Челични пакт.

Значајан тест за политику неутралности представљала је посета кнеза Павла Берлину почетком јуна 1939. године. Ова посета је била део турнеје по престоницама западних сила и сила Осовине, сличне оној коју је краљ Карол предузео новембра 1938. године. У предговору овог рада наглашено је да је о овој посети написан дипломски рад, из којег ће бити извучене информације о току посете, вођеним разговорима и њиховим резултатима.

Немци су посети кнеза Павла придавали велики значај. За њу су се припремали исто као и за посету Стојадиновића, па је и овај пут госта требало импресионирати, испитати његове ставове о немачким плановима и притиснути га до те мере да држање Југославије усклади са тим плановима. Како је кнез Павле био значајнија личност од

¹⁸³Д. Глишовић, *нав. дело*, 300.

¹⁸⁴V. Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. godine, I-II*, Beograd 1982, 248.

Стојадиновића, а уз то и први краљевски гост престонице Рајха од нацистичког преузимања власти, све је требало извести на један помпезнији начин¹⁸⁵.

Програм посете био је планиран два месеца пре кнежевог доласка. Према Хитлеровом наређењу Берлин је за време боравка кнеза Павла имао да буде богато украшен. Немачка и југословенска штампа биле су препуне описа застава, грбова и цвећа који су красили улице, зграде и тргове немачке престонице. Обновљен је један стари дворца династије Хоенцолерн у којем је кнежевски пар требало да одседа током њиховог боравка. У стварању атмосфере одушевљења учествовало је и становништво Берлина, па су по доласку југословенске делегације на улицама били присутни партијски одреди, полиција, чланови Хитлерјугенда и обично становништво свих узраста¹⁸⁶. Они су ту стајали сатима и заставицама поздрављали кнеза и Хитлера сваки пут када би колима прошли. Поздрављање се наставило где год је Павле са пратњом ишао, кроз коју год улицу или место би прошао, и тако све док није напустио територију Рајха¹⁸⁷. У кнежеву част организовани су бројни приједи, извођење Вагнерове опере *Нирнбершки мајстори-певачи* и посета граду Потсдаму, где је Павле обишао гарнизонску цркву и положио венац на гроб Фридриха Великог¹⁸⁸.

Највећи утисак на госте требало је да остави специјално организована војна парада. О њој се детаљно извештавало у штампи госта и домаћина. Немачки листови су бескрајним набрајањем наоружања које је приказано током трајања параде желели да се похвале и да застраше. Цифре које су листови преносили требало је да пошаљу поруку да је Немачка изузетно војно моћна држава, која Југославији може да буде добар заштитник или опасан противник. Поново је, као и приликом Герингове посете Југославији 1934. године, наглашавана немачка војна надмоћ у односу на Југославију похвалама храбрости југословенских војника и помињањем недостатака у наоружању, авијацији и морнарици. Југословенска штампа параду је представљала искључиво као част указану кнезу намеснику, али су њени читаоци из описа наоружања могли да закључе колико је северни сусед војно спреман и опасан. Парада је била савршен пример како су тактика импресионирања и тактика застрашивања ради лакшег вршења притиска ишле руку под руку.

¹⁸⁵С. Стојчић, *Посета кнеза Павла Берлину 1939. године: упоредна анализа писања немачке и југословенске штампе. Дипломски рад*, Београд 2017, Филозофски факултет, 14.

¹⁸⁶Са кнезом Павлом у Немачку су дошли кнегиња Олга, министар Цинцар-Марковић, немачки посланик Херен, дворске даме и ађутанти, као и значајан број новинара и уредника југословенских листа.

¹⁸⁷С. Стојчић, *нав. дело*, 16.

¹⁸⁸Исто, 18.

Током боравка у Берлину било је планирано да се кнез Павле састане са свим најзначајнијим немачким државницима, од којих су свакако сусрети са Хитлером били најчесталији и најупечатљивији. Фирер је био савршени домаћин, третирао је кнежевски пар са љубазношћу, пратио их до дворца у којем су одседали, опере или на свечане вечере, поклонио им вредне поклоне¹⁸⁹. Немачка штампа је под наређењем власти хвалила кнеза Павла као далековидог дипломату, који је водио корисну политику пре свега за његову земљу а потом и за регион Југоисточне Европе и за Европу у целини. Поздрављени су добри односи Југославије са свим њеним суседима, као и њена тежња за побољшањем оних, које је било могуће побољшати¹⁹⁰. Било је истицано да је политика коју кнез води блиска политици коју воде силе Осовине, и пре свега сам Хитлер, па је похваљено југословенско одупирање британским, француским и совјетским утицајима.

Као и краљ Карол нешто више од пола године пре њега, кнез Павле желео је да од Хитлера добије гаранцију заједничке југословенско-немачке границе. То питање је у југословенској штампи представљано као највеће очекивање од резултата посете. У званичним југословенским круговима се веровало да би немачка потврда о непроменљивости заједничке границе донела извесну сигурност. Њихова надања су испуњена, јер је Хитлер у свом говору на вечери организованој у кнежеву част у Дому канцелара прижељкивану гаранцију обећао. Кнез Павле је у свом одговору изразио радост Југославије што јој Немачка жели слободу и независност и на заједничкој граници, која их везује трајним суседством. Хитлеров говор био је јаван и театралан гест, којим се Југословенима и свету хтелo показати да је Немачка до даљњег вољна да поштује југословенски територијални интегритет. Југословени су могли да одахну јер су добили обећање да се Немачка барем у наредном временском периоду неће окомити на њихову земљу¹⁹¹.

Хитлер је похвалио добре југословенске односе са Бугарском и указао на немачку спремност у охрабривању Мађарске да са Југославијом нађе заједнички језик, јер између две државе и даље није постојао политички споразум. Пријатељство између Југославије и Италије истицано је као посебно важно због везе која је спајала Немачку и Италију од склапања Челичног пакта, као и због европског мира којем је, како је у

¹⁸⁹Исто, 26.

¹⁹⁰Исто, 19.

¹⁹¹Исто, 20.

раду већ поменуто, Југославија у сарадњи са Осовином требало да доприноси¹⁹². Ово је био део смишљене политике сврставања Југославије међу немачке савезнике, али и одвајања од њене савезнице, Румуније.

Притисци на Југославију да своју неутралност приближи Хитлеровим плановима за Европу вршени су током разговора двојице државника и њихових министара спољних послова. Да би се пред светском јавношћу Немачка показала мирољубивом, а пред југословенском безопасном и пријатељски настројеном, њени листови нису директно спомињали притиске. Један од фирерових захтева био је везан за Балкански пакт. Како се од маја 1939. године пакт налазио у кризи због турско-британске декларације, ово је била идеална прилика за Немачку да уклони утицај Велике Британије и Француске са Балкана. У пракси се од Југославије захтевало дистанцирање од Балканског пакта, што је била само још једна епизода у немачким покушајима разбијања регионалних савеза. Уз то, од Југославије је тражено да у најкраћем року напусти Друштво народа.

Најважнији захтев тицао се некаквог политичког споразума који је кнез Павле требало да потпише у Берлину. Пошто се Немачка већ у јуну 1939. године спремала да нападне Пољску био јој је потребан мир на Балкану и сигурност да, док је она заузета, ту неће преовладати утицај неке од западних сила. То се могло постићи ако би све балканске земље биле неутралне или јавно стале уз силе Осовине. Најбржи начин приступања силама Осовине било би потписивање Антикоминтерна пакта. То је споразум на који је кнез Павле требало да стави свој потпис током боравка у немачкој престоници. Заузврат, Југославији је поново била обећана испорука немачког наоружања. Ово питање је за Југославију у тренутку посете било изузетно важно, јер је њена војска била неопремљена за рат ка којем се у Европи неминовно ишло¹⁹³. Француска и Велика Британија, упркос бројним молбама које је кнез Павле од почетка 1939. године упућивао, нису испоручивале Југославији оружје, а куповина оружја од Чехословачке њеним распадом више није била могућа. Зато је у разговорима са Герингом Павле покушавао да од Немачке добије макар кредит којим би земља била у могућности да поручи неопходно наоружање. Начелна сагласност је постојала, али ако би Југославија учинила неки гест у корист сила Осовине.

¹⁹²Исто, 21.

¹⁹³Исто, 25.

Успеси посете кнеза Павла слављени су у југословенској штампи у сличном стилу као успеси краља Карола. Листови су били пуни чланака о плодној размени мисли као главном резултату посете, која је само учврстила пријатељство пуно поверења и наговестила даљу сарадњу Југославије са Немачком на политичком, привредном и културном пољу¹⁹⁴. Наглашавано је да ће посета Берлину допринети стабилизацији прилика у Подунављу и на Балкану уопште.

Међутим, реални резултати ове посете били су кориснији по Југославију, него што су били резултати посете краља Карола по Румунију. Кнез Павле и министар Цинцар-Марковић успели су да се, барем привремено, удаље од немачких интереса. Хитлер није успео да их убеди да потпишу приступање Антикоминтерна пакту, што би свакако изазвало бес западних сила. У априлу је изговор била антибољшевичка политика коју је Југославија водила још док је краљ Александар био жив, у јуну је изговор био сентимент који је југословенски народ гајио према Русији, а који је спречавао било какво заузимање негативног става према Совјетском Савезу. Известан успех представљала је и начелна сагласност Геринга за испоруку 200 ратних авиона. За то је одобрен кредит јула 1939. године у износу од 200 милиона рајхсмарака и Југославија је имала да га употреби за набавку наоружања из Немачке, а да га плаћа извозом руда. Иако овај аранжман није испуњен, јер су Немци стално повећавали захтеве за извозом руда и одлагали испоруку летелица, оно што јесте успело тичало се регулисања робног промета са Протекторатом Чешком и Моравском на бази узајамне равнотеже¹⁹⁵. Југославија се тако није морала одрећи своје политике неутралности и за разлику од румунских власти југословенске се нису дале уљуљкати у лажну сигурност.

Кнез Павле је био уплашен за безбедност Југославије, те је одмах по повратку послао генерала Пешића, шефа Генералштаба, којег је краљ Александар одредио да буде главнокомандујући у случају рата, на консултације у Велику Британију и Француску. Такође југословенском Генералштабу је наређено да у споразуму са Грчком припреми напад на италијанске позиције у Албанији у случају да она одатле покуша да угрози Солун¹⁹⁶. Осим тога, Југославија је игнорисала притиске немачког посланика Херена по питању напуштања Друштва народа, тврдећи да то није било могуће јер је тамо била не само чланица Савета, већ је и заступала њену савезницу Румунију. Немачки посланик је убрзо обавестио Берлин да је Југославија почела да

¹⁹⁴Исто, 28.

¹⁹⁵Исто, 29.

¹⁹⁶Исто, 33.

води опрезнију политику неутралности, трудећи се да стане уз ону силу или блок који би јој гарантовао да ће бити поштеђена ратних збивања¹⁹⁷.

Након слома Чехословачке, Француска и Велика Британија радиле су активно на заустављању Хитлера. Велика Британија се трудила да одржи колективну безбедност и нудила је територијалне гаранције државама које нису биле проосовински оријентисане, од којих су неке већ у овом поглављу поменуте. Она је успела да придобије Румунију, Турску и Грчку, а обећала је заштиту и Пољској, коју је видела као значајног савезника у случају рата против Немачке. Француска је активно планирала отварање Солунског фронта као у претходном рату, што је требало да коначно Југославију приволи да напусти политику приближавања силама Осовине. Поведена је и обимна кампања којом су две западне силе покушале Бугарску, већ опредељену за Немачку, да укључе у Балкански пакт¹⁹⁸. Кисинџер је ову стратегију западних сила назвао хаотичном, јер ове државе нису имале детаљно израђене војне планове за одбрану земаља којима су давале гаранције и јер је у њиховој политици владала несигурност¹⁹⁹.

Пример те несигурности био је однос према Совјетском Савезу. Док је Француска оклевала да са Совјетским Савезом склопи споразум о узајамној војној помоћи у случају неке агресије, Велика Британија је веровала да се у совјетску војску не би требало уздати због Стаљинових чистки у њеном врху. То неповерење дошло је до изражаја у преговорима који су вођени у првој половини августа, када су западне силе оклевале да дозволе пролаз совјетских трупа кроз Пољску у случају немачког напада. Како је у Пољској овај захтев одбијен, преговори су пропали.

Шок за западне силе настао је потписивањем пакта Рибентроп–Молотов 23. августа 1939. године. Он је настао као резултат Хитлерове тежње да елиминише претњу од Совјетског Савеза уочи планираног напада на Пољску и затим Француску, и Стаљинове стратегије према којој се требало одредити за склапање савеза са оном силом, која је била спремна највише да понуди²⁰⁰. Стаљин је тајним делом споразума добио део Пољске, три балтичке државе, Финску и Бесарабију.

¹⁹⁷ Исто, 34.

¹⁹⁸ V. Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, 416.

¹⁹⁹ Н. Кисинџер, *нав. дело*, 294.

²⁰⁰ Исто, 289.

Док територијални интегритет Југославије овај споразум није угрожавао, није се исто могло рећи за Румунију. Иако је она стално стрепела управо од овакве совјетске претње, необична је реакција румунских кругова коју је у *извештају* југословенском Министарству спољних послова пренео Дучић²⁰¹. Он је тврдио да је у званичним румунским круговима страх убрзо заменило олакшање што Совјетски Савез није склопио пакт са западним силама, јер би то сигурно значило увлачење Румуније у рат²⁰². Да би Румунија сачувала неутралност, њене власти су сматрале да је неопходно да настави приближавање Југославији и одржавање добрих односа са осталим савезницама из Балканског пакта. Румунија је тако своју спољну политику почетком септембра, када је избио рат у Европи, наставила у блаженом незнању о својој будућој судбини, пошто се није знало за тајне одредбе пакта, којег је Дучић с правом назвао *црном тачком* у поменутом извештају.

* * *

На почетку поглавља речено је да су промене у Европи у периоду од 1938–1939. године ставиле политику неутралности Југославије и Румуније на исти тест. То се показало кроз кризе у којима су њихови државници морали да одржавају добре односе са силама Осовине, али и да не изгубе поверење њихових западних савезника и међусобно поверење. Методе које су примењивали да би очували територијални интегритет биле су скоро истоветне. Њихови шефови држава и министри спољних послова путовали су по престоницама великих сила где су проповедали политику мира, тражили економску или војну помоћ и територијалне гаранције. Често су се и међусобно консултовали, што се види из бројних сусрета уочи или након промена у европском поретку. На крају, обе државе постајале су све више изоловане, а обруч непријатељских држава око њих се све више затварао.

Резултати њихове политике су се у извесној мери разликовали. Југославија је успела да склопи споразуме о пријатељству са Италијом и Бугарском и показивала је спремност да у наредном периоду сличан споразум склопи и са Мађарском. Румунија је и даље са свим суседним, непријатељски настројеним државама била у лошим односима. Она је на крају поклекла и прихватила британске и француске гаранције, чиме је на себе навукла бес Немачке, што је Југославија успешно избегла. На крају,

²⁰¹ „Министарству иностраних послова, Београд, Бр. 173, 2. септембар 1939“, у: Ј. Дучић, *нав. дело*, 361–362.

²⁰² У извештају се наводи да су румунски званични кругови веровали да би у овом случају Румунија као веза између савезника отежавала снабдевање Немачке, што би изазвало рат са њом.

румунска судбина као будуће жртве њена два најопаснија непријатеља, Немачке и Совјетског Савеза, била је већ дефинисана, док су се два највећа непријатеља Југославије, Италија и Немачка, и даље надале да ће ју учинити њиховом савезницом. То се најбоље видело кроз Хитлерова обећања и изјаве током сусрета са југословенским државницима, које су и даље биле пуне пропагандних порука, поменутих још у претходном поглављу, о пријатељству Немачке и Југославије, значају истог за очување европског мира и гаранцији југословенско-немачке границе.

Приступање Тројном пакту

У предговору је наведено да ће последњу фазу у приказивању односа Југославије и Румуније са Немачком представљати период интензивних притисака сила Осовине, који су резултирали приступањем обе државе Тројном пакту. Претходна два поглавља показала су да је спољна политика Југославије и Румуније прешла пут од савезништва са западним силама и учешћа у регионалним савезима до приближавања силама Осовине и заузимања позиција неутралности у кризама које су потресале Европу, до избијања Другог светског рата. Нападом на Пољску 1. септембра 1939. године оствариле су се стрепње западних сила о Хитлеровим освајачким плановима. Мале државе, међу њима и Југославија и Румунија, похитале су да прогласе независност у нади да ће избећи судбину следеће немачке жртве. Очување територијалног интегритета државе постало је приоритет у њиховој спољној политици. Премда се њихов положај у односима са суседним државама уочи рата у извесној мери разликовао, обе државе су се у наредном периоду трудиле да се не приклоне ниједној зарађеној страни²⁰³. Обе државе у томе на крају нису успеле.

Ово поглавље биће подељено на два потпоглавља у којима ће бити изложени узроци који су у двема државама довели до напуштања политике неутралности и потписивања Протокола о приступању Тројном пакту. Како је Румунија прва поклекла пред немачким притиском, њој ће бити посвећено прво потпоглавље. Услед недостатка румунских извора његов садржај биће изложен уз помоћ страних извора и литературе²⁰⁴. Тако ће дилеме кроз које су румунски политичари пролазили бити делимично посматране са једне удаљене тачке, што неће бити случај са Југославијом.

Компаративним приступом ће сви извори и литература бити искоришћени не само ради објашњења начина на које су две државе стале уз Немачку, већ и ради приказивања сличности и разлика у њиховим судбинама. Премда је намера да се излагање о судбини Румуније оконча њеним приступањем Тројном пакту 23. новембра 1940. године, овај приступ има за циљ да покаже како је тај румунски чин имао значајне последице на одлуке политичара о судбини Југославије.

²⁰³В! стр. 62.

²⁰⁴В! стр. 5.

1. Случај: Румунија

Други светски рат био је пут ка остварењу сна о успостављању *Новог поретка* у Европи²⁰⁵. То је значило да би хегемон на континенту било једно наднационално германско царство од 200 милиона становника, чију би срж чинила проширена Немачка окружена вазалним државама других германских народа. Она би имала колоније у срцу Африке, ланац поморских база и потпуно самосталан привредни простор²⁰⁶. Тај привредни простор требало је да функционише тако што би Немачка диктирала кретање робе (од производње, преко прераде и расподеле, до потрошње), цене, трговину међу свим државама које би обухватао. Међутим, до остварења овог циља, Немачка је у рату морала да се ослони на допунски привредни простор, у који су као што је већ споменуто улазиле Румунија и Југославија.

Модернизацијом војске и порастом војних возила порастао је значај нафте. У ратним условима западне силе користиле су нафту коју су увозиле из својих колонија, док су Немачка и Италија биле принуђене да користе нафту из Европе. За Немачку је, како је више пута у раду поменуто, Румунија била од прворазредног значаја, јер је њена нафта покривала 60% немачких потреба²⁰⁷. Ово је било могуће захваљујући румунским производним капацитетима. Наиме, у њој је током међуратног периода радило 40 рафинерија и имала је развијену инфраструктуру за транспорт нафте. Нафтни центар у Плојешти био је повезан са главним румунским лукама у Констанци и Ђурђу, румунске железнице имале су 10.000 вагона, а цистерне речне флоте могле су да пренесу 200.000 тона нафте²⁰⁸.

Важан корак ка немачком преузимању контроле над румунском нафтном индустријом представљао је у претходном поглављу поменути нови трговински уговор, познат у историографији као *Wohltat уговор*²⁰⁹. Тим уговором Румунија је између осталог пристала и да у Немачку извози нафту у вредности од 60-65. милиона марака. Заузврат Румунији су обећани наоружање, помоћ у подизању производних

²⁰⁵ А. Mitrović, „Nacistička ideja velikog privrenog prostora i jugoistočna Evropa (1940)“, у: *Zbornik Filozofskog fakulteta*, 11-1 (1970), 713.

²⁰⁶ Исто, 714.

²⁰⁷ G. Preda, „German Foreign Policy towards the Romanian Oil during 1938-1940“, *International Journal of Social Science and Humanity*, Vol. 3, No. 3 (2013), 326, <<http://www.ijssh.org/papers/255-S00048.pdf>>, (28. август 2018).

²⁰⁸ Исто, 327.

²⁰⁹ В! стр. 53.

капацитета домаће војне индустрије, као и сарадња у изградњи путева²¹⁰. Овај уговор легализовао је немачки привредни продор у Румунију, и осигурао доток нафте за ратне потребе, чега су и западне силе биле свесне. У наредном периоду је извоз румунске нафте у Немачку стално растао.

Током лета 1939. године Хитлер је био оклевао са испоруком наоружања Румунији, па је у једном тренутку чак забранио извоз авиона. Међутим, његови економски саветници убедили су га да би тај потез могао да изазове обуставу испоруке нафте²¹¹. Крајем септембра био је склопљен Поверљиви протокол према којем је Румунија могла да купи ратни материјал у вредности од 100 милиона марака, а у Немачку је требало да извезе 600.000 тона нафте. До новог пораста дошло је већ у децембру, када је нови клириншки уговор Немачкој донео извоз 130.000 тона нафте месечно, по за њу повољном курсу. У марту 1940. године је Румунија добила извесну количину немачких топова, а заузврат је одобрила пораст количине извезене нафте. Два месеца касније склопљен је један од најважнијих економских уговора између две државе, Пакт о наоружању и нафти, којим је фиксиран однос између цена нафте и наоружања, поново у корист Немачке. Овим уговором је не само смањена цена нафте, већ је увоз до те мере повећан да је са румунског тржишта сасвим елиминисан њен главни конкурент, Велика Британија²¹².

У претходном поглављу је споменуто да је Румунија постепено пристајала на економску зависност од Немачке, да би се заштитила од територијалних аспирација Совјетског Савеза, Бугарске и Мађарске. Немачка је овај румунски страх у ратним околностима доста експлоатисала, управо да ниједна друга сила не би могла да угрожава производњу румунске нафтне индустрије. Гафенку је неколико пута морао пред немачким послаником Фабрицијусом да се правда о питању британских гаранција, наводећи да су оне имале да ступе на снагу само у случају напада на Румунију²¹³. Положај Румуније се тако и даље постепено погоршавао, а значајну улогу у томе имали су њени унутрашњи проблеми.

Диктатура коју је краљ Карол завео довела је у првим месецима до пораста његовог утицаја. Постављао је марионетске владе, под његовом наредбом надгледане су све значајне личности у држави и самостално је кројио спољну политику. Премда

²¹⁰М. Ristović, *нав. дело*, 20.

²¹¹Ž. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči Drugog svetskog rata*, Beograd 1961, 146.

²¹²G. Preda, *нав. дело*, 328.

²¹³Ž. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči Drugog svetskog rata*, 148.

енергичан, краљ је био демагог гладан моћи, који је желео да буде спаситељ Румуније²¹⁴. У земљи је тако и дочекан након своје турнеје по европским престоницама новембра 1938. године, али је само неколико дана касније повукао потез због којег му је у народу знатно опао углед. Једно убиство испровоцирало је краља да из затвора изведе вођу *Гвоздене гарде* Корнелија Кодреану, и још неколико гардиста. По његовом наређењу они су задављени у једној шуми недалеко од Букурешта, што је изазвало осуду у народу и уздрмало његов морални положај. Ово је био доказ популарности тог покрета и његовог творца у румунском народу.

Гвоздена гарда створена је 1930. године, као милитантно-политичко крило *Легије архангела Михаила*, покрета који је Кодреану основао три године раније. Тај покрет имао је да приближи румунску нацију богу, да створи „*новог човека*“ који би живео у друштву где би владала социјална правда²¹⁵. Програм покрета изашао је као део Кодреануове аутобиографије 1936. године, према којем је Легија била организована као монашки ред, који је осим духовне борбе имало да се бори и против демократије и јеврејског комунизма²¹⁶. Такође, залагао се за уништење капитализма и успостављања националне економије. Од почетка свог постојања покрет је стицао популарност међу сељацима, индустријским радницима и свештенством. Румунско сељаштво, бројно и већином неписмено, било је изразито ксенофобично и антисемитизам је био у значајној мери присутан. Томе су доприносили лоши економски услови, али и чињеница да владе састављене од припадника две главне странке, *Националне либералне странке* и *Националне сељачке странке*, те услове нису успевале да поправе²¹⁷.

Кодреануов покрет експлоатисао је незадовољство народних маса, али је уносио и немир у унутрашњој политици распаљивањем мржње према релативно богатом јеврејском становништву и убиствима бројних јавних личности, од политичара до универзитетских професора. Акти тероризма довели су до страха краља Карола од могућег Хитлеровог утицаја на деловање припадника покрета са циљем дестабилизације Румуније изнутра. Тај страх није био неоснован. Постојале су извесне сличности између Легије и фашизма и нацизма, које су се огледале у милитантној организацији, идеји „*новог човека*“ и чињеници да је покретом управљао један човек, у

²¹⁴D. Deletant, *нав. дело*, 29.

²¹⁵Исто, 34.

²¹⁶Организација Легије била је инспирисана Кодреануовим војним образовањем, које је стекао у једном манастиру у Влашкој, где је развио поштовање према религијском мистицизму.

²¹⁷D. Deletant, *нав. дело*, 31.

овом случају са титулом *капетана (căpitanul)*²¹⁸. Овај покрет је пак био посебан по томе што је православље у његовој идеологији имало значајну улогу, стога организација у облику монашког реда.

Каролов страх од нацистичког утицаја на Гвоздену гарду најбоље се огледао у важним моментима румунског приближавања Немачкој, када је њене припаднике или прогонио и затварао, или као у јануару 1940. године укључио у нову владу. То је био значајан успех за припаднике овог покрета, који су политичке поене прикупљали од 1937. године, када су први пут након избора ушли у румунски парламент са 66 освојених места²¹⁹. Међутим, прави политички тријумф тек је био на помолу, захваљујући пријатељству Кодреануа и генерала Јона Антонескуа, који је у више наврата био министар у Кароловим владама и један од најпоштованијих генерала у Румунији.

Антонеску је потицао из породице војника, као млад добио је темељно образовање по румунским војним школама, у Првом балканском рату био је пуковник у првој коњичкој дивизији, да би у Првом светском рату учествовао као један од команданата румунске војске у одбрани Молдавије. Једно време био је румунски војни аташе у Паризу, Лондону и Бриселу, а сарађивао је доста и са министром Титулескуом. Чин генерала додељен му је 1929. године, а четири године касније био је и шеф румунског Генералштаба. На тој позицији радио је на модернизацији румунске војске, уверен да она у тадашњем стању није била у могућности адекватно да брани земљу. Тада је почео и да проучава утицај Гвоздене гарде у румунској војсци. Као и Кодреану он је тада Јевреје сматрао претњом, али се за разлику од припадника његовог покрета противио насиљу према јеврејском становништву. Доказ његовог доброг односа са Кодреануом било је учешће на суђењу лета 1938. године, организованом од стране круне, где је сведочио у његову корист. Њихов пријатељски однос учинио је Антонескуа комуникационом везом између краља и гардиста. Међутим, ово пријатељство имало је и лоше последице на генералов углед код Карола, па је због учешћа у поменутом суђењу краљ покушао да му смести један скандал и да укаља његов углед у војним круговима и народу, али безуспешно²²⁰. Пријатељске везе припадника Кодреануовог покрета и генерала Антонескуа омогућиле су формирање владе, која је потписала приступање Тројном пакту.

²¹⁸Исто, 30.

²¹⁹Исто, 40.

²²⁰Исто, 46.

Румунија је током јесени 1939. године покушавала да се нечим конкретним осигура од очекиваних напада суседних држава. У октобру је предлагано стварање неутралног блока балканских држава, које је испрва подржала Француска. Тренутак је деловао повољно, јер је тада кнез Павле радио на мађарско-румунском зближењу, а деловало је да би тај блок могао да буде под покровитељством тада такође неутралне, Италије. Румунија је у овој сили и даље видела заштитника од немачке и совјетске агресије, а и Италија је у Румунији видела брану од продора Немачке и Совјетског Савеза на Балкан. Крајем децембра је пак овај план пропао, због недостатка француске и британске подршке и њиховог става да би овакав блок дао прилику Италији да нападне Грчку и Југославију, чиме би били поремећени њихови планови за отварање Солунског фронта²²¹.

Пошто је ово пропало, Румунија је заштиту намеравала да потражи у Балканском пакту, па се у јануару 1940. године Гафенку нашао са Цинцар-Марковићем у Вршцу, где су разговарали о предстојећем заседању Сталног савета овог савеза. Лист *Политика* је писао да је састанак био пропраћен од стране штампе европских држава, међу којима је Мађарска посебно издвојена, јер се веровало да су се двојица министара договарали о наредном кораку у приближавању Мађарске и Румуније²²². Југословенска штампа је у наредним данима писала како се од тог заседања Балканског пакта очекивао рад на укључењу Бугарске у њега, што би водило и побољшању румунско-бугарских односа. Италијанска штампа писала је да је компромис међу овим државама могућ само ако Румунија пристане да се Мађарима у Трансилванији и Бугарима у јужној Добруци да аутономија.

Стални савет састао се у Београду почетком фебруара и одржао две конференције. У говору по завршетку заседања Цинцар-Марковић је рекао да су се државе чланице сложиле да је приоритет одржавање мира на Балкану, а за допринос томе миру похвалио је и Мађарску, Бугарску и Италију. Јасно је да је ово рекао, јер је Југославија са поменутим државама била у релативно добрим односима. Гафенку се са свим реченим сложио, али је и додао да рад чланица пакта на њиховој сопственој одбрани служи заједничким интересима²²³. Из овога се може закључити да заједничко наступање у очувању мира ипак није ишло испред осигурања сопственог

²²¹V. Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, 423.

²²²AJ, 38, Ф-875, М. Петровић, „Састанак Г. Др. Цинцар-Марковића и Г. Григоре Гафенкуа у Вршцу“, *Политика*, 21. јануар 1940.

²²³Аноним, „Балкан ни с које стране није угрожен-рекао је синоћ г. Цинцар-Марковић“, *Политика*, 4. фебруар 1940, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1940/02/04#page/1/mode/1up>>, (28. август 2018).

територијалног интегритета. Тако овај састанак није ничим конкретним побољшао спољнополитички положај Румуније.

Почетком 1940. године Румунија је и даље могла да се ослони на Југославију. Један вид ослонаца представљало је оснивање две Румунско-југословенске трговинске коморе, једне са седиштем у Београду, друге у Букурешту. Лист *Münchener Neueste Nachrichten* писао је да су те коморе биле покушај Румуније и Југославије да надокнаде губитке у робној размени са западним силама, која је услед рата била у опадању²²⁴. Чланак у листу *Време* међу задатке коморе сврстао је и саветовање администрација две државе о привредним питањима, давање помоћи југословенским и румунским привредним круговима (поготово малим произвођачима) и рад на повећању размене нафте и руда²²⁵. Основни циљ било је дакле продубљивање економских односа, али и избегавање сиромашења услед вођења политике неутралности, што је наведено као неминовна последица трошења зараћених страна.

У интересу Румуније је деловао и први румунски амбасадор у Југославији, који је још од фебруара 1939. године радио на приближавању две савезнице. Виктор Кадере је у изјави за *Политику* рекао да намерава да одржава присне везе са југословенским новинарима, универзитетским професорима и другим интелектуалним круговима, ради повезивања истих са румунским. Нагласио је да ће само ослоном једна на другу две савезнице које воде истоветну политику успети да одоле искушењима текућих догађаја²²⁶. Он је у августу 1940. године преговарао са бугарским министром спољних послова око поделе Добруџе, што указује да је био личност од поверења краља Карола.

На пролеће 1940. године постало је јасно да Каролова неутралност не може још дуго времена опстати. Током априла и маја Хитлер је напао Данску, Норвешку, Белгију и Холандију, и тиме ставио до знања да не намерава водити мирољубиву политику према државама које су се изјашњавале као неутралне. Гафенку је покушавао да балансира између западних сила, од којих је и даље тражио испоруку наоружања, и Немачке, коју је уверавао да се Румунија неће сврстати у табор западних сила. Француска и Велика Британија покушавале су да са особљем румунског Генералштаба саботирају превоз нафте до Немачке и да убеди Турску да са њене територије

²²⁴AJ, 38, Ф-881, Аноним, „Rumänisch-jugoslawische Handelskammer”, *Münchener Neueste Nachrichten*, 18. März 1940.

²²⁵AJ, 38, Ф-881, Аноним, „Свечано отварање румунско-југословенске трговинске коморе у Букурешту“, *Време*, 1. април 1940.

²²⁶AJ, 38, Ф-881, Аноним, „Амбасадор Румуније г. Кадере говори нам о својој мисији у Југославији“, *Политика*, 17. фебруар 1939.

савезничке летелице помогну Румунију у случају напада²²⁷. Једини резултат ових акција било је компромитовање краља Карола у очима Немаца.

Прави шок за Румунију уследио је падом Француске јуна 1940. године. Политика неутралности потпуно је напуштена, а уследило је истовремено панично ослањање на Немачку и постављање трупа на границе са Мађарском и Совјетским Савезом. Немачког посланика у Букурешту Фабрицијуса је премијер Татареску уверавао да је Румунија потпуно спремна да своју спољну политику прилагоди немачким интересима, ако би заузврат добила гаранције од Совјетског Савеза, који је крајем јуна Румунији поднео ултиматум за предају Бесарабије и северне Буковине, под претњом рата²²⁸. Хитлеров савет да се ултиматум прихвати изазвао је шок у румунским званичним круговима. Они нису знали да је фирер ово учинио да би испоштовао Рибентроп–Молотов пакт, што му је било неопходно док не заврши операције на западу.

Румунским трупам и становништву дато је пар дана за евакуацију пре доласка совјетске војске. Румунско становништво се у највећој мери повукло са војском, док су припадници мањина у овој области радосно дочекали совјетске трупе. Избеглицама су уз велике муке помагали влада, локалне компаније и институције, румунски Црвени крст. Разочарање у румунској штампи због губитка ове територије и неуспеха политике неутралности, пренео је лист *Време* на основу телефонског извештаја сталног дописника из Букурешта. Дописник је да би дочарао то разочарање издвојио као посебно интересантан један чланак румунског листа *Курентул*, у којем је изнесена оптужба дотадашњем начину вођења спољне политике²²⁹. Наводило се да је грешка учињена још у јесен 1939. године када је Румунија требало одлучије да стане уз Немачку, јер је већ тада линија њених интереса била положена насупрот интересима савезника. Критиковано је прихватање британско-француских гаранција, које су добијене са плементим намерама али без икаквих изгледа на њихово остварење. На крају се закључило да је главна мана румунске спољне политике био недостатак умећа тумачења смисла главних догађаја, што је узроковало константно кашњење у прилагођавању новонасталој ситуацији.

²²⁷ D. Deletant, *нав. дело*, 13.

²²⁸ Исто, 14.

²²⁹ З. Томић, „Решење румунско-совјетског спора“, *Време*, 30. јун 1940, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1940/06/30#page/0/mode/1up>>, (28. август 2018).

Влада се француско-британских гаранција одрекла 1. јула 1940. године. То је био услов за приближавање Немачкој, али и последица губитка практичне вредности гаранција услед немогућности да се оне спроведу у дело. У држави је владало стање страха од избијања унутрашњих инцидената и нових територијалних захтева суседних држава. Страх није био неоснован, јер је према јављању дописника за лист *Време*, који је ове информације добио од румунских извора, долазило до инцидената на границама са Мађарском и Бугарском, где су пограничне страже ове две државе отварале ватру на румунске војнике. Интересантно је да је у први мах румунска јавност покушавала да створи илузију да су ово били само локални инциденти, који неће имати даље последице. Дописник је јављао да се очекује реконструкција владе, да је у градовима ред почела да одржава војска, а објаснио је и да се паника ширила гласинама о новим совјетским захтевима за добијањем румунских црноморских лука и намерама о заузимању обале Дунава и продору у Добруцу. Упркос демантовању ових гласина, румунска влада наредила је мере предострожности, па су бродови из црноморских лука добили наређење преко радија да се повуку у Дунав, а издат је и позив на општу мобилизацију²³⁰.

Краљ Карол наставио је да покушава да очува државу. Лист *Време* пренео је телефонски извештај њиховог дописника, према којем су румунски званични кругови упућивали похвале мађарској и бугарској влади што нису извршиле никакве нападе на њену територију и изношена су њихова обећања о чувању мирног става према Румунији. Осим тога, у извештају је речено да се након првобитне панике у Букурешту назирало знатно смирење. Такође, све више се понављала одлучност у усклађивању спољне политике са политиком сила Осовине²³¹. Карол је послао поруку Мусолинију, вероватно из наде да би Италија, сада званично у рату на страни Немачке, могла да заштити Румунију од ревизионизма суседних држава. Међутим, италијански кругови нису се одрекли своје подршке Мађарској, и напомињали су да су спремни, заједно са Немачком, да делују у циљу спречавања сукоба на Балкану. Румунију су пак покушавали да увере да ће до коначног прекрајања граница доћи после њихове победе

²³⁰З. Томић, „Румунија се одрекла гаранција које су јој једнострано дале Енглеска и Француска“, *Време*, 2. јул 1940, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1940/07/02#page/0/mode/1up>>, (28. август 2018).

²³¹З. Томић, „Румунски званични кругови одају признање Мађарској и Бугарској које су доказале искреност свог мирољубивог става“, *Време*, 4. јул 1940, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1940/07/04#page/0/mode/1up>>, (28. август 2018).

у Европи, на једној конференцији мира²³². Влада Татарескуа смењена је владом Ђигуртуа, која се састојала из десничара-националиста и првака Гвоздене гарде, а чији је главни циљ био вођење проосовинске политике.

Сви ови потези пали су у воду када је *Другом бечком арбитражом* августа 1940. године Румунији наређено да преда северну Трансилванију са градом Клужом и три жупаније Секлера Мађарској. Хитлер је ово смишљено форсирао, јер је у склопу припрема за операцију Барбароса рачунао на подршку мађарске и румунске војске, а за то је морао Мађарској да удовољи, а Румунију да сломи. У свом дневнику гроф Ђано написао је да је фирер одлуку о величини територије коју је требало дати Мађарској препустио њему и Рибентропу и да су они приликом повлачења границе се трудили да буду праведни према обема странама²³³. Њихова намера је тобоже била да спрече настанак ревизионизма у Румунији, какав је настао у Мађарској споразумом у Тријанону. Крунски савет прихватио је ову арбитражу, да би спречио заједничку мађарско-немачку инвазију²³⁴. Румунска војска је имала две недеље рок да повуче своје трупе из делова који су уступљени Мађарској, а Немачка и Италија су гарантовале неповредивост румунске државне територије, известио је за лист *Време* њихов специјално послат новинар из Беча²³⁵. Новинар је посебно издвојио део Рибентропове изјаве, дате након састанка у Бечу, где је рекао да је овом арбитражом „*решено и последње отворено питање у Подунављу*“. Ово је вероватно требало да смири југословенске читаоце, да на исти начин Немачка неће дирати у територијални интегритет Југославије.

Одлука о прихватању арбитраже изазвала је протесте хиљада становника, које је предводила Гвоздена гарда. Тражили су оставку владе и краљеву абдикацију. Заузете су јавне зграде у Букурешту, а протести су захватили у друге велике румунске градове. Карол је одбијао да попусти пред изнесеним захтевима и наредио је свом премијеру да се изврши стрељање заробљених гардиста. Ђигурту је то одбио и поднео је оставку владе. Како ниједан други политичар није био спреман да формира нову владу, једина Каролова опција био је генерал Антонеску, кога је подржавао и немачки посланик. Фабрицијус је био уверен да је генерал не само проосовински оријентисан, већ и

²³²З. Матетић, „Италијанска штампа о положају Југоисточне Европе“, *Време*, 4. јул 1940, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1940/07/04#page/1/mode/1up>>, (28. август 2018).

²³³Ciano di Cortellazzo Galleazzo, *Dnevnik*, Zagreb 1948, 204.

²³⁴D. Deletant, *нав. дело*, 12.

²³⁵Т. Соколовић, „Пресуда Немачке и Италије у румунско-мађарском спору“, *Време*, 31. август 1940, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1940/08/31#page/0/mode/1up>>, (28. август 2018).

спреман да спроведе одлуке арбитраже у дело. Пошто је Антонеску одбијао да буде краљева марионета у случају да добије мандат за формирање владе, Карол је покушао силом да се одржи на власти, па је чак наредио да се генерал убије и да војска пуца у народ окупљен испред двора, што су његови најближи сарадници одбили да спроведу у дело²³⁶. Пошто је од немачког посланика чуо да његов останак на румунском престолу Рајх није спреман да подржи, Карол је 6. септембра потписао, по други пут у свом животу, документ о абдикацији у корист свог сина Михаила, као и документ којим је укинута устав из 1938. године. Затим је био принуђен у тајности да напусти државу возом, са којим се преко Југославије запутио у Швајцарску.

Антонеску је одмах по преузимању државног кормила послао телеграме захвалности Хитлеру и Мусолинију. *Политика* је пренела текст ових телеграма, у којима су изражени дубока захвалност и оданост румунског према немачком и италијанском народу. Овај лист пренео је и позитивну реакцију Берлина на овакве изјаве, где се према ДНБ-у наглашавало да је Румунија овим показала свест о значају добрих односа са силама Осовине за сопствени миран развој у будућности²³⁷. Чланови Гвоздене гарде запосели су све аеродроме у Румунији, контролисали су лица која напуштају државу, а уследила су и хапшења бројних политичара. Представници некадашњих влада, међу њима и Татареску, били су смештени у кућни притвор. Антонескуа су одмах подржале Национална либерална странка и Национална сељачка странка, ради избегавања избијања грађанског рата, а организован је и велики дочек у част повратке краљице Јелене, мајке младог краља Михаила, коју је њен бивши сурпуг протерао из државе. Млади краљ је истог 8. септембра потписао декрет према којем је Антонеску проглашен *вођом румунске државе (Conducător Statului Român)*, са овлашћењем да предлаже и доноси нове законе, мења постојеће, поставља и отпушта министре, закључује споразуме, објављује рат и склапа мир²³⁸.

Истог датума Румунија је споразумом у Крајови изгубила јужну Добруцу. Још док је краљ Карол био на власти су трајали преговори са бугарском владом, у којима је као што је већ поменуто учествовао и румунски амбасадор у Југославији, Кадере. Његови покушаји да Румуни задрже што већи део јужне Добруце забележени су у

²³⁶D. Deletant, *нав. дело*, 49.

²³⁷ДНБ, „Генерал Антонеску упутио је телеграме захвалности г. Хитлеру и г. Мусолинију“, *Политика*, 8. септембра 1940, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1940/09/08#page/0/mode/1up>>, (29. август 1939).

²³⁸D. Deletant, *нав. дело*, 53.

депеша посланика у Софији Милановића упућеној југословенском Министарству спољних послова²³⁹. Он је ту написао да је Кадере молио бугарског министра спољних послова Попова да се Румунији оставе градови Балчик (где је сахрањена мајка краља Карола, Марија) и Силистрија, што је овај одбио захтевајући да се граница врати на ону из 1912. године. Споразумом у Крајови бугарске жеље су испуњене и цела јужна Добруџа поново се нашла у оквиру Бугарске. Договорена је размена становништва, одштета коју је Бугарска требало да плати Румунији за инвестиције уложене у територију коју је предавала своме суседу, а *Политика* је пренела вест агенције Радор према којој су се две државе обавезале да никад више неће имати једна према другој територијалних аспирација²⁴⁰. Наведено је да је Румунија уступцима својим суседима изгубила скоро 100.000 квадратних километара територије и преко шест милиона становника. Тако је Румунија, закључио је дописник *Политике*, без да је ратовала изгубила отприлике једнаку површину територије као Немачка након Првог светског рата.

У другој половини септембра у Румунију је дошла немачка војна мисија, чији је главни задатак био да штити нафтна поља од уништења или амбиција неке друге велике силе. Успостављање контроле над румунском нафтом и постављање немачких трупа у стратешки важним зонама окончано је приступањем Румуније Тројном пакту, 23. новембра 1940. године²⁴¹. Долазак немачких трупа није само требало да осигура даљи несметан доток румунске нафте, већ је био део Хитлеровог плана да преко Румуније и Бугарске нападне Грчку, пошто Мусолини није успео самостално да ју сломи. Ово је наравно прикривено од румунских власти, па им је присуство немачке војске објашњено као начин на који се јачала одбрана њихове државе²⁴². На Хитлеров позив Антонеску је дошао у Берлин, где је у дворцу Белви обављено потписивање Протокола о приступању. Лист *Време* пренео је похвале немачке штампе разумевању генерала Антонескуа за поредак који је Немачка стварала у Европи, жељу да зарад те изградње на располагање стави своје најбоље снаге и мишљење да ће он у таквом

²³⁹АЈ, 138, Ф-4, „Депеша Министарству спољних послова, политичком одељењу, Софија“, бр. 201, 9. август 1940.

²⁴⁰М. Јојић, „Румунија и Бугарска обавезале су се да никада једна према другој неће имати никаквих територијалних претензија“, *Политика*, 9. септембар 1940, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1940/09/09#page/3/mode/1up>>, (29. август 2018).

²⁴¹G. Preda, *нав. дело*, 329.

²⁴²D. Deletant, *нав. дело*, 61.

поретку моћи да изгради Румунију²⁴³. Реакције штампе коју је контролисала Легија одисале су задовољством због сарадње румунског и немачког народа у борби за заједничке идеале и европски препород. Румунска јавност пак, преносио је овај лист, надала се да је ово значило гаранцију будућности државе. У преводу, надали су се да новог комадања државне територије у наредном периоду неће бити. Томе у прилог ишло је и Хитлерово обећање да је статус немачке савезнице, који је Румунија приступом пакту добила, долазио у пакету са политичком, економском и војном подршком²⁴⁴. Антонеску је добио и Хитлерову начелну подршку у обрачуна са припадницима Гвоздене гарде, који су одбијали да се повинују његовој власти, али је Румунија морала да плаћа и значајан износ за одржавање немачких трупа, који је немачким радом на девалвацији румунског леја, све више растао²⁴⁵. Тако је Румунија своје постојање наставила као извор сировина и одскочна даска за даље немачке освајачке амбиције.

Овим чином су били прегажени сви принципи којима су се румунски политичари и краљ Карол водили од почетка поновног успона Немачке и поделе Европе на два супротстављена табора. Румунија је не само стала уз Немачку и напустила Друштво народа, већ је изашла и из Балканског пакта, савеза за који су се њени политичари у ратним околностима грчевито држали и који је напуштањем једне од држава чланица изгубио на значају²⁴⁶. Присуство немачких трупа истиснуло је остатке британског утицаја са њене територије, а сврставање у један од два зараћена табора и напуштање положаја неутралности удаљило ју је и од њене једине преостале дугогодишње савезнице, Југославије. Да то није била срећна околност по Југославију показује извештај дописника листа *Време* из Букурешта, у којем се спомиње да је пакт подразумевао неговање добрих односа са свим суседима и мирно решавање потенцијалних спорова, али и војну сарадњу у случају мешања неке треће (неутралне) силе у рат, ради његовог проширења. Дописник је закључио да клаузула о војној сарадњи нема практичну корист, јер су „*меродавни кругови*“ у Румунији најављивали смирење на Балкану, наводећи скоро приступање Бугарске Тројном пакту као доказ²⁴⁷.

²⁴³Т. Соколовић, „Румунија улази у Тројни пакт“, *Време*, 23. новембар 1940, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1940/11/23#page/0/mode/1up>>, (29. август 2018).

²⁴⁴D. Deletant, *нав. дело*, 62.

²⁴⁵Исто, 27.

²⁴⁶Ž. Avramovski, *Balkanska Antanta*, 361.

²⁴⁷З. Томић, „Пакт садржи клаузулу о војној помоћи у случају интервенције неке треће сада незараћене стране“, *Време*, 24. новембар 1940, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1940/11/24#page/0/mode/1up>>, (29. август 2018).

Упркос оваквом мишљењу дописника, ова клаузула може се схватити и као превентивна претња, за случај да нека велика сила покуша преко Југославије да истисне немачки утицај из Румуније. Овоме у прилог иде и извештај дописника истог листа из Берлина, у којем се наводи да су немачки политички кругови били задовољни Антонескуовим потезом, јер су тиме спречени британски покушаји придобијања Румуније за заокруживање Немачке²⁴⁸. Дописник је посебно подвукао писање немачких листова о значају овог румунског потеза за опредељење до тада неутралних држава као и за формирање блока држава Европе, који би допринео окончању рата, а у који није урачуната Грчка. Сличне коментаре немачке штампе истакао је и дописник листа *Политика* наводећи да се румунским чином протегао процес стварања новог поретка даље на Југоисток Европе. Штавише, речено је да би свака неопредељена држава у том тренутку приступала „*пре предоцкан него прерано*“²⁴⁹. Ако се узме у обзир чињеница да је Словачка требало дан касније да приступи Тројном пакту, а Бугарска убрзо затим, из ових коментара немачких листова се једино може закључити да је потез Румуније требало да инспирише њену савезницу Југославију да учини исто, и то што пре. Инсистирање два југословенска листа на оваквом извештавању указује на свест о претњи коју је губитак још једне савезнице представљао по Југославију, као и свест да је тиме она била обележена као следећа немачка жртва.

2. Случај: Југославија

Истог дана када је склопљен пакт Рибентроп–Молотов у Југославији је решено горуће хрватско питање споразумом Цветковић–Мачек. Тиме је створена Бановина Хрватска, а Југославија је рат могла да дочека без страха од унутрашњих сукоба. Одмах по немачкој објави рата Пољској Југославија је прогласила неутралност, што је одговарало и Немачкој и западним силама. Неутралност централне државе на Балкану значило је да немачке акције према Пољској и Француској могу да теку без страха да ће морати да ратује и на југу државе, док је за западне силе ово значило да је

²⁴⁸Т. Соколовић, „Берлински политички кругови о приласку Румуније Тројном пакту“, *Време*, 24. новембар 1940, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/vreme/1940/11/24#page/1/mode/1up>>, (29. август 2018).

²⁴⁹М. Радуловић, „Румунија се определила за Тројни пакт“, *Политика*, 24. новембар 1940, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1940/11/24#page/0/mode/1up>>, (29. август 2018).

обушављен немачки продор ка Средоземном мору²⁵⁰. То пак није значило да се у наредном периоду зарађене стране нису трудиле да привуку Југославију у свој табор. Такође, Југославија није само мирно посматрала ратна збивања, већ се трудила обезбедити, свесна претње која је могла да дође са скоро свих њених граница. До краја 1939. године кнез Павле радио је на добијању наоружања, избегавању приступања неутралном блоку балканских држава који је предлагала Велика Британија и страховању од италијанских територијалних аспирација.

Питање наоружања Југославија је покушала да реши најпре споразумом са Великом Британијом. То није ишло лако, јер је ова велика сила после Минхенског споразума била увела привремени ембарго за извоз оружја у стране државе. Упркос бројним захтевима које је кнез Павле упућивао, Југославији није одобрен кредит за авионе и оружје. Овакво игнорисање принудило је кнеза да на јесен почне преговоре са Немачком, који су резултирали потписивањем *Поверљивог протокола* о снабдевању оружјем, према којем је Југославија имало да добије 100 авиона типа месершмит, 13 школских авиона, Шкодине противавионске батерије и топове. Заузврат су предвиђене количине бакра, олова, антимона, алуминијума и индустријског биља које је Југославија имала да испоручи²⁵¹. Ово је био позив за буђење Великој Британији, пошто је ради испоруке поменутих руда Немачкој југословенска влада одлучила да уведе државну контролу над Бором и Трепчом, што је био директан ударац британским интересима, пошто су њихове компаније имале значајан удео у власништву ових рудника. Одмах је одлучено да Велика Британија повуче исти потез као Немачка, да би ју спречила да се дограби свих рудних богатстава Југославије. Зато је у јануару 1940. године потписан протокол према којем је обећана испорука британских авиона и делова за увоз југословенских руда²⁵². До априла те године Југославији су продата 32 авиона, добила је 54 тенка из Француске и део договорених авиона из Немачке.

Зарађене стране су проблем недостатка наоружања користиле као средство уцене, тако што су покушавале да Југославију убеди или одговоре да приступи неутралном блоку балканских држава. У делу о догађајима у Румунији је већ објашњено како су ови планови пропали, што је Југославију само убедило да се мора наставити са политиком неутралности. Рат на Средоземном мору послужио је као

²⁵⁰В. Krizman, *нав. дело*, 109.

²⁵¹В. Đorđević, *нав. дело*, 175.

²⁵²В. Vinaver, „Jugoslovensko-engleski ugovor o isporuci naoružanja 1940. godine“, *Vojno-istorijski glasnik*, 17/5 (1966), 84.

изговор Великој Британији да обустави испоруку наоружања Југославији, а забране за транспортне бродове нису биле подигнуте то краја 1940. године. Упркос иницијативи неких британских компанија да помогну Југославији, власти у Лондону су биле превише окупиране заштитом Грчке и Турске. У ратним условима Британци нису имали много сировина услед компликација у транспорту истих из колонија, а оне које су имали нису радо продавали²⁵³. Осим тога Велику Британију је мучио константан пораст расхода, који је већ те године износио 30 милиона динара месечно. Зато су власти спроводиле детаљну контролу потрошње свих доступних сировина, објашњено је у привредном прегледу *Српског књижевног гласника*²⁵⁴. Њен главни циљ био је избегавање избијања економске кризе у ратним околностима. Тако је 1941. годину Југославија дочекала са поменута 32 британска авиона, 40 италијанских бомбардера, 80 месершмита и 40 авиона типа дорнијер, што није било ни изблиза довољно да се супротставе немачкој сили²⁵⁵.

Иако је у првим месецима рата Италија била неутрална, југословенски страх од њеног напада није нестао. Уочи напада на Пољску Хитлер је саветовао Италијанима да првом приликом нападну Југославију и окупирају Хрватску и Далмацију²⁵⁶. Гроф Ђано је у свом дневнику написао да Италија није била спремна да се упусти у пустоловину са Немачком, што је објашњавао тиме да италијански народ није желео да се бори на немачкој страни и тиме исту ојача до те мере да ће она моћи Италију да угрожава²⁵⁷. Ово је био одјек и даље присутне неповерљивости у своју савезницу из Тројног пакта, заснован на стрепњи да би немачка војна моћ могла коштати Италију територијалних губитака. Током периода у којем је водила политику неутралности Италија се залагала за стварање блока балканских држава преко којег је намеравала да заштити своје интересе на Балканском полуострву од Немачке, што је било слично поменутој идеји коју су пропагирале Велика Британија и Француска. Међутим, италијански план је пропао као што је пропао и план западних сила. Из страха да не изгуби своју савезницу, Немачка је до маја 1940. године активно радила на придобијању Мусолинија по питању уласка Италије у рат. Он је за њих повољну одлуку донео средином овог месеца, када је у једном говору јасно рекао да не планира да нападне

²⁵³ Исто, 89.

²⁵⁴ Д. Милићевић, „Британска финансијска политика и њени критичари“, *Српски књижевни гласник*, 62/5, (1941), 398-400, <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/Srpski_knjizevni_glasnik/P-1010-1941-001#page/351/mode/2up>, (29. август 2018).

²⁵⁵ V. Vinaver, *Jugoslovensko-engleski ugovor o isporuci naoružanja*, 90.

²⁵⁶ B. Krizman, *нав. дело*, 108.

²⁵⁷ Ciano di Cortellazzo Galleazzo, *нав. дело*, 101.

Југославију, већ само Француску и Велику Британију, са чиме се Ћано сложио²⁵⁸. Тако је директна италијанска претња по југословенски територијални интегритет отклоњена све до италијанског напада на Грчку у октобру 1940. године.

За време свих ових догађаја наставио се немачки привредни продор у Југославију. Поменути протокол о испоруци оружја садржао је и обећање о наставку куповине југословенске робе у Немачкој по светским ценама, са намером да се оне временом повећају. Намеру Немачке да са несмањеном одлучношћу настави трговину са Југославијом нагласио је у једном чланку који је написао за лист *Време* председник савета за пропаганду немачке привреде Хајнрих Хунке²⁵⁹. Осим понављања спремности Немачке да преузме југословенски извоз, помогне развој југословенске привреде, побољша стандард југословенског становништва чланак је критиковао западне силе због њихове неспособности да одрже износ свог извоза на пређашњој висини. За разлику од њих Немачка је не само у ратним условима представљала велико и сигурно тржиште, већ је она неутралне државе снабдевала несметано као и пре поморске блокаде и ратних околности. Посебно је истакнут успех немачке привреде која је присаједињењем Протектората Чешке и Моравске успевала да преузме већи проценат југословенског извоза, а тако је порастао и увоз немачких добара у Југославију. Критиковане су и тежње западних сила да својом робом из колонија и повољним ценама привремено намаме државе Југоисточне Европе. То се косило са привредним односима ових држава и Рајха, који је требало и у наредном периоду да остану непромењено присни и корисни. Јасно је да је ово пре свега био пропагандни чланак, пошто је већ приказано да ни Француска ни Велика Британија нису имале баш толико средстава са којима би „намамиле“ државе Југоисточне Европе, или барем не све.

Са овим у вези била је и посета немачког економског изасланика за преговоре са земљама Југоисточне Европе Клодијуса Београду. У *Политици* је писало да је он дошао због предстојећих привредних преговора између Југославије и Немачке²⁶⁰. Посета се десила уочи заседања Сталног југословенско-немачког привредног одбора, које није требало да донесе промене у производима које је немачка увозила из Југославије, нити пораст курса рајхсмарке, писао је овај лист. Клодијуса су кнез Павле,

²⁵⁸ Исто, 180.

²⁵⁹ АЈ, 38, Ф-858, Хајнрих Хунке, „Немачко-југословенска привредна размена развија се и поред кризе и блокаде”, *Време*, 13. април 1940.

²⁶⁰ АЈ, 38, Ф-863, Аноним, „Немачки опуномоћени министар г. Клодиус у Београду“, *Политика*, 1. мај 1940.

Цветковић и Цинцар-Марковић појединачно уверавали да Југославија намерава сачувати неутралност и на привредном пољу испунити све договорено са Немачком²⁶¹. Важно је узети у обзир да је у исто време једна југословенска делегација отпутовала у Москву да преговара о успостављању привредних односа са Совјетским Савезом. Чланак у *Политици* посвећен овој посети, а заснован на јављању совјетске новинске агенције ТАСС одисао је очекивањем позитивних резултата и истакнуто је обострано разумевање потреба обе земље²⁶². Ако се узме у обзир поклапање тренутка две посете и чињеница да је кнез Павле намеравао да напokon успостави дипломатске односе са Совјетским Савезом и од те државе можда добије некакву помоћ, Клодијусов долазак могао би се протумачити и као покушај сузбијања потенцијалне конкуренције на немачком допунском привредном простору, који је требало након обрачуна са Француском искористити за обрачун са Совјетским Савезом.

Колико је Југославија у привредном смислу постала важна за Немачку показују подаци према којима је Немачка у целокупном извозу Југославије учествовала са 48.5%, а у увозу 49.5%. Друга по реду била је Италија са тек 15% учешћа²⁶³. Премда са Југославијом није постојао уговор попут оног склопљеног са Румунијом, те Југославија није била економски роб Немачке, свакако је била веома близу томе²⁶⁴. О томе сведочи и једно поверљиво писмо британског Министарства за спољне послове, у којем се износи откриће *Bank of England* и британског Министарста финансија о повећаној немачкој куповини југословенских динара²⁶⁵. Овакви немачки потези тумачили су се или пропагандним чином или резервом за времена када ће Немачка преговарати о новом клириншком курсу са Југославијом, који би због девалвације динара ишао у њену корист. Управо зато је кнез Павле покушавао на све начине да измоли кредите и повећање у трговинској размени прво са западним силама, а потом са Совјетским Савезом.

Југословенске власти имале су све више проблема и са немачком мањином, која се константно жалила на неправедан положај у којем се налазила. Немачки државници Југославију су упозоравали да се према мањини односи најбоље могуће, али нису били

²⁶¹ В. Krizman, *нав. дело*, 111.

²⁶² ТАСС, „Југословенска делегација у Москви води преговоре за успостављање привредних односа са Совјетском Русијом“, *Политика*, 1. мај 1940, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1940/05/01#page/6/mode/1up>>, (29. август 2018).

²⁶³ А. Mitrović, *Nacistička ideja velikog privrenog prostora i jugoistočna Evropa*, 726.

²⁶⁴ В! стр. 65.

²⁶⁵ „Poverljivo pismo odeljenja za južnu Evropu Foreign Officea kancelariji Poslanstva u Beogradu, Br. 136, London, 9. februar 1940”, у: *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Knj. 3, (1939-1941)*, прir. Ž. Avramovski, Beograd 1996, 379.

спремни да због ње раскомадају Југославију као што су урадили са Чехословачком. Она им је у политичком и економском смислу и даље била корисна. Зато је немачка дипломатија покушавала да задржи мањину од некаквих договора са екстремним политичким опцијама или ексцеса²⁶⁶.

Претњу од Немачке по неутралан положај Југославије увећали су пад Француске и постепено приступање њених суседа Тројном пакту. Шок у југословенској јавности који је проузроковао пад њене савезнице пред налетом немачке војске описао је у једном извештају намењеном Халифаксу британски посланик у Београду, Кембел. Он је навео да је народ био збуњен и да није разумео како су француска воља и војска поклекле пред Немачком. Пропаст Француске не само да је створила панику, већ је повећала наде у Велику Британију од чије победе су неки сматрали да је зависио опстанак Југославије. Штавише, Кембел је упозоравао да ако Велика Британија у скорије време не однесе неку победу, ће се Југославија окренути Совјетском Савезу као једином спаситељу њене државе или ће постати протекторат једне од сила Осовине. Захтевао је од британских власти да се крене са упорнијом пропагандом како би се одржао на висини морал југословенског народа²⁶⁷.

Приступање Мађарске и Румуније Тројном пакту, и припреме Бугарске да то учини појачало је осећај изолованости у Југославији. Једино на јужној граници није била окружена силама Осовине и њиховим савезницама, барем до италијанског напада на Грчку. Посланик Кембел је уочи тог напада у једном телеграму упозорио своју земљу да присуство немачких трупа у Румунији повећава неспособност Југославије да очува неутралност. Она се зато надала вези са Солуном, јер се у томе видео бег од изолације. Кембел је навео и гласине о постављању војничке владе која би се одупрла Осовини као и недостатак јединства међу народима Југославије, што је поговорило немачком поткопавању опште воље да се пружи отпор. На крају, телеграм се завршава песимистичним ставом да ниједна влада неће моћи много да уради да спречи изолацију, осим да примени мере које би аутоматски изазвале напад Осовине²⁶⁸. Пошто је анализирао ситуацију, Кембел је на дан приступања Румуније Тројном пакту одлучио да пошаље кнезу Павлу једну пропагандну поруку. Поруком је код кнеза

²⁶⁶Z. Janjetović, *Nacionalne manjine u Kraljevini SHS/Jugoslaviji 1918-1941: doktorska disertacija*, Beograd 2004, 518.

²⁶⁷“Izveštaj poslanika u Beogradu Campbella državnom sekretaru lordu Halifaxu, Br. 192, Beograd 6.jul.1940”, у: *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*. 3, 486-487.

²⁶⁸“Šifrovani telegram poslanika u Beogradu Campbella Foreign Officeu, Br. 215, Beograd 15.oktobar.1940”, у: *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*. 3, 521-522.

истовремено требало избрисати било какву помисao да пође румунским корацима и уверити га у британску помоћ у случају југословенског отпора захтевима Немачке. Средство убеђивања је била опомена да ће Југославија сврставањем у тај табор изгубити свој национални идентитет и независност, и алузија на славну борбу из Првог светског рата²⁶⁹. У наредном периоду се показало да британска пропаганда, прекасно активирана, није могла да уклони помисao да је сврставање уз Немачку једини начин очувања изоловане државе.

Југословенска неутралност у италијанско-грчком рату произвела је за Немачку повољну ситуацију, јер је добила сагласност Италије за склапање савеза сила Осовина за Југославијом²⁷⁰. Тло за преговоре било је плодно због поменутог осећаја изолованости у југословенским званичним круговима. То пак није значило да су преговори текли брзо, пре свега јер кнез и влада нису били спремни да се одрекну принципа неутралности. И даље су се трудили да сазнају у Берлину и Риму да ли је постојала шанса да Југославија добије Солун, били су успоставили дипломатске односе са Совјетским Савезом, а у децембру су склопили *Пакт о вечном пријатељству* са Мађарском, што је напoкон требало да обузда њен ревизионизам суседа²⁷¹.

У једном чланку листа *National Zeitung* написано је да је ово означило почетак „треће рунде“ изградње политике Осовине на простору Југоисточне Европе. Ту је речено да дипломатија Осовине још увек не намерава да спроводи агресивну политику на Балкану, већ да намерава спречавати ширење италијанско-грчког сукоба на овом простору²⁷². Штавише, само пар дана након што је овај чланак изашао донета је одлука о спровођењу операције Марите, а одлагање агресивне политике зависило је од држања Југославије, једине преостале неодређене државе. Хитлеров нови план био је да се Југославија сада званично у политичком и војном смислу веже за силе Осовине²⁷³. Свакако је на тај план утицао значај везе на линији Београд–Ниш–Солун за наредне фазе у немачком продору.

²⁶⁹„Šifrovani telegram poslanika u Beogradu Campbella Foreign Officeu, Br. 235, Beograd 23.novembar.1940”, у: *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*. 3, 553-554.

²⁷⁰П. Опачић, „О приступању Југославије Тројном пакту 1941. године“, у: *Zbornik radova Okruglog stola „27. Mart 1941: knez Pavle u vihorima Evropske politike“*, 120.

²⁷¹Д. Лукач, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope II*, 458.

²⁷²AJ, 38, Ф-858, „Die Achsendiplomatie vor der dritten Runde“, *National Zeitung*, 6. December 1940.

²⁷³К. Boeckh, „Keineswegs Desinteressiert. Die Pläne NS-Deutschlands mit Jugoslawien 1940/1941“, у: *Срби и рат у Југославији 1941. године*, ур. Драган Алексић, Београд 2014, 172.

На почетку интензивних преговора са Немачком Југославија је прво покушала да избегне приступање Тројном пакту. О томе сведочи један документ, у којем је председник владе Цветковић дефинисао разлоге због којих Југославија није могла да се одрекне своје неутралности, а које је планирао да изнесе Хитлеру приликом њиховог сусрета у Берхтесгадену²⁷⁴. Први разлог тичао се „психозе“ која је у Југославији створена од Италије, а други разлог су били пријатељски и савезнички односи са Грчком. Штавише, Цветковић је судећи према том документу намеравао да предложи примену једног трећег решења, према којем би Југославија постала чувар мира на Балкану. Планирао је да убеди Хитлера да би такав потез био једини исправан, јер би у супротном на Балкану настали хаос, недогледна штета и простор за болшевичку пропаганду. Душан Глишовић је у свом делу „*Иво Андрић, Краљевина Југославија и Трећи Рајх 1939-1941*“ написао да остаје отворено питање шта је од овога Цветковић стварно рекао Хитлеру²⁷⁵. Ову тврдњу поткрепио је изношењем неколико записника са тог разговора између два државника, према којима је Цветковић Хитлеру изнео неколико понуда, од југословенског гарантовања мира на Балкану са другим државама, до стварања блока Југославије, Турске и Грчке који би спречио искрцавање Британаца на Балканско полуострво или до југословенског заузимања Солуна, које би имало исту сврху као поменути блок. Хитлер није имао ништа против тога да Југославија добије Солун, али јој је нудио и да одмах приступи Тројном пакту. Цветковић је на крају обећао да ће о понудама обавестити кнеза Павла, а размотрена је и могућност кнежевог сусрета са Хитлером²⁷⁶.

Врло је интересно писање *Политике* о овом сусрету. У извештају написаном на основу јављања агенције Авала на дан разговора, речено је да су председник владе и министар дочекани срдечно од стране Хитлера и да су са њим три сата разговарали о питањима од заједничког интереса, у духу традиционално пријатељских односа два народа. Осим тога пренето је и писање утицајних мађарских, бугарских и турских листова, где се говорило да је та посета била значајна за одржавање мира на Југоистоку Европе, чему ће Југославија допринети као што је и раније чинила²⁷⁷. Детаљнији извештај о разговорима вођеним у Берхтесгадену дан касније садржао је наговештавање присније политичке и привредне сарадње са Немачком, а још једном је

²⁷⁴АЈ, 138, Ф-4, фол. 302/а, 303-305, „(Разговори г. Драгише Цветковића у Берхтесгадену.) Историјат наших односа са Немачком од Намесништва 1934. године до рата са Пољском 1939. године“.

²⁷⁵Д. Глишовић, *нав. дело*, 634.

²⁷⁶Исто, 637.

²⁷⁷М. М, С. П, Ђ. Б, „Југословенски државници у Немачкој“, *Политика*, 15. фебруар 1941, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1941/02/15#page/0/mode/1up>>, (29. август 2018).

поновљено да се посета одвила у пријатељском расположењу, што је било значајно за заштиту југословенске безбедности и животних интереса²⁷⁸. Лист *Време*, користећи се такође јављањем агенције Авала, о разговорима је извештавао на исти начин као *Политика*. Оба листа пренела су ставове званичних немачких кругова дан након разговора, у којима су само поздрављани традиционално добри привредни и политички односи²⁷⁹. Приметно је у оба листа одсуство британских реакција на ову посету, али и присуство позитивне реакције Италије на даље зближавање Немачке и Југославије.

То је било све што је речено о овој посети, чиме се наравно хтела прикрити права тема разговора. Ово је учињено не само да би се народ држао у незнању док су кнез Павле, Цветковић и Цинцар-Марковић размишљали да ли да напусте положај неутралности, већ и да се не би испровоцирала Велика Британија, која је мало пре тога прекинула дипломатске односе са Румунијом и претила да исто учини са Бугарском. Појмови *пријатељство* и *присна сарадња* били су пропагандна средства која су југословенски и немачки државници често користили приликом описивања односа две државе, за шта су пружени у овом раду више пута примери. Као и пре, тако и у овом тренутку, они су били погодни за прикривање притисака које је Немачка у фебруару 1941. године вршила, и то у већој мери него икад раније. Зато би се умирујући тон листова *Политика* и *Време* могао протумачити и као стварање поверења њених читаоца у наредне потезе власти под тим притисцима. Одлука о попуштању или одупирању истим била је у рукама кнеза Павла.

Кнез Павле је у тајности посетио Хитлера и Рибентропа 4. марта исте године. Дошао је сасвим сам и Хитлер му је рекао да Југославија има јединствену прилику да осигура своје место у новом европском поретку. Приступањем Тројном пакту тада Југославија би добила Немачку за партнера и гаранта њене садашње и будуће државне територије. Осим тога, приступањем се од Југославије није тражило да учествује у ратним операцијама, а према неким изворима обећан јој је и Солун²⁸⁰. Посета се пак завршила тако што је кнезу дато још времена да донесе одлуку. Свакако да времена није било много јер се обруч око Југославије званичним приступањем Бугарске

²⁷⁸М. А. „Немачко-југословенски разговори“, *Политика*, 16. фебруар 1941, <<http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1941/02/16#page/0/mode/1up>>, (29. август 2018).

²⁷⁹Интересантно је да су оба листа за ове реакције користила ДНБ, чиме су заправо преносили ставове нацистичких власти. Ако се узме у обзир да су оба листа користила и јављање агенције Авала, постоји могућност да је све речено о посети било пажљиво одабрано од преговарачких страна.

²⁸⁰Д. Глишовић, *нав. дело*, 655.

Тројном пакту само пар дана раније све више затварао. У наредним данима настављени су наизменични притисци Немачке и Велике Британије на кнеза.

Немачка је користила време као средство убеђивања, тако што је стално немачки посланик југословенске државнике обавештавао да им оно истиче и да се мора што пре протокол потписати и то пре доласка јапанске делегације, што је требало да се деси 25. марта. Осим тога они су намеравали Југославију приволети обећањима о малтене повлашћеном положају у оквиру пакта, трудећи се да пристану на што више њених захтева. То је најбоље видљиво у транскрипту једног телефонског разговора Херена и Рибентропа који је пресрела једна служба Централног пресбироа и проследила председнику владе, министру спољних послова и министру двора²⁸¹. У том разговору Херен је саветовао Рибентропа да се избаци захтев за војну помоћ из текста Протокола о приступању, пошто је то био један од југословенских услова. Такође, влада је тражила да јој се написмено достави гаранција да ово од Југославије неће бити захтевано. Након убеђивања, Рибентроп је на то пристао. У поменутој књизи Глишовић је објаснио да се овакав уступак могао учинити јер Хитлер и није намеравао да увуче Југославију у рат, нити му је била потребна сагласност за пролаз немачке војске кроз југословенску територију у том тренутку, пошто је напад на Грчку био испланиран преко територије Румуније и Бугарске²⁸².

Могло би се протумачити да се немачка предност у односу на британску тактику придобијања Југославије налазила у томе што је у преговорима њој Југославија била број један приоритет. Зато је била спремна да условно речено попусти колико год је потребно да би се Југославија одлучила у њену корист. Британски приступ с друге стране увек је Југославију стављао на друго место, иза њене потребе да заштити Грчку и Турску. То је видљиво у неколико случаја. У писму које је Идн послао кнезу Павлу уочи његове посете Хитлеру изражено је разумевање за тежак положај Југославије, али се кнез позива да зарати са Немачком²⁸³. Идн је тврдио да би пасивна Југославија сигурно постала немачка жртва. Осим тога изразио је пуно поверење у спремност Грчке и Турске да се бране ако буду нападнуте. За поруку која је требало да охрабри, необично је упоређивање потпуно окружене Југославије, без конкретне

²⁸¹ АЈ, 138, Ф-4, фол. 315, „Специјални билтен. Телефонски разговор између фон Рибентропа и немачког посланика фон Херена, у 18.05 часова“, 11. март 1940.

²⁸² Д. Глишовић, *нав. дело*, 666.

²⁸³ „G. Eden Knezu Namesniku Jugoslavije, Atina 3. mart 1941”, у: *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*. 3, 777-778.

британске помоћи (изузев оних авиона), са Грчком и Турском, које је ова велика сила већ активно подржавала. Кнез Павле одбио је Иднов предлог да се састану у Југославији заједно са британским, грчким и турским војним стручњацима, наводећи да би то силе Осовине могле на опасан по Југославију начин да протумаче.

Одговарање Југославије наставило се и у меморандуму посланика Кембела упућеном Цветковићу²⁸⁴. У том документу је пренесено Идново уверавање да одбијање приступања Тројном пакту не би нужно значило рат за Југославију. То је објаснио тиме што је Југославија већ рекла немачкој влади да има животне интересе у Солуну, које је спремна да брани. Ако би Немачка напала Грчку и Солун, и тиме нанела ударац југословенским животним интересима, испала би агресор према Југославији, која би морала да води одбрамбени рат. Штавише, Идн је уверавао да су југословенске војне власти погрешно закључиле да британске и грчке трупе у том сукобу не би могле да бране Југославију, те је ургирао састанак са њима. Све ове аргументе Идн је навео као доказ против тврдњи кнеза Павла да је Југославија у тадашњој ситуацији могла само да закључи споразум са Немачком, дозволи да буде опкољена и остављена на милост и немилост тој сили или да јој објави рат. Ако би Немачка напала, Југославија би јој се супротставила чврсто уједињена, а подржали би је грчка и британска војска и ваздухопловство. Све речено могло би се схватити као велико морално охрабрење за Југославију, које је пак било испуњено и критиком песимизма југословенског Генералштаба и упозорењем да би приступањем Југославије Немачка добила одрешене руке за напад на Грчку. Овиме као да се Југославији на терет осим заштите сопственог територијалног интегритета стављала и заштита грчког.

Сличним приступом одговарању Југославије одисала је и порука Черчила Цветковићу, датирана два дана уочи потписивања протокола²⁸⁵. Уверавао је Цветковића да је тотални пораз Хитлера и Мусолинија сигуран захваљујући заједничком деловању британске и америчке војске и дипломатије, који имају контролу над океанима, веће богатство, више техничких средстава и моралну потпору у борби за слободу. Черчил је такође рекао да зна да народи Југославије желе слободу, интегритет и независност за своју државу, да зна да деле исти поглед у будућност као британски и амерички народ. Ово је био пропагандни део поруке. Покушао је да охрабри

²⁸⁴АЈ, 138, Ф-4, 387-390, „Британско посланство Београд. Меморандум посланика Кембела председнику владе Цветковићу“, 18. март 1941.

²⁸⁵АЈ, 138, Ф-4, 411-412, „Порука британског премијера, многопоштованог Винстона Черчила, народног посланика и круноског саветника, његовој екселенцији г. Драгиши Цветковићу, председнику југословенског Министарског савета“, 23. март 1941.

Цветковића тврдњом да би Југославија удружена са Турском, Грчком и Великом Британијом успела да заустави немачку армију и да победи, као и у Првом светском рату. Међутим, и ова порука је носила претњу, састављену као упозорење да би Југославија, ако би као Румунија и Бугарска постала саучесник у покушају уништења Грчке, осигурала сопствену пропаст.

Пропаганда, подсећање на дане заједничког војевања, охрабрење, претње којима су британски државници покушавали да промене смер у којем је Југославија ишла, нису довели до очекиваног резултата. Премда је јасно да је Велика Британија желела да заштити Грчку и Турску због обезбеђења мореуза и сопствених веза са колонијама, ова тактика је имала последицу да се у Југославији није осећало да би ју ова велика сила могла заштитити од непријатељски настројених суседа. Речи њихових државника чак нису успеле да убеди ни кнеза Павла, који је образован у Великој Британији и којег су Британци сматрали својим човеком. На његову одлуку утицале су не само свест да адекватна помоћ од Велике Британије неће бити добијена, већ и разједињеност народа Југославије, за коју је веровао да ће допринети да се у случају сукоба у одбрану земље не укључе сви народи и мањине, али и лоше стање југословенске војске и њеног застарелог наоружања²⁸⁶. Процена је била да би она могла у рату опстати највише месец дана због мањка муниције²⁸⁷. Зато је на шестој седници Крунског савета 20. марта донета одлука о потписивању Протокола о приступању. Истог дана Бугарска је нотом обавестила Немачку да дозвољава пролаз њених трупа и напад на Грчку, чиме се обруч око Југославије коначно затворио.

Владина делегација на челу са Цветковићем и Цинцар-Марковићем отпутовала је 25. марта за Беч, где је у дворцу Белведере у присуству Хитлера, Рибентропа, Ћана и других државника потписан *Протокол о приступању Југославије Тројном пакту*. Уз ово су биле приложене ноте Рибентропа и Ћана у којима је изречено поштовање суверенитета и интегритета Југославије. Од Југославије није било тражено да одобри пролаз немачке војске преко њене територије ни да учествује у војним операцијама²⁸⁸. Осим тога обећани су јој Солун и његова лука, чиме би добила приступ Егејском мору.

²⁸⁶N. Žutić, „Politika „novog kursa” kneza Pavla i martovski događaji 1941. godine“, у: *Zbornik radova Okruglog stola „27. Mart 1941: knez Pavle u viorima Evropske politike”*, Beograd 2003, 52.

²⁸⁷П. Опачић, *нав. дело*, 122.

²⁸⁸Исто, 128.

Од југословенске делегације се тражило да не пусти у јавност гаранције које су јој дате, из обзира према другим чланицама пакта²⁸⁹.

По завршетку церемоније потписивања Рибентроп је одржао свечани говор²⁹⁰. Срдачно је поздравио Југославију као новог члана Тројног пакта и објаснио да је њено приступање било од посебног значаја за будућност и добробит њеног народа. Рекао је да су се силе Осовине надале да ће након приступања Бугарске им се још држава придружити у стварању новог, праведног поретка у Европи. Приступање Југославије је конкретно за Немачку било од великог значаја, јер је тиме скоро све претходно неутралне државе Југоисточне Европе стале уз силе Осовине и јер Велика Британија више није могла мешањем у југословенску унутрашњу политику да мобилизује још једну државу против новог поретка. Похвално је што се Југославија придружила народима који су спремни да се боре против таквог мешања. Рибентроп је поновио да Немачка, као и током целог претходног периода, нема политичке интересе у Југоисточној Европи, већ да у ратним околностима само жели да спречи ширење страних утицаја и интрига на том простору, да би народи који ту живе могли да наставе свој развој када буде наступио период мира. Југословенско приступање пакту, закључио је он, донело је овој држави место које јој припада у будућој Европи.

Југословенска штампа покушала је у умирујућем тону да извести своје читаоце о догађају у Бечу. Међутим, чињеница да народ није био довољно припреман за овај потез била је окидач за догађаје који су довели до пуча 27. марта²⁹¹. Југословенски посланик у Берлину Андрић рекао је Цветковићу када га је овај упитао шта мисли о тексту протокола да „*све не може бити боље*“ и да је тај потез „*продужена рука неутралности*“²⁹². Андрићеве речи не треба схватити као сасвим искрене, јер је он био искључен из процеса преговора до те мере да је о њима могао да сазна од особља немачког Министарства спољних послова, а не од свог министра или владе²⁹³. Цинцар-Марковић је игнорисао његове жалбе да му је тако умањиван ауторитет, као што је игнорисао и два Андрићева покушаја да поднесе оставку, правдајући се да су немачке власти тражиле да преговори буду вођени у тајности²⁹⁴. Стојадиновић је у својим

²⁸⁹Исто, 129.

²⁹⁰„Rede des Reichministers des Auswärtigen von Ribbentrop nach der Unterzeichnung des Protokolls über den Beitritt Jugoslawiens zum Dreimächtepakt in Wien am 25. März 1941“, у: *Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland*, 119-122.

²⁹¹Д. Глишковић, *нав. дело*, 702.

²⁹²Исто, 705.

²⁹³Ž. Juričić, *нав. дело*, 195.

²⁹⁴Исто, 198.

мемоарима написао да он никада не би државу довео до тога да бира између два зла, рата или пакта, а за ситуацију у којој се земља нашла да је морала да одабере прогласио је кривим неспособног кнеза Павла и још неспособнијег Цветковића²⁹⁵. Његово размишљање свакако је било последица огорчења због свргавања са власти и изручења Британцима.

Биографи кнеза Павла приказали су његово објашњење о овом догађају кроз писмо, које је кнез написао свом зету, војводи од Кента августа 1941. године. У том писму кнез је написао да је за седам година, у којима је наставио политички заокрет који је започео краљ Александар, прешао на политику неутралности, коју је на крају окончао пристанком око уласка у Тројни пакт, учинио све што је било могуће учинити за Југославију у тако тешким околностима. Павле је објаснио да је мрзео свој посао, да је једва чекао да се отараси тог „*псећег живота*“ када Петар постане пунолетан и да је уочи мартовских догађаја био „*при крају физичке снаге*“. Уверавао је свог зета да је он до задњег минута био уз Велику Британију и да није могао другачију одлуку да донесе од потписивања пакта, због унутрашњих компликација²⁹⁶. Кнежеве речи морају се узети са опрезом, пре свега због природе дела које их преноси²⁹⁷. Ни у једном тренутку кнез према овим речима није прихватио одговорност за одлуку коју је са Крунским саветом донео, већ се служио најразличитијим изговорима да би се оправдао пред Великом Британијом, којој је био наклоњен целог живота али и коју је својим поступком свакако разочарао. Свакако да је важно узети у обзир и чињеницу да је та оправдања кнез писао из Кеније, где су га Британци послали и где се сво време боравка жалио на лоше услове живота²⁹⁸.

* * *

У уводном делу поглавља је речено да ће бити наведене сличности и разлике у судбинама Југославије и Румуније које су их довеле до приступања Тројном пакту. Главна сличност састојала се у томе што су ове државе у наручје Немачке гурнуле ревизионистичке тежње њихових суседа, њена непосредна близина, али и поступци

²⁹⁵М. Stojadinović, *нав. дело*, 593.

²⁹⁶Н. Балфур, С. Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић: једна закаснела биографија*, Београд 1990, 179.

²⁹⁷У предговору дела „*Кнез Павле Карађорђевић: једна закаснела биографија*“ Милан Ст. Протић објаснио је да су Балфур и Мекејева биографију писали уз пристанак и учешће кнеза Павла, користећи се његовим и Олгиним дневницима и другом материјалном заоставштином. Пошто се због тога осећало скривено али снажно кнежево присуство, аутор предговора је напоменуо да би ово дело требало посматрати више као историјску причу о његовом животу него као праву научну студију.

²⁹⁸Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 180.

њихових западних савезника, који се нису показали довољно ефикасним у намери да их заштите. Такође, обе државе су то учиниле јер су људи који су доносили одлуке о њиховим судбинама веровали да друге опције није било. Различити су били тренуци у којима су те одлуке донете. Румунија је уочи попуштања пред немачким захтевима била у економском ропству, што није био сасвим случај са Југославијом. Румунија је била изолована и раскомадана држава, док је Југославија била само стратешки изолована. Велика Британија је била дигла руке од Румуније, а насупрот томе се свим снагама трудила да задржи Југославију уз себе. Протокол о приступању је потписала нова румунска влада, предвођена човеком који је одмах по доласку на власт показао спремност да пристане на све немачке захтеве, премда би на овакве кораке вероватно био спреман и краљ Карол. Режим који је Југославију везао за Немачку тог 25. марта био је исти над којим је притисак на најразличитије начине вршен седам година пре тог догађаја. Ипак, обе државе су на крају то учиниле да би сачувале свој територијални интегритет, или оно што је од њега остало. На крају, приступање Румуније свакако да је имало утицај на југословенске државнике, јер је спољна политика две државе кроз већи део међуратног периода била изразито испреплетана. Судбина Румуније била је средство претње и уливања страха, које су користиле и Немачка и Велика Британија у преломним тренуцима врбовања Југославије.

Закључак

У Југоисточној Европи након Првог светског рата Југославија и Румунија убрајале су се међу државе победнице, што им је донело територијална проширења и повећање броја становника. Две државе су у наредном периоду спајале заједничка граница, династијске везе владарских породица, чланство у два регионална савеза и претња од ревизионистички настројених суседа. Од ступања нациста на чело Немачке и поновног оживљавања њене политике продора на европски Југоисток, две државе спајало је и интересовање, које је ова велика сила показивала за њих.

То интересовање се у првој фази односа између три државе испољавало интензивирањем привредне сарадње Југославије и Румуније са Немачком, пре свега на пољу спољнотрговинске размене. Немачка је постепено, вребајући прилике попут смене на југословенском престолу или промена влада, захлађење односа са западним силама или одступања конкуренције са овог простора, економски везивала ове две државе за своју привреду. Олакшавајућа околност у томе била је комплементарност југословенске и румунске привреде са немачком, што је овој сили омогућавало да се у тренуцима кризе представља као спаситељ.

Руку под руку са привредним ишли су културни и политички продор, поготово у временима када је долазило до значајних промена у Европи. Како је Немачка све више јачала, а Француска и Велика Британија се пред њеним захтевима повлачиле, водећи људи Југославије и Румуније су спољну политику водили тако да је очување територијалног интегритета постало примаран циљ. Да би тај циљ био остварен они су за неопходно сматрали приближавање управо Немачкој, у нади да ће се тако осигурати не само од њене потенцијалне претње већ и од претње коју су по њих представљале друге ревизионистичке државе. Југословенским и румунским државницима Немачка је током тридесетих година деловала као противтежа Италији и Совјетском Савезу, које су обележаване као највећа опасност по њихов територијални интегритет. Немачка је овакав заокрет у њиховој спољној политици поздравила, гледајући у њему повољно одвијање прилика у корист њених планова о допунском привредном простору, у који су нацисти сврставали и Југославију и Румунију.

Од прве фазе односа коју је обележило постепено приближавање Немачкој, Југославија и Румунија су у другој фази прешле на политику неутралности. Аншлус, Минхенска конференција и комадање њихове савезнице Чехословачке учврстили су у главама водећих људи ове две државе уверење да је таква политика једини начин

очувања добрих односа са преосталим савезницима, суседним државама и Немачком, која се постепено профилисала као број један претња по Европу. Период вођења те политике обележили су интензивнији контакти са немачким државницима, пре свега кроз бројне државне посете, али и покушаји Југославије и Румуније да се од немачке претње обезбеде на другим местима. Ипак, резултати њихове политике неутралности су се у извесној мери разликовали. Док је Југославија почетак Другог светског рата дочекала решивши спорна питања у односима са неким од ревизионистичких суседа, Румунија то не само да није учинила, већ се замерила и Немачкој прихватањем француско-британских гаранција. Овај поступак је Румунију у немачким плановима предодредио као наредну жртву, што је Југославија у том тренутку избегла.

Последњу фазу односа између три државе у периоду који обухвата овај рад обележили су притисци, које је Немачка заједно са Италијом вршила на Југославију и Румунију у првим ратним годинама, а који су резултирали њиховим приступањем Тројном пакту. На почетку те фазе Југославија и Румунија су се грчевито држале политике неутралности и међусобне сарадње, све док није почело комадање Румуније, што је довело до смене краља Карола и формирања владе генерала Антонескуа. Тада је у Румунији донесена одлука о приступању Тројном пакту ради заштите преостале државне територије. Поново се у очима њених државника Немачка јавила као спаситељ, иако јој је у реалности Румунија већ у привредном смислу била потчињена. Та потчињеност се убрзо испољила и присуством немачких трупа на румунској територији.

Приступање Румуније Тројном пакту коришћено је као средство притиска на Југославију, и од стране сила Осовина, поготово Немачке, и од стране Велике Британије. У пар месеци између румунског и југословенског приступања овом савезу, Немачка и Велика Британија су на различите начине покушавале да привуку кнеза Павла и његовог председника владе Цветковића у свој табор. У тим акцијама била је успешнија Немачка. Немачки успех био је заснован на чињеници да је Југославија у значајној мери била економски зависна од немачке привреде, да се око ње затворио обруч држава које су биле чланице Тројног пакта, као и да Југославији нису помогле већ сломљена Француска и Велика Британија, којој је важнија била заштита Грчке и Турске. Губитак Румуније као савезнице, утемељио је осећај изолованости у Југославији који је Немачка искористила. Убеђивање југословенских државника да им време за доношење одлуке истиче резултирало је потписивањем Протокола о приступању Југославије Тројном пакту 25. марта 1941. године.

Кроз период који обухвата овај рад је дејствовање Југославије и Румуније на пољу спољне политике било често испреплетано. Чланство у Малој Антанти и Балканском пакту, добри односи са Француском и Великом Британијом, примена тактике приближавања једној или више држава, које су имале непријатељске намере према њиховом територијалном интегритету, ради заштите од осталих таквих држава са истим таквим намерама, заузимање позиције неутралности у Европи која је била подељена на два табора примери су сличног вођења спољне политике. Међутим, иако су две државе имале добре међусобне односе и у неким ситуацијама се њихови државници саветовали, у тим односима недостајало је одлучније заједничко наступање. Југославија и Румунија су неколико пута покушавале да се економски зближе, али никад на пример није било иницијативе за војним савезом или јасно видљивим заједничким наступањем у односима са великим силама, међу њима и Немачком. У трећем поглављу рада споменуто је да је румунски амбасадор у Београду Кадере рекао да ће две државе само ослоном једна на другу успети да одоле искушењима текућих догађаја. На крају, вођене свака својим интересима и пре свега тежњом да заштите сопствени територијални интегритет, Југославија и Румунија су пошле различитим путевима који су их, иронично, довели до истог одредишта – чланства у савезу са земљом која је била изазивач највећег војног сукоба у 20. веку.

* * *

Начин на који је ова тема обрађена произишао је пре свега из извора који су приликом истраживачког рада пронађени. Обим теме, период који обухвата, актери тога доба и разни чиниоци у односима између три државе указују на могућност обрађивања исте теме уз употребу другачијих типова извора или извора на другим страним језицима. Могуће је да би то допринело дубљем разумевању фаза кроз које су пролазили односи између три државе. Ипак, ова могућност не умањује значај проучавања овог интересантног примера сличног вођења спољне политике две суседне државе у односима са једном знатно моћнијом и опаснијом силом какав је био Трећи Рајх.

Списак извора и литературе

Извори

Архивски извори:

Архив Југославије, Београд:

- Фонд Централног пресбироа Председништва Министарског савета
- Фонд Министарског савета Краљевине Југославије
- Фонд Посланства Краљевине Југославије у Немачкој–Берлин
- Фонд Посланства Краљевине Југославије у Румунији–Букурешт

Објављени извори:

Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Knj. 3, (1939-1941), прир. Ж. Avramovski, Beograd 1996.
Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland (Auswärtiges Amt. 1939/41 Nr. 7), Berlin 1941.

Штампа:

Време

Политика

Српски књижевни гласник

* * *

Литература

Avramovski Živko, *Balkanska Antanta 1934-1940*, Beograd 1986.

Avramovski Živko, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči Drugog svetskog rata*, Beograd 1961

Балфур Нил, Мекеј Сели, *Кнез Павле Карађорђевић: једна закаснела биографија*, Београд 1990.

Boeckh Katrin, „Keineswegs Desinteressiert. Die Pläne NS-Deutschlands mit Jugoslawien 1940/1941“, у: *Срби и рат у Југославији 1941. године*, ур. Драган Алексић, Београд 2014, 165-187.

Vinaver Vuk, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata: (da li je Jugoslavija bila francuski "satelit")*, Beograd 1985.

Vinaver Vuk, „Jugoslovensko-engleski ugovor o isporuci naoružanja 1940. godine“, у: *Vojno-istorijski glasnik*, 17/5 (1966), 77-92.

Vinaver Vuk, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1934*, Beograd 1987.

Volkov Konstantinovič Vladimir, *Minhenski sporazum i balkanske zemlje*, Beograd 1987.

Вучетић Младеновић Радина, *Европа на Калемегдану: "Цвијета Зузорић" и културни живот Београда 1918-1941*, Београд 2003.

Galleazzo Ciano di Cortellazzo, *Dnevnik*, Zagreb 1948.

Gašić Ranka, *Beograd u hodu ka Evropi: kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918-1941*, Beograd 2005.

Глишовић Душан, Иво Андрић, *Краљевина Југославија и Трећи Рајх 1939-1941: прилог проучавању југословенских и српских политичких и културних односа са Немачком, Аустро-Угарском и Аустријом*, Београд 2012.

Deletant Dennis, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940-1944*, London 2006.

Дучић Јован, *Дипломатски списи*, Београд 1991.

Ђорђевић Бошко, *Pregled ugovorne trgovinske politike: od osnivanja države Srba, Hrvata i Slovenaca do rata 1941. godine*, Zagreb 1960.

Žutić Nikola, „Politika “novog kursa” kneza Pavla i martovski događaji 1941. godine“, у: *Zbornik radova Okruglog stola „27. Mart 1941: knez Pavle u vihorima Evropske politike“*, Beograd 2003, 43-54.

Janjetović Zoran, *Nacionalne manjine u Kraljevini SHS/Jugoslaviji 1918-1941: doktorska disertacija*, Beograd 2004.

Juričić Želimir, *Ivo Andrić u Berlinu 1939-1941*, Sarajevo 1989.

Kisindžer Henri, *Diplomatija*, Beograd 2011.

Krizman Bogdan, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918-1941*, Zagreb 1975.

Kocka Jürgen, „Comparison and Beyond“, *History and Theory*, 42 (2003), Wesleyan University 2003, 40-44.

Lengyel Zsolt K., „Politisches System und Minderheiten in Rumänien 1918-1989: Abriss über die inneren Integrationsprobleme des zentralistischen Einheitsstaates am Beispiel der Deutschen und der Magyaren“, *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 24 (2001), 1-23.

Lukač Dušan, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope I-II*, Beograd 1982.

Miljković Marko, „Automobilom na jugoistok - automobili kao sredstvo nemačkog prodora u Kraljevinu Jugoslaviju“, *Tokovi istorije*, 2/2011, 65-79.

Митровић Андреј, *Време нетрпељивих: политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Подгорица 1998.

Митровић Андреј, *Фашизам и нацизам*, Београд 2009.

Mitrović Andrej, „Nacistička ideja velikog privrenog prostora i jugoistočna Evropa (1940)“, у: *Zbornik Filozofskog fakulteta*, 11-1 (1970), 709-731.

Опачић Петар, „О приступању Југославије Тројном пакту 1941. године“, у: *Zbornik radova Okruglog stola „27. Mart 1941: knez Pavle u vihorima Evropske politike“*, 115-132.

Preda Gavriil, “German Foreign Policy towards the Romanian Oil during 1938-1940”, *International Journal of Social Science and Humanity*, Vol. 3, No. 3 (2013), 326-329, <<http://www.ijssh.org/papers/255-S00048.pdf>>, (28. август 2018).

Radu Sorin, Schmitt Oliver Jens, *Politics and Peasants in Interwar Romania: Perceptions, Mentalities, Propaganda*, Cambridge 2017.

Ristović Milan, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45: planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 2005.

Stefan Gheorghe, “Romanian Economy in the Interwar Period”, *11th International Conference on European Integration-Realities and Perspectives*, Romania 2016, 195-199, <<http://www.proceedings.univ-danubius.ro/index.php/eirp/article/download/1734/1750197>>, (24. август 2018).

Stojadinović Milan, *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, Beograd 2002.

Стојчић Силвиа, *Посета кнеза Павла Берлину 1939. године: упоредна анализа писања немачке и југословенске штампе. Дипломски рад*, Београд 2017, Филозофски факултет.

Terzić Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. godine, I-II*, Beograd 1982.

Fišer Fric, *Savez elita: O kontinuitetu struktura moći u Nemačkoj 1871-1945. godine*, Beograd 1985.

Haupt Heinz-Gerhard, Kocka Jürgen, “Comparative History: Methods, Aims, Problems”, у: *Comparison and History-Europe in Cross-National Perspective*, NYC-London (2004), 23-38.

Hoptner Jakob, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1972.

Грађа преузета са интернет страница:

“Kolekcije muzeja dvorca Peleš”, преузето са званичног сајта дворца <<http://peles.ro/colectii/>>, (25. август 2018).

Издања листова *Политика* и *Време*, преузета са сајта Народне библиотеке Србије, <<http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>>, (30. август 2018).

Издање *Српског књижевног гласника*, преузето са сајта Народне библиотеке Србије, <http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/Srpski_knjizevni_glasnik>, (30. август 2018).